

VEDA

DVOMESEČNIK ZA ZNANOST IN
KULTURO - IZDAJAJO IN URE-
JAJO: ALBERT KRAMER · IVAN
PRIJATELJ · MIHAJLO ROSTOVAR
BOGVMIL VOŠNJAK

LETO I.

MCMXI.

ŠTEV. 3.

VSEBINA TRETJE ŠTEVILKE :

BOCZKOWSKI, H.: Krščanski sociolog — pater dr. K. Zimmermann.	Str. 209
ŽMAVC, IVAN Dr.: Uvod v naraven nazor o svetu. (Konec prih.)	„ 216
PRIJATELJ, IVAN Dr.: Slovenščina pod Napoleonom. (Dalje prih.)	„ 223
VOŠNJAK, BOGUMIL Dr.: Uvod v občna načela državnega nauka. (Dalje prih.)	„ 237
VOŠNJAK, JOSIP Dr.: Dodatki k „Spominom“. (Dalje prih.)	„ 243
OGRIS, ALBIN: Moderna civilizacija in plodovitost narodov.	„ 250
DROBNO GRADIVO: Ozwald, K. dr.: Donesek k psihologiji velemestnega mladinskega zločinca. — Murko M.: Rodoljubna knjiga brez rodoljubja. — F. V.: Österreichs Universitäten. (Konec prih.)	„ 264
PREGLEDI IN REFERATI: Kultura. — Šević, Milan dr.: Dositej Obradović. — I. H. Z.: 80 let vpodabljaljoče umetnosti na Slovenskem. — Jurčič: Zapiski iz berila. (Konec prihodnjic.) — Glonar, J. A. dr.: Slovensko slovstvo. — Filozofija. — Rostohar, M. dr.: K „Uvodu v znanstveno mišljenje“. — Österreichs Mittelschulen. (Konec prih.) — Bogumil Vošnjak: Ivan Strohal: Priroda i država. — R. K.: Etika. — Država in družba. Javno pravo. — Bogumil Vošnjak: Zvonova znanstvena kritika. — C. V.: Slobodan Jovanović: Ustavno pravo. — Verzeichniss populärwissenschaftlicher Werke. — Publicistika. — Kulturni boj?	„ 276

„VEDA“

izhaja tekom vsakega drugega meseca ter stane na leto 8 K (v obrokih primerno), za dijake (katerim se pa obroki ne dovoljujejo), 5 K, posami. zvezki 1-70 K.

Krščanski sociolog — pater dr. K. Zimmermann.

Za »Vedo« napisal **H. Boczkowski.**

Morebiti se bo marsikomu zdelo, da je odveč in prepozno pisati še sedaj o Zimmermannovi aferi na krakovskem vseučilišču, ko je bila vendar že skončana po profesorskem zboru staroslavne poljske almae matris. Ta nazor pa bi bil upravičen le tedaj, ko bi šlo v celi tej aferi za o s e b o glavnega junaka katoliškega »sociologa« — p. drja. Zimmermanna.

Menim pa, da je v tej aferi o s e b a postranska stvar, da ne gre le za p. Zimmermanna kot posameznika in klerikalca, temveč za klerikalni sistem, ki vlada vsemogočno v vseh panogah kulturnega žitja v Avstriji, zlasti pa v šolstvu.

S tega vidika se nam kaže p. Zimmermann ne pot persona privata temveč kot tip, ki ga nahajamo le prepogosto v naši državi in ki silno ogroža normalni kulturni razvoj in napredek prebivavstva. Krakovski Zimmermann je le eden izmed najboljših eksemplarjev tega tipa, na katerem najlaže proučavamo v naše kulturno življenje tako globoko zasegajoči klerikalizem.

Za Slovence ima ta afera še posebni in ožji pomen. Saj je znano, da so se v zadnjem času od izvestne strani propagirale slovenske docenture na krakovski univerzi kot slovenski vseučiliški provizorij, seveda ne brez glasnega protesta naprednega dijaštva.

Galicija je zemlja, ki trpi pod klerikalno hipertrofijo. Klerikalizem prednjači v celem javnem življenju, zlasti pa gospoduje v šolstvu, najnižjem in najvišjem.

Vzroki za ta pojav so različni. Predaleč bi nas vedlo, jih naštevati in preiskovati na tem mestu. Pripominjamo le, da je klerikalna nadvlada v Galiciji zavisna od identifikacije verstva z narodnostjo, katoličanstva s poljaštvom. Danes se je katoličanstvo

sicer že davno izpremenilo v bojeviti klerikalizem, toda nič manj kakor prej zlorablja rodoljubje za svoja protikulturalna stremjenja.

V gališkem deželnem šolskem svetu so klerikalci jako odločilen činitelj, da, ljudsko šolstvo je skoraj edino od njih odvisno. S tem je tudi pojasnjeno dejstvo, da se med gališkim ljudstvom še danes nahaja toliko analfabetov, zakaj kjer odločuje v šolskih zadevah duhovnik, tam je analfabetizem neizogiben kulturni pojav. Tudi na galiških srednjih šolah se jako čuti usodepolni klerikalni vpliv.

Toda gališki klerikalizem drži v svojem objemu ne le državno in javno šolstvo, temveč prepreča brezobzirno tudi vsak poizkus privatnega prosvetnega dela. Zgodovina gališke ljudske ekstenzije [Ludowego uniwersytetu] nam nudi dovolj markantnih vzgledov in dokazov: opozarjam le na to, da so nekateri klerikalci hujskali proti tej instituciji le vsled tega, ker se je tam prednašalo tudi o biologiji — vedi, ki se po nazorih galiških klerikalcev peča z nenravnimi vprašanji (!), in da so bila vsled njihove intervencije že ponovno prepovedana n. pr. predavanja o Kopernikovem solnčnem sistemu — češ, da teorija Kopernikova baje še ni znanstveno dokazana!

V poslednji dobi pa so posvečali gališki klerikalci največjo pozornost visokemu šolstvu, zlasti pa krakovski univerzi, kjer imajo sicer dosti trdne pozicije, kar sledi iz naslednjih statističnih dat: vseh dijakov na krakovskem vseučilišču je 2962, iz teh je 83 teologov, 1233 pravnikov, 1147 filozofov in 494 medicincev. Akademični senat sestoji iz 12 članov, od katerih voli vsaka fakulteta po 3; fakulta teološka s svojimi 83 slušatelji velja ravno toliko kakor pravniška s 1233 slušatelji. Da postane pomen teh števil še jasnejši, je treba konstatirati, da tvorijo profesorji teološke fakulte 7%, dijaštvo samo 3% celega tozadavnega števila, v akademičnem senatu pa je zastopana fakulta v razmerju 25%!

Znanstvene uredbe krakovske univerze so zlasti v poslednjih letih v vsakem oziru jako nezadovoljive. Pa najbolj na slabem je bila pravniška fakulta, zlasti kar se tiče socioloških in ekonomskih ved. Na krakovski univerzi manjka cela vrsta socioloških disciplin, brez katerih je redni in sistematični študij sociologije nemogoč. Edine stroke s tega znanstvenega polja, ki so zastopane na Jagiellonskem vseučilišču, so — narodno gospodarstvo in statistika, ker spadajo med tkzv. obligatne predmete.

Naravno je, da je krakovsko dijaštvo — zlasti pravniško — že zdavnaj zahtevalo ustanovitev novih socioloških stolic, pred vsem vsaj stolice za splošno sociologijo, zakaj, da je neobhodno potrebno poznati vsaj glavne temelje te vede — to so čutili že davno ne le juristi, temveč tudi filozofi in končno tudi medicinci.

Toda medtem je bila lansko leto ustanovljena na teološki fakulteti krakovske univerze stolica za krščansko sociologijo, in učenje te znanosti sui generis je bilo poverjeno poznan-skemu patru Zimmermannu.

Takoj po svojem imenovanju je naznanil p. Zimmermann predavanje publicum iz sociološke stroke in sicer o »gospodarskih organizacijah na Velikopoljskem«.

Ta publicum je bil, kakor znano, zunanji povod, ki je povzročil na vseučilišču dijaške nemire, ki so se razvili v dijaško stavko, izbruhnivošo koncem zimskega semestra. Razvitek teh dogodkov je znan, treba le povdariti dejstvo, da je ob tej priliki pokazalo tudi ostalo, zlasti slovansko napredno dijaštvo v Avstriji, da simpatizira in je solidarno z zahtevami napredne poljske akademične mladine. Znano je tudi kako neakademično vlogo je igral v tej aferi senat Jagiellonske almae matris in kako diakonsko se je izkušalo kaznovati dijaške upornike?

Ime junaka vseh teh bojov pa ostane v zgodovini avstrijskega visokega šolstva neizbrisno znamenje kulturnega nazadovanja. Ne znanstveno ime, temveč krakovska afera je šele dvignila sociologa Zimmermanna iz teme neznanosti. P. Zimmermann je za znanstveni svet homo novus. Le klerikalni krogi so poznali njegove zmožnosti in kvalifikacije. Vedeli so, da je znamenit agitator, vzgojen v duhu in idealu poznanskega nadškofa Stableskega, da je bilo njegovo klerikalno-socialno delovanje na Poznanskem prav uspešno zlasti med tamošnjim nezavednim delavstvom in da je končno velik socialistofag.

To so bile kvalifikacije, na katerih podlagi je bil imenovan za profesorja staroslavne krakovske univerze »sociolog« Zimmermann, ki je v svojih znanstvenih spisih z žalostjo konstatiral uspevanje poljske socialne demokracije in učil, kako naj bi se v Galiciji zdravilo ljudstvo »socialistične kuge«. Tozadevno sta zlasti merodajni in zato velezanimivi dve njegovi »sociološki« študiji: »pomen delavskega stanu za družbo in cerkev« in »nekoliko misli o potrebi socialnega delovanja duhovništva«. Sem spada

nadalje tudi njegova brošura »o socialni nalogi in o potrebi organizacije učiteljic.«

Da bo pregled pisateljskega in »znanstvenega« delovanja profesorja Zimmermanna popoln, pripominjam, da je izdal razven zgoraj omenjenih še brošure »o koaliciiji poljedelskih (kmečkih) delavcev«, o »pravni regulaciji tarifnih pogodb v Nemčiji« in večji spis v nemškem jeziku: »Die Bank Przemyslowcow (obrtnikov) in Posen, ihre Gründung, Entwicklung und Bedeutung«, končno pa še posebno delo, ki mu je pridobilo nesmrtnost v analih človeštva: »Moja gospa; prispevek k psihologiji duhovniških gospodinj.« Ta spis je izšel koncem minulega leta v Poznanju pod dosti prozornim psevdonimom *Tekander* = *tesar* = *Zimmermann*.

Predvsem se nam je nekoliko pečati ž njegovimi »sociološkimi« spisi. Jedro socialnih teorij p. Zimmermanna je delavsko vprašanje, v katerem pa ni nikakor originalen katoliški sociolog. Zakaj v teh spisih se povsod sklicuje na znane papeške enciklike Leva XIII. — »*Rerum novarum*« in »*Graves de communi*«, nadalje na socialne spise duhovnika E. Ketterlerja, zlasti na njegovo »*Die Arbeiterfrage und das Christentum*« in končno na socialno delovanje angleškega kardinala Manninga. Tudi med Poljaki ima p. Zimmermann svoje vzore (prednike), o katerih govori v svojih spisih; to so poljski škofje *I. Bilczewski*, *Teodorowicz* (v Lvovu) in *Stablewski* v Poznanju.

Kako naziranje ima »sociolog« Zimmermann o delavskem vprašanju in kako ga hoče rešiti, pokaže najbolje nekaj naslednjih iz njegovih spisov vzetih citatov. »Noben stan — pravi p. Zimmermann — ne potrebuje toliko skrbi in pomoči, noben stan ni tako osamljen in zapuščen, nobenemu stanu ne more cerkev biti tak odrešenik (Kristus) kakor delavskemu.« Toda najpogubnejša za ta stan je *razredna samozavest*. »Delavec je ločen od naroda — pravi poljski katoliški sociolog — je v narodu sovražen živelj, ki ima svoje lastne interese, ni spojen idejno in integralno s socialnim organizmom, temveč le mehanično.« »Odtod ona brezčutnost za dobrobit domovine, za interese rodne zemlje, odtod izgredi in upori, odtod krivično ocenjevanje najboljših stremljenj socialnih reformatorjev, odtod nezaupanja in nezaupnost.« »Delavec je sicer v mnogih ozirih kakor otrok, za katerega treba skrbeti, toda — pripominja p. Zimmermann — ne zadovoljuje ga že več nebeška tolažba.« Zato je bilo doseda-

nje delovanje duhovnikov za delavstvo popolnoma pogrešno, ker je duhovnik reševal delavski problem vedno le v nebeškem kraljestvu. Delovanje duhovništva pa mora stremiti za zvišanjem gmotnega blagobita ljudskega, ako se hoče duhovništvo res ustavljati socializmu.«

Uspeh socializma leži v tem, da so socialisti prav dobro razumeli psihologijo delavskega razreda in da vzgajajo njega želje po samostojnosti. Zato treba, da duhovništvo ustanavlja za delavce katoliške strokovne organizacije, ki naj bodo na zunanaj popolnoma podobne socialističnim društvom. Samoobsebi je umevno, pravi p. Zimmermann, da se »nudi v takih organizacijah najlepša prilika zavračati socialistične blodnje.« In tako doseže duhovnik pod plaščem skrbi za materialni napredek delavstva svoj najglavnejši cilj — delavec se vrne v naročje sv. cerkve, »ostane veren sin cerkve in gotovo ne zaide na socialistična kriva pota.«

Prav zanimivo je zasledovati in opazovati ta stalni »leitmotiv« in refrain temeljnih nazorov sociologa Zimmermanna o delavskem vprašanju: »socialistična blodnja«, »socialistične krive poti«, »socialistična kuga«, »infekcija s socializmom« itd. — ki se ponavlja skoraj na vsaki strani njegovih izvajanj o delavskem vprašanju.

Ravno v tem pa kulminira sociološka doktrina p. Zimmermanna in to nas najbolj podučuje, kakšen je obseg, namen in kakšna je metoda »krščanske sociologije« — one nove vede, ki naj bi jo bil p. Zimmermann na krakovski univerzi predaval. Sociolog p. Zimmermann sodi o delavskem vprašanju z onega vidika, kakor papež Lev XIII., ki je svaril liegeškega škofa Doutreloux: »Vent - on donclaisser aller les ouvriers au socialisme et à la revolution?« Za to gre! V teh besedah je označena tudi cela krščanska ali katoliška sociologija p. Zimmermanna.

Še besedo o »socialni mimicry« katoliške cerkve. P. Zimmermann ostro kritikuje katoliški delavski tisek, je preveč sentimentalen in medel. Kot primer, kakšen bi moral pravzaprav biti katoliški delavski tisek, citira besede gališkega nadškofa Teodorowicza: »pravi ljudski časopis se mora zavzemati za primarne ljudske pravice, ali po domače rečeno, mora imeti izvesten radikalni prikus!«

Odgovor na to vprašanje, odkod to izredno zanimanje p. Zimmermanna za delavstvo in delavski problem, je dokaj enostaven: klerikalni sociolog konstatira, da se delavski stan

množi, jači, pridobiva na vplivu, skratka napreduje. Zato je v interesu katoliške cerkve, da ga pridobi za svoje cilje in sicer s tem, da vsaj navidezno pospešuje delavska vprašanja. Ako se to zgodi — se ojači tudi pomen katoliške cerkve. Krakovski sociolog računa celo z materialnim prospetom, ki ga cerkev doseže s tem, zakaj: »daja li katerikoli drugi stan procentualno v razmerju s svojimi dohodki za papeža toliko kakor delavci?!«

Krščanski sociolog p. Zimmermann je jako previden in obziren. Uči, kako rešiti s katoliškega stališča delavsko vprašanje, računa pa tudi že naprej z vsemi mogočimi eventualitetami in težkočami. Peča se torej tudi z vprašanjem, kaj poreče k tem socialnoreformatoričnim njegovim poizkusom nezmotljivi Kristusov naslednik v Vatikanu. Kaj? Spočetka se bo morda jezil in srdil — pravi p. Zimmermann — potem pa post factum nam dá prav. Ta svoj nazor nam takoj utemeljuje s historičnimi dokazi. Vedno je bilo tako. Papeži spočetka niso imeli zmisla za razne reformatorske poizkuse in novotarije duhovništva. Vedno se je moralo katoliško duhovništvo na lasten riziko bojevati proti raznim krivoverskim kugam. Da, dostikrat celo proti volji in povelju Rima! Toda na posledku je Vatikan odobril te akcije svojega duhovništva. Ergo — bati se papeža ni treba. Smelo in odločno treba marveč nadaljevati započeto pot: na katoliški način reševati socialni problem ad majorem Dei Gloriam!

Bodi mi na tem mestu dovoljeno podati nekaj primerov iz Zimmermannove sociologije vsaj v aforizmih.

Sociolog Zimmermann sodi o zmožnosti gospodičen pri socialnem delu prav skeptično. Zakaj? Zato, ker »gospodičnam manjka pred možitvijo potrebnih znanosti in potrebne izobrazbe, zlasti pa izkušenj, ki so potrebne za tako delovanje. Sicer se morajo v prvi vrsti zanimati za-se, ker traja popraševanje po njih le nekaj let. To »popraševanje pogospodičnih« je menda edini izvorni izum p. Zimmermanna na polju sociologije — sociološki zakon sui generis patra Zimmermanna.

Še en primer učenosti p. Zimmermanna: »Kar je jed in kopečja za telo, to je zakrament in izpoved za dušo ...«

Sociolog Zimmermann je tudi s p. Mombertom (prim. njegove: »Studien zur Bevölkerungsbewegung in Deutschland«) mnenja, da vpliva veroizpovedanje na plodnost — in v tem oziru je katoličanstvo jako silno. V dokaz citira Momberta:

»Sistematično gojenje duhá požrtvovalnosti (!) lajša zakonskim težko nalogo ploditi, živeti, in vzgajati otroke. In ravno to zasigurja katoliškim zakonskim največjo plodnost«.

To menda zadostuje, da spoznamo znanstveno kvalifikacijo »sociologa« Zimmermanna in razumemo protestno akcijo poljskega naprednega dijaštva proti njemu.

Končno še par besed o njegovem zgoraj navedenem spisu »Moja gospa«. Prvotni naslov te knjige se je glasil — »Moja baba«. Toda, ker je »baba« p. Zimmermanna smatrala tak naslov za osebno razžaljenje in odločno protestirala — »laudabiliter se subiecit«. »Historijo« naslova popisuje p. Zimmermann sam in sicer v skoraj poetičnih besedah v § 2. (!) svojega dela. Spis bi naj bil nekaka znanstvena monografija, psihološka študija o duhovniških gospodinjah, de facto pa so v njem le prav bizarno, rekel bi baročno, nagromadene razne quasi-filozofske, estetične, sociološke in druge poznanimke in razmišljanja; vse je jako avtobiografično pobarvano. Skratka, knjiga de rebus omnibus, glavno pa de nihil, ki je pridobila avtorju herostratsko slavo ustanovitelja nove »vede« — babologije.

Ne zanikam, da je p. Zimmermann kot »babolog« mnogo originalnejši in samorastlejši, kakor pa kot »katoliški« sociolog.

Končno še par besedi o splošnem pomenu tkzv. Zimmermannove afere. »Memorijal« krakovskega naprednega dijaštva, ki je bil izročen naučnemu ministrstvu, pravi m. dr.: »Bojujemo se za svobodo šolstva!... Branimo neodvisnost vede, svobodo univerze!«

V teh besedah leži jedro krakovskih dogodkov: osvoboditev univerze izpod cerkvene kuratele. Cerkev in veda sta protislovji; besedi pomenjata dva izključujoča se svetovna nazora, dva ekskluzivna principa. Na eni strani: znanstvo je moč — na drugi: krotkost duha je mati pobožnosti (zveličanja).*

Že pred 40 leti je poudarjal sloviti ameriški učenjak I. W. Draper da »obstoja med katolicizmom in duhom časa nepremostljiv, dan za dnem se razširjajoč prepad. Katolicizem vztraja na stališču, da je slepa vera boljša kakor razum; da je skrivnost važnejša nego dejstvo. Katolicizem hoče biti edini sodnik nad znanstvom in zavrača vse, kar se protivi njegovim naukom«.

Danes je katoliška cerkev na videz »tolerantnejša«, zakaj ker ni mogla premagati vede, se ji izkuša prilagoditi s tem, da ustanavlja lastne »krščanske vede« (socialni mimicry). Kleri-

kalizem si je oblekel plašč krščanskih ved, in težje je bojevati proti njemu ko nekda, ko je bil odkrit in bojevit sovražnik vsega ljudskega napredka.

Boj proti raznim katoliškim učenjakom à la Zimmermann ni o seben, temveč je boj proti sistemu, ki vzdržuje na univerzah z vso silo razne »krščanske vede« ter ohranja »organično« zvezo teoloških šol z drugimi fakultami na vseučiliščih, kamor spada teologija (v navadnem pomenu te besede) ravno toliko, kakor nje srednjeveške »znanstvene« sestre: astrologija in alkimija.

Dolžnost vsega izobraženstva je, da napne vse sile v boju za laicizacijo in neodvisnost univerz in sploh vsega šolstva.

V Pragi, meseca marca 1911.

Uvod v naraven nazor o svetu.

Spisal dr. Ivan Žmavc.

(Dalje.)

7.

(Zavestna tvoritev individualnega socialnega življenja. V sirovoempirskem življenju vlada pravica nasilja, v prirodoznanskem pa pravica dela. Drugi glavni stavek, v uporabljen na življenje, izraža etične in socialne uzore. Vresničenje socialnega ekvivalenta eksakten izraz ljubezni do bližnjega. Vzgoja.)

Vpodabljanje individualnega in socialnega življenja se je godilo v dosedanem razvoju človeštva na sirovoempirski način, kakor smelo trdimo s stališča sedanjega prirodoznanstva. Ker ljudje niso eksaktno poznali živlenskih zakonov, si niso mogli seveda življenja eksaktno urediti. Pač pa je narisala moralna poezija raznih svetih knjig različnih narodov prepestre idealne živlenske slike, a vresničila se ni niti desetina teh idealov.

Dandanes, ko imamo tako eksaktno razvito tehniko in zdravoslovje, ko imamo na podlagi tega znanja tako eksaktno prirodoslovno teorijo, kakor je energetika, moremo v mnogo večji meri oživotvoriti to, kar je bilo doslej le nedosegljiv ideal.

V duhu novodobnega induktivnega prirodoznanstva bomo pa zidali domovje človeške sreče od tal, ne od strehe, kakor pesniška domišljija često dela. Zagotoviti hočemo v novodobni življenjski umetnosti najpoprej naravno življenje z naravnimi potrebami. To je naša empirska in eksaktna metoda mišljenja. Jedro tega prirodoznanskega življenjskega znanja je: vsakemu človeku, ki izpolnjuje svoje življenjske dolžnosti z delom, se jamči zadovoljevanje njegovih življenjskih potreb prve in druge kategorije.

Razkošje je torej izobčeno, če se govori o nujnih potrebah, o tem, kar mora biti. Razkošje stopi šele v morebitno pravo, kadar so vsem delavnim ljudem prirodno-nujne potrebe že zagotovljene; za razkošje ne velja nobena neizogibnost, ono spada v kraljestvo prostovoljnosti, ne pa potrebnosti, med ono, kar biti more, kar pa ni treba, da bi biti moralo.

Le počasi se je človeški duh povspel k spoznanju trdnih življenjskih zakonov. Ker pa je družba tudi brez tega spoznanja nekako morala obstati, se je tvorilo družbeno življenje po načinu veljavnega spoznanja: torej sirovoempirsko.

Bistvo družbenega življenja v dosednji zgodovini je tudi v resnici sirovo nasilje. Ta zgodovina je zgodovina vojn, torej umorov ter »mesarskega klanja«, zgodovina izkoriščanja slabih po najprej vojniško silnih. To vojniško pravo izrabljanja mas v prosep male manjšine, ki so ga strogo logično ostvarili posebno Rimljani, se je preneslo pozneje iz prejšnje izključno vojaške države tudi v gospodarsko državo in v gospodarsko pravo. Sedaj vladajoče kapitalistno pravo je staro vojniško pravo izkoriščanja v gospodarski obliki, materijalizem nasilja je to, prekanjeno in zvito prenesen na gospodarsko polje.

Energetsko izobražen duh vidi v tem vladajočem pravu nasilja velikansko izkoriščanje človeških mas v prid male manjšine posedujočih, vidi strašno potrato življenjskih energij, ki je glavni vir človeških nadlog in bed, vse človeške nesreče.

Ako vporabimo drugi glavni stavek energetike, načelo ekonomije, na življenjske energije, pridemo do zaključka, da moramo nadomestiti staro sirovo pravo z novim pravom človeškega delovanja, staro materijalistno pravo z novim pravom dela.

To pa obenem tvori vresničenje starega ideala vseh človekoljubov in plemenitih miselcev, ideala človeške sloge in medsebojne ljubezni, ki nam je še do danes znan posebno v obliki, ki so mu jo dali Mojzes in proroki, med njimi zlasti blagi prorok iz Nazareta.

Ta ideal se pa dá dandanes eksaktno, to je s številkami dokazati in torej tudi vresničiti.

Drugi glavni stavek energetike je eksaktno izražen ideal izpreminjanja naravnih energij v ljudem koristne, gospodarske energije. Bližati se temu idealu je naloga tehnike, higijene in vsega prirodoznanstva. Tako se po sedanjem stanju teh strok vporabi n. pr. pri parostrojih komaj kakih 20—30% vse energije v čisto gospodarsko korist, dočim je pri elektrostrojih efekt mnogo večji. Doseči kolikor možno najcenejši in najpreprostejši način, kolikor možno največji učinek je smoter vsega duševnega delovanja.

Spraviti družbene življenske sile v takšno soglasje, da se potratí kolikor možno najmanj sil in omogoči največji efekt, najboljšo zadovoljevanje človeških potreb, to je ideal družbeno-življenske umetnosti in znanosti.

Ta ideal se doseže tedaj, ako se nobenemu človeku ne omejuje svobodni razvoj njegovih sil, ako izpolnjuje vsak človek svojo dolžnost, ki je v tem, da doprinaša človek, ako je dela zmožen, v prvi vrsti torej, ako je zdrav, s koristnim delom svoj del k zadovoljevanju človeških potreb.

Ta del, ki ga je dolžan vršiti vsak dela zmožen človek, se dá izračunati.

Ako vzamemo ozemlje, n. pr. državo z gotovim številom prebivavcev, nam statistika lahko izračuna, koliko je v gotovi dobi potrebujočih ljudi — vsi ljudje brez izjeme imajo potrebe — in koliko je dela zmožnih ljudi. — Od celote prebivavstva se odštejejo otroci, starci in bolniki. Naravne potrebe se dajo izračunati — izvzet pa je seveda ves luksus, kakor smo že gori rekli.

Pri sedanjem stanu tehnike se dá ustanoviti sistem narodno-gospodarskega dela, ki more zadovoljiti vse naravne potrebe naroda. Razdeliti to potrebno delo na skupine in poedince ni tudi nič nemogočega pri današnjih razvitih občilih in raznih sredstvih, kakor so železnica, pošta, novinarstvo itd.

Kakor se vrši v neorganski prirodi delovanje sil ekonomsko, v nepretrganih vezéh, v ekvivalentih, tako ima tudi družbeno življenje svoj veliki zakon, ki omogočuje največjo ekonomijo in srečo človeštva, to je socialni ekvivalent. Že stari miselci so ga čutili in že precej jasno izrazili. Stoletja pred Kristom so že razglašali veliko besedo v raznih oblikah n. pr.: Kar hočeš, da ljudje tebi storijo, stori tudi ti njim; ali nikalno: česar nočeš, da

bi drugi tebi storili, tega tudi ti nikomur ne stori. Dandanes pa moremo to družbeno enačbo izračunati, ta socialni ekvivalent izraziti s številkami in, kar je glavno, prej ali slej ga bomo mogli tudi v življenju vresničiti.

Ustroj družbenega življenja deluje najbolje in z najmanjšimi potratami moči, ako nihče, ki je dela zmožen, ne živi na stroške drugih. Ker tvori človeško smotreno delo vrednosti, mora to delo biti edini kriterij družbenih tvoritev, o čemer hočemo nižje še podrobneje govoriti.

V kakí podobi se nam pa kaže sedanje družbeno življenje?

Dočim so prirodne vede, tehnika in zdravstvo, v novem veku mogočno napredovale, si urejuje družba svoje celokupne funkcije še vedno s sredstvi stare in zastarele kulture. Pravo je oni činitelj, ki uravnava družbene, posebno gospodarske funkcije. In kakšno je to pravo? Žalosten je odgovor. To naše, še sedaj, sedaj morda bolj ko kadarsibodi, veljavno pravo je starorimsko, torej vojaško pravo roparskega poganskega naroda.

V prvem trenutku bi se zgrozili nad tem dejstvom. Toda ogorčenost ima le tedaj kak pomen, če moremo dana dejstva izboljšati. Dosihdob pa človeštvo ni znalo in moglo premoči tega starega izkoriščevalnega prava.

Zato si tudi dandanes ne smemo domišljevati, čeravno smo v posesti tako visoko razvitih znanosti in umetnosti, da bomo to staro pravo kar čez noč premogli. Niti anorganska priroda, kaj šele organska in človeška, ne dela razvojnih skokov; staro pogansko pravo, ki izkorišča po svojem bistvu velike ljudske množine v prid malih manjšin, se dá le s počasnim naravnim razvojem, z neprestanim preobražanjem socialnega življenja, z eno besedo: s socialno vzgojo izpremeniti v znanstveno pravo dela.

Duh, v katerem se bo to zgodilo, je duh najplemenitejših človekoljubov vseh narodov in vseh časov, duh, ki bo brez dvoma pomladil in ozdravil celo družbeno življenje, duh, ki ga je tudi Krist razglašal, ko je kot učenec starozaveznih socialnih reformatorjev in prorokov propovedoval zapoved: Ljubi svojega bližnjega kakor samega sebe.

S staro zapovedjo ljubezni do bližnjega — vresničeno v življenju — je oživetvorjen socialni ekvivalent.

(Vporaba prirodoznanstva na slovensko življenje. Subjektivna stran življenja: potrebe in zdravstvo; objektivna stran: delo in tehnika. Življenska in vzgojna reforma. Šolstvo.)

Slovenci živijo v zelo zamotanih državnih, narodnih, gospodarskih, cerkvenih in občesocialnih okoliščinah. Treba je temeljitega znanstva in mnogo naporov, da pridejo enkrat v pristanišče mirnejšega, plodnejšega življenja.

Načela občečloveških življenskih preobrazb bodo tudi zdrava načela nove uredbe slovenskega življenja. Le oni narodi imajo bodočnost, ki se ne bojé težavnih in ravno v naši dobi izvenredno težkih novih življenskih problemov. Načela onih preosnov, ki so izpremenila v poslednjih treh ali štirih stoletjih ves kulturni svet, preobrazijo i naš slovenski svet k srečnejši bodočnosti. Le ne vstrašimo se znoja, ne vstrašimo se boja!

Jedro vsega socialnega življenja so potrebe in pa potrebe zadovoljujoča dela. Socialno življenje razumeti ter ovladati je isto kakor človeške potrebe in delavnosti razumeti ter ovladati.

Potrebe so personalne ali osebne funkcije energije. Spadajo potemtakem v nauk o personalnih funkcijah, torej v fiziologijo in higieno. Sledi, da nam daje zdravoslovje temelje življenske preustrojitve. Ako si hočemo poboljšati socialno življenje, treba nam je v prvi vrsti izpopolniti naše zdravstvene odnošaje.

Zdravstvo zadeva poedinca in družbo, je torej individualno in socialno. Dočim je tehnika ter ovladovanje objektivne prirode v prid manjšine zelo napredovalo, je zdravstveno stanje delavnih mas nazadovalo. Za primitivne, posebno kmetijske razmere se je bilo navadilo ljudstvo primitivnih, pa zelo zdravih šeg ali zdrave etike. Prihrumel pa je čez narode brezobzirni kapitalizem s pomočjo na novo sprejetega starorimskega prava in njegov edini cilj je bil: dobiček ali profit posedujočih. Ljudstvo se je pehalo in se še peha za zaslužkom v tovarnah, kjer se njega sile do poslednje moči izsesavajo. Življenje v tovarnah in mestih zahteva drugačnih zdravstvenih pravil kakor na deželi in kmetiji. Ljudstvo pa niti utegnilo ni sploh o tem razločku razmišljevati. Degeneracija ali izprijanje rodu je tega žalostna posledica. V tem gospodarskem suženjstvu posebno alkohol hipno draži trudne polmrtve živce in pospešuje propadanje delavskih slojev.

Na drugi strani stoje posedujoči, ki noč in dan tuhtajo, na kateri premeteni način bi svojim razkošnim potrebam bolje ustrezali. Dočim mase vsled nedostatka padajo v bolezní, dobivajo bogatini bolezní vsled prebitka in potrate. Lehko se reče, da se trudi v moderni družbi 80% prebivavstva kot proletariat in delavska masa v vsestranskem pomanjkanju, da izdeluje luksus za kakih 5% posestnikov kapitala ter moči, in da ima le kakih 15% kot srednji stan približno to, kar stori življenje življenja vrednim: svojemu delu in svojim normalnim potrebam več ali manj zadostno odgovarjajoč zaslužek.

S temi razmerami, ki gospodujejo po celem modernem svetu, morajo seveda tudi Slovenci računati. Tudi pri njih so že razredni boji, odkar imajo svoj srednji in že tudi višji posedujoči stan. Morajo se torej tudi energično poprijeti onega stremljenja, ki pri vseh kulturnih narodih že dlje časa in vedno bolj prihaja do veljave: socialne reforme ali zboljšanja socialnega žitja.

Vsi kulturni narodi so se poprijeli v poslednjih desetletjih življenske reforme v ožjem zmyslu, dočim so storili Slovenci doslej tu komaj začetke. Povsod se že uvažuje dejstvo, da se socialno življenje le tedaj dá zboljšati, ako se ljudje sami popboljšajo. Narod alkoholikov, sifilitikov in bedakov ni sposoben za nobeno reformo. Ena največjih »znanstvenih« laži, kakor je podobnih laži zgodovina človeštva polna, je ta, da pride boljša bodočnost »sama od sebe«, vsled gospodarskega in tehničnega razvoja. Znanih nam je iz zgodovine mnogo slučajev, da je prinesel takšen »razvoj« n. pr. pri Grkih, Rimljanih, skratka vseh propadlih narodih pogin in smrt.

V prvi vrsti je torej potrebna zdravstvena reforma. Kakor so n. pr. pri Nemcih že mogočne zdravstvene struje, ki so združene z imeni kakor Priessnitz, Kneipp, Lahmann itd., tako je že skrajni čas, da prešine celo slovensko ljudstvo novo življensko gibanje. Bolj ko vsi politični sovražniki škodujemo sebi sami, ako nezdravo živimo. In bolj ko najboljši politični program nam pomore pameten način življenja. Tu so pozvani zdravniki k največjim ciljem. Ni se jim treba bati, da s higienskimi gibanjem izgubijo zaslužek. Bolj ko bo ljudstvo svoje zdravje čuvalo, več posla in priznanja bo imel tudi zdravnik. In zdravnik bodočnosti bo oni, ki bo ljudi učil, kako se je boleznim izogibati, on bo skratka učitelj zdravja in vselej neobhodno potreben. V poedinosti se spuščati ne more biti naš namen, opozarjamo le na to, da ima pri življenski uredbi posebno ženski spol velevažno nalogo. Žena je, ki v prvi vrsti skrbi za zdravje rodbine in rodom

ohranjuje zdravje (prim. kuhinjo, domačo snago, kopanje, ublažitev spolnega življenja itd.).

Naj se dotaknem tu obkratkem še druge glavne vrste človeških potreb, potreb ohranitve plemena. Sram bi nas moralo postati, če bi prirodnoznancko premotrili način našega spolnega življenja. Če se zadovoljujejo že potrebe prve vrste na sirovoempirski način, kaj naj šele rečemo o spolnih potrebah! Dejstva onanije, grozних spolnih bolezni, prisiljenega nenaravnega in torej nenravnega celibata itd. govoré več ko debele knjige. Dočim je naravni zakon, da se najplemenitejši soki organizma pri človeku naše pasme vsaj pred 20. letom ne smejo tratiti, opustoša v tem oziru svoje zdravje najmanj 90% vseh mladeničev, da ne rečemo s Tolstim 99%. Žalostno je, da se še v takozvanem prirodoslovnem našem veku skrivnostno prikrivajo pojavi spolnega življenja, s čimer se degeneracija samo pospešuje. V tem oziru ima vesten zdravnik važno besedo.

Ako določuje zdravo znanstvo način potreb, torej subjektivno stran človeškega življenja, potem je tehnika ona, ki vodi ter izvršuje ono delo, ki ustreza človeškim potrebam. Ako govorimo o tehniki in tehnikih, potem seveda ne mislimo zgolj na tehnične visoke šole. Tudi kmet, rokodelc, trgovec itd. je tehnik v širšem zmislu. Vendar pa znači tehnika v ožjem zmislu le ono delovanje, ki je utemeljeno na prirodoslovju. Z navadno sirovo empirijo človeštvo ne more več izhajati; k prirodoslovnemu delu se mora vzgajati ljudstvo sistemno.

In tu pridemo k najpomembnejši točki, ki jo hočemo posebno naglasiti, k šolstvu. Ako si bodo znali Slovenci razumno urediti šolstvo, se jim ni treba bati bodočnosti. Ker pa si ne smemo utajiti, da gledé na šolstvo nismo dosegli niti tega, kar je pri kulturnih narodih celo v Avstriji takorekoč samovidna zahteva, bomo o tej točki obširneje razpravljali.

O tem govoriti je pisatelj teh vrstic gotovo upravičen: po najrazličnejših, »najnižjih« in »najvišjih« šolah je trgal svoje hlače do svojega 27. leta — gotovo dolgo dovolj. Sedaj deluje v najbližji bližini dveh, pravzaprav celo štirih velikih visokih šol in je v ozki zvezi z njimi. Živi v najnaprednejši deželi avstrijski in opazuje tako s paznim očesom že dvanajst let vzgojslovni razvoj najkulturnejšega slovanskega naroda.

(Dalje prih.)

Slovenščina pod Napoleonom.

K stoletnici »Ilirije oživljene« spisal dr. Ivan Prijatelj.

(Dalje.)

III.

V predgovoru svoje knjige pravi Serres: »Ker sem imel udobnost, da sem stanoval v avstrijski prestolnici, sem tam izpraševal vse strokovnjake, ki so že proučevali to državo v njenih raznih odnošajih.« Nastane zanimivo vprašanje, kdo je informiral pisatelja o Slovanih in Slovencih posebe? Serres sam navaja v predgovoru imena nekaterih svojih izvestiteljev. Med drugimi omenja tudi dunajskega vseučiliškega knjižničarja, ki se je pisal Otto:¹⁾ Iz Kopitarjeve korespondence Zoisu zvemo, da je bil ta Otto oni, ki je posredoval, da je dobil Serres pomoč strokovnjaka-slavista in sicer nikogar drugega ko mladega Slovenca — K o p i t a r j a. Bivši Zoisov sekretar še ni bil celo leto na Dunaju, kamor ga je bil poslal baron študirat pravo, pa je bil že dobro znan v krogih dunajskih učenjakov ne kot jurist, ampak kot slavist. Izšla je bila namreč med tem časom, ko je on z majhnim veseljem premetaval institucije, njegova slovnica slovenskega jezika, in ta je razglasila njegovo ime ter povzročila, da se je visok dostojanstvenik in funkcionar Napoleonove armade obrnil nanj zastran informacij o Slovanih s posebnim ozirom na stanovavce porajajoče se Ilirije. O tej važni nalogi, ki je pripadla mlademu Slovencu, niso znali Kopitarjevi dosednji biografi malone nič povedati. En sam kratek migljaj o tej stvari je prišel dosedaj v javnost. To je skromna podčrtna notica v Kopitarjevem življenjepisu, ki ga je spisal Legis-Glückselig in objavil Jagić v Ilistočnikih II. 328.

¹⁾ Jožef Otto, duhovnik, se je vsled slabega zdravja odtegnil dušnemu pastirstvu po sedmih letih službe. Potem je bil 11 let terezijaniški prefekt, kjer je slovel kot dober vzgojitelj in jako izobražen mož. Ko je bilo Terezijanišče razpuščeno, je izkušal poglobiti svoje znanje s tem, da se je posvetil študiju literatur in jezikov. Pridobil si je veliko bibliografsko izvežbanost, potujoč po Nemčiji, Franciji, Angliji in Švici. Tako je poročal sam o sebi, ko je 1789 prosil za mesto skriptorja na vseučiliški knjižnici na Dunaju, kamor je bil tudi sprejet in kjer je postal 1797 kustos. Leta 1810. je dobil naslov cesarskega svetnika in je umrl 1829, star 90 let. Potemtakem je bil rojen 1739. (Po podatkih dr. J. A. Žibert.)

A beležka najbrže ni potekla izpod peresa omenjenega biografa, ampak je po vsej verjetnosti Feslova, ki pod to ni podpisal svojega imena, pač pa so vse ostale beležke tega sestavka od njega signirane. Glasi pa se takole: »Kopitar hatte mit einem franz. Militär Bekanntschaft gemacht, dem er eine Ethnographie der slavischen Völker zusammenstellte. Die Polizei stellte ihn hierüber zur Rede; aber als die arglose Absicht Kopitars am Tage war, hatte der Praesident einen sehr guten Kopf in Kopitar entdeckt, und dies war der Weg zu dessen nächster Anstellung. Er erzählte es so dem Dr. Miklosich (II. 335).

Več se o tej Kopitarjevi važni vlogi ni vedelo, zato menda njegovi biografii niti te notice zapazili niso. Jaz sem sedaj v prijetnem položaju, to stvar po Kopitar-Zoisovi korespondenci podrobno osvetliti. V že gori omenjenem pismu z dne 18. okt. 1809, kjer Kopitar sporoča Zoisu o Napoleonovem ukazu, naj se njegova svita informira o Slovanih, piše mladi slavist svojemu mecenu: »Vseučiliški knjižničar, jako pameten in v r l s t a r e c, ki je brez osebnega poznanja hvalil uvod moje slovnice in od takrat mnogo dá na njenega pisatelja, je bil po ukazu té in té ekscelence dobil nalog, na iztrese svoje znanje o tej stvari (t. j. o Slovanih). Ko se je zasigural pred vsakim kompromitiranjem, je hotel tudi mene, své istotako brez kompromitiranja, pri-tegniti k posvetovanju. Odhod ekscelence nas je rešil te afere.«

Po teh besedah razvija Kopitar Zoisu gori navedene nazore o starejši naseljenosti in važnosti Slovencev v primeri s Hrvati. S francosko ekscelenco se še ni pogovarjal, a že mu šine v glavo misel, da bi se dalo morebiti pri tej priliki, ako se bodo iskale pri njem informacije o Slovanih, pridobiti Napoleona za najbolj vročo Kopitarjevo željo — novi latinsko-slovanski pravopis! »O! ko bi vendar že enkrat prišel moj latinski Ciril«, nadaljuje v svojem gori omenjenem pismu, »on je conditio sine qua non za od prirode srečno otroško dobo našega slovstva: samo da bi bil prišel do besede, gotovo bi bil našel vzprejemljiva ušesa za organične ideje: koliko si je treba ubijati glavo za pol tucata črk? In vendar gre za to, da se dá Slovanom, ker šele začenjajo, pameten pravopis za vse večne čase, za kar jih bodo ostali Evropci, ki enoglasno uvidevajo mizerijo svoje tevtonske metode, zavidali! Stvar je gotovo vredna svečane poslanice (mémoire) na *** [Napoleona]. In ko bi se jim še dokazalo, da je slovanski jezik med vsemi jeziki Evrope poleg italijanskega edini, v katerem se dajo peti opere!«

Ko je Kopitar zaključeval to pismo, je še računal s tem, da je za Slovane se zanimajoča francoska ekselenca odpotovala in on še ne pride takoj do besede. Pozno po noči je pismu pripisal postscriptum, v katerem je javil Zoisu, da je ekselenca še tu in da ga že drugi dan pričakuje. Ta pripis, v katerem se francoski funkcionar sicer še ne imenuje z imenom, pač pa s točnejšim nazivom, slove: »PS. Zvečer ob 10. uri. Ko sem prišel, kakor po navadi, ob $1/2$ 6. uri v Beckovo knjigarno, me je vzprejel vseučiliški knjižničar z nepotrpežljivostjo. Potegnil me je v stran in rekel: Nadzornik za vede in umetnost (inspecteur des sciences et des arts) me je danes poklical: kakšni možje in slavisti so tu in v Ljubljani, poznavajoči deželo in ljudi? Imenoval sem mu tam barona Zoisa, ki ga poznam po glasu (par renommée), in kot tukajšnjega slavista Vas —: Zoisa si je zapisal, Vas pa vabi, da greste jutri z menoj k njemu. Baronu v nobenem slučaju ne more škodovati: če bi mu ga ne bil imenoval jaz, bi bil to storil kdo drugi. Tudi Vam se v moji družbi ni treba ničesar bati. — Torej da čujemo.«

Šest dni pozneje (24. okt.) javlja Kopitar Zoisu o svojem posvetovanju z Napoleonovim učenjakom: »Inspecteur des sciences je v prvi vrsti prirodoslovec, poznavavec tehnične stroke: videl je Zérov kabinet: jaz sem se ž njim razgovarjal o Mohsovem katalogu, o Wernerju, Haüy-ju — on je vprašal o razširjenosti slovanstva — v kakšnem razmerju so si narečja, kaj je ilirsko? O! moral bi se z menoj sam dlje časa razgovarjati; povedal sem mu, kje stanujem, tudi svojo slovnico sem mu imenoval.¹⁾ Včeraj mi je poslal sedem pismenih vprašanj o tem

¹⁾ Kopitar je pričakoval, da se bodo Francozi, ko so jim pripadle slovenske dežele, zanimali za njegovo slovnico. V maju je zavzela Napoleonova vojska Kranjsko, in že dne 16. avg. je vprašal v pismu Zoisa: »Jeli Korn kako mojo slovnico prodal Francozom? Kar je tukaj na skladu, se ni moglo naznaniti niti v Dunajčanki, niti v kakšnem drugem literarnem časopisu države«. In ni se motil v svojem pričakovanju, zakaj že dne 11. oktobra je sporočil Zoisu: »Iz moje slovnice je neki tukajšnji vseučiliški knjižničar za dva Francoza izpiskoma preložil uvod«. — Ta knjižničar je bil brez dvoma gori imenovani Otto, ki takrat s Kopitarjem še ni bil osebno znan. Seznanil se je ž njim šele 18. oktobra, kakor spričuje gori navedeno pismo. (Ko sem bil l. 1904. v Parizu, se spominjam, da mi je kazal prof. Léger v svoji knjižnici izvod Kopitarjeve slovnice. Imela je za vsakim tiskanim listom privezan rokopisni list z odgovarjajočim francoskim prevodom nemškega teksta. Mogoče je, da imamo v tem Légerjevem izvodu ohranjen Ottov prevod, ki govori tu Kopitar o njem.) Gorenje sporočilo Kopitarjevo izpričuje, da sta se poleg Serresa zanimala še dva druga Francoza za slovensko slovnico. Izmed teh dveh ni eden mogel biti Serres, ker pravi tu Kopitar, da je temu šele sedaj »imenoval svojo slovnico«.

predmetu: 1) so li jeziki Čehov, Poljakov, Rusov, Kranjcev, Hrvatov itd. vsi slovanski (Esclavon ou Sloave); 2) kateri je deblo (souche), kateri so genera, kateri species; 3) geografska meja narečij, vprašanje, ki mu pripisujem največjo važnost; 4) v čem se razlikuje ilirsko od slovanskega? 5) ako ni ilirščina nikak jezik več, kakor je že slišal od starega gospoda, odkod in čemu ime? 6) kakšen razumen postanek, mislite, da se more pripisovati slovanščini in od katerega jezika, mislite, da izhaja, oziroma s katerim, mislite, da je najbolj v sorodu; 7) o črkah, s katerimi se piše slovanščina. Moji odgovori so bili: 1) beseda slovansko (slave ou slavon par corruption Esclavon) je občno ime vseh panog tega plemena. A samo Slovaki in Slovenci (Slovénzi) so se zadovoljili s tem občnim imenom, drugi so si izvolili vrhutega še posebna imena itd. 2) deblo in dva razreda Dobrovskega morto: bratje in bratrance žive iz A: Rus, Slavenosrb in Slovenec; iz B: Čeh in Poljak: skrajnosti se povsod dotikajo: provincijalni Hrvat je Slovenec po svoji slovnici in zgodovini; 3) označil sem mu z geografskimi imeni ozemlje slednjega glavnega narečjâ; 4 & 5) zloraba imena ilirski; 6) samo glede mešanîh jezikov (mêlées des langues rustiques romanes & des dialectes des aventuriers allemands, qui depuis le 4e siècle envahirent les provinces Romaines pour s'y établir) se more naznačiti postanek: Izvirni jeziki pa imajo svoj postanek v človeški zmožnosti, ustvarjati jezik, določevan po podnebjju in drugih vplivih, v katerih priroda vzgaja človeški rod (dans la faculté de l'homme de former une langue, modifiée par le climat & les autres influences sur le quelles la nature élève le genre humaine): a sorodni v razvitku in tvorbi smo z nemščino, romanščino in grščino. Po mnenju poznavavcev bomo še kdaj z uspehom posnemali grške pesniške mere (in res je tudi to trdila neka Reisebeschreibung von Russland), tako kakor bo nekoč Slovanka sama tekmovala z Italijanko v operah. 7) Zgodovina Cirila — in moja ideja o rimskem Cirilu. — Vse tako, kakor med učenjaki, brez škiljenja na politiko: pa she ni vên: pravi de bo k'meni pershel: bomo vidili, kam misli. Zhe me sa Zirilla vsamejo?... Zhe E(eur) G(naden) tam ostanejo, bom tudi jes domu shel?«

Že iz teh površnih podatkov o gradivu, ki ga je izročil Kopitar naprošen in vprašan Napoleonovemu informatorju, se razvidi, kako je bil poslednji celo 1814 v svoji knjigi odvisen od mladega slovenskega učenjaka. Konec pravkar navedenega pisma pa nam kaže, kakšne nade in načrte je rodila francoska

okupacija naših dežel v glavi Kopitarja, ki je na tihem že celo mislil, da bi šel v domovino in stopil v francosko službo na rodnih tleh. Še podrobneje je razložil Zoisu svoje plane v prihodnjem svojem pismu, kateremu je priložil natančnejšo kopijo svojih odgovorov Serresu. Jaz priobčujem v naslednjem pismo v prevodu, odgovore pa zaradi njih važnosti v francoskem originalu, da se izprevidi, kako tesno se je naslanjal francoski nadzornik na svojega slovenskega izvestitelja. Pismo Kopitarjevo na Zoisa z dne 26. oktobra 1809 slove:

»Včeraj je prišel izvestni inspecteur sam na moje stanovanje, je tisočkrat pohvalil moj (francoski) slog (jaz sem ga prosil de corriger mon style & langage; tako sem dobil svoj sestavek nazaj, potem ko so si ga prepisali). Potem pa so me vprašali, od koga zavisim (odgov. od nekega dobrotnika), bi li hotel popotovati? (odgov. moja življenska želja je, biti prideljen h kaki knjižnici ali akademiji (da bi vsaj vedel, kam spadam in zaradi plače) kot popotujoč član, da bi potem izpolnil, kar je Popovič želel:¹⁾ — (Seveda bi pa moral vsaj pol leta študirati prirodoslovje con amore in videti Dobrovskega, da bi odšel pošteno pripravljen.) — Ker ima sam nalog, popotovati v tvornično-tehničnih zadevah (!), bi lahko popotoval z menoj (!) (odgov. bojim se, da utegnejo biti najini nameni **preveč** različni, da bi jih pač mogla doseči v družbi). — Vseeno, vseeno, čim bo ž njim v redu, me pride povabit. — Kaj pravite Vi k vsemu temu? Da tako ne gre dobro skupaj, sem uverjen; ker bi me moj namen odvajal ravno od mest in tvorničnih krajev! A ravnotako menim, da ne bom preveč neskromen, ako mislim, da so slavisti, imajoči obenem nemško kritiko in poznavajoči

¹⁾ Janez Žiga Val. Popovič (1705—1774) je bil oni učenjak, ki je imel na mladega Kopitarja največji, dosedaj še nezadostno ocenjen vpliv. Zlasti pa si je bil Kopitar vzel k srcu dve njegovi ideji, razviti v predgovoru njegove knjige »Untersuchungen vom Meere. Frankfurt und Leipzig. 1750«. Posvečujoč svojo knjigo članom kozmografske družbe v Norimbergu se jim zahvaljuje Popovič kot svojim podpornikom in zaščitnikom, ki so mu ponudili, da pri družbi zavzame mesto umrlega dr. J. Heya, ki je bil edini v družbi zmožen slovanščine. Ljubši nego služba v znamenitem mestu, pravi, da bi mu bilo popotovanje »sofern ein vermögender Herr mir jährlich nur soviel, zu meinem und eines Gehülfen. Unterhalte, reichen liess, dass ich mit diesem auf einige Jahre, in demjenigen Striche von Europa, der von Oesterreich aus auf der einen Seite bis zur Euxinischen See, auf der andern zum Adriatischen Meerbusen reicht, nach meiner Willkühr herumreisen könnte«. Pravi, da bi želel tod potovati in proučevati rastlinstvo, živalstvo in narodo sploh, dalje grške, rimske in slovanske starine, predvsem pa »die Untersuchung der

sploh literaturo izobražene Evrope, jako redko sejani, in da bi mogla moja malenkost resno organizirajoči vladi vršiti dobro službo. Engel me je hotel že davno imeti čez vse hribe in doline, da bi bil vendar takoj pri roki. Sam pri sebi mislim takole: seveda bom mogel tukaj veljavni jus v enem letu dovršiti, seveda mi je obljubil Ossolinski (v dvorni knjižnici) Schoberjevo mesto s 600 gld. takoj, ko se vrne, seveda bi mogel naposled dobiti rusko službo: a prvo mi v domovini nič ne koristi, drugo bi mi mogel kdo s kakim vpokojenim Galičanom bodisi od strani Ossolinskega, bodisi od strani dvornega urada pred nosom odnesti, tembolj ker se že govori o nekem privatnem cesarjevem odloku (Handbillet), naj se za enkrat nobeno prazno mesto ne zasede (vprav da se stari služabniki spravijo pod streho), tretje, kar obstoji šele v moji glavi, pa bi mi ne bilo nikoli ljubše, nego služba v domovini. — Kaj, ko bi šel — zopet k Vam in bi Vam tako dolgo, dokler se kaj ne najde, delal stroške doma mesto tukaj! Brezdvomno bodo iskali Vašega sveta, in tu bi se moglo meni in slovanščini obenem pomagati! Morebiti bi Vam utegnilo celo moje tajništvo sedaj služiti? — Ossolinski je v toplicah: precej ko pride, se mu predstavim, da bom že enkrat o tej točki na jasnem. Medtem Vas prosim, da za vsak slučaj mojo današnjo prošnjo milostivo malo premislite. Od veselja drhtim, če Vam bom mogel morebiti tako kmalu poljubiti česti vredno roko. Prosim prav lepo odpuščanja, da Vas v tej gnječi potrebnih opravkov za Vas in Vašo družino samo, ki si jih morem pač predstavljati, mučim še s svojimi stvarmi: pravzaprav prosim samo dovoljenja, pred-

---

Slavischen Mundarten, welche auf dieser Strecke der Länder geredet werden, zum Hauptziele meiner Reise machen. (Untersuchungen, XVII.) — Druga želja Popovičeva je bila izpopolnitev abecede z novimi, enostavnimi črkami: »Nach Vollbringung desjenigen, was ich von den Slavonischen Mundarten zu sammeln begehre, werde ich mir auch einen milden Beförderer wünschen, der zu einigen neuen Buchstaben die Stämpel schneiden liesse, wodurch das lateinische Alphabet muss vermehret werden, das zur Schreibung der Europäischen annoch blühenden Sprachen ganz untauglich ist« (XVIII). Ta Popovičeva ideja je bila popolnoma prevzela Kopitarja in postala zanj oni madrigale, ki so se vanj stekala vsa njegova prizadevanja na škodo drugim znanstvenim ciljem. Popovičevi vplivi na Kopitarja so očitni tudi v jeziku in metodi. Kaj je Kopitarja privlačilo v Popovičevi osebnosti, se razvidi iz stavka, s katerim je 1811 v »Analih« označil njegove »Untersuchungen«: »Eine Recension, die Adelungische Sprachwissenschaft und Lessingische Lebendigkeit und Vielseitigkeit des Geistes verräth« (Kleinere Schriften, 121).

staviti Vam svoje zadeve pravočasno da bi se jih pri priložnosti spomnili.—

Ker imam tukaj še prostor, si usojam, prepisati svoje odgovore, iz katerih boste skleпали na vprašanja:

Ad 1. Le mot de slave ou slaven (par corruption Esclavon) est le nom général & génétique, commun à toutes les branches de cette race: tandis que celui de Bohémien, Illyrique etc. ne sont que des noms géographiques, & d'autres comme Polonois, Russe ne sont que des noms particuliers aux branches slaves qui les portent. Ce ne sont, que les Slovaques dans le nord de l'Hongrie, & les slovénzi (comme les slaves renfermés entre le Danube, la Save & la Culpe s'appellent eu-mêmes), qui se soient contentés du nom général. Ainsi

a) les habitans de l'Istrie, des frontières de la Croatie, de la Dalmatie, Bosnie, Monténégro, Erzegovine, Serbie, Bulgarie, ainsi que les colonies, dont on a repeuplé le banat de Temeswar le comitat de Bacs, & l'Esclavonie; —

b) les habitans de la Carniole, de la plupart de la Carinthie, des cercles de Cilli & Marbourg en Styrie, des comitats d'Eisenbourg, Salad & Shümeg en Hongrie, ainsi que des comitats d'Agram, Kreuz & Warasdin en Croatie; —

c) le Slovaques, le Moraviens & les Bohémiens avec les Silésiens autour de Troppau;

d) les habitans de deux Lusaces, qui s'appellent eux-mêmes Serbes;

e) les Polonois sur les bords de la Vistule, & les Silésiens dans la Principauté de Teschen;

f) enfin les Russes, tant en Europe qu'en Asie, y compris aussi les Rousniaques au rite Grec dans la Galicie orientale jusque dans l'Hongrie — sont tous Slaves, ou Slavons, tout comme p. e. les Suisses sont allemands. Leurs langues forment autant de dialectes slaves, qui ont peut-être plus de ressemblance les uns aux autres que n'en avoient ceux de l'ancienne Grèce.

Ad 2. Dobrovsky, le plus habile de tous ceux qui se sont occupés du slaven, en adressé la généalogie suivante.

Slavon.

Occidental.
Boh. Lusat. Polon.

Oriental.
Russe, Serbe, Slovénien.

Ad 3. On a en soin de ranger, ad 1, sous la même lettre les branches qui parlent le même dialecte. — Les extrémités se touchent. — Il ne faudroit que le même alphabet, pour rapprocher encore plus les dialectes, de manière qu'à la fin ils devroient se perdre dans un seul, comme cela est arrivé aux dialectes de l'ancien Grec, par l'ascendant que le dialecte d'Athènes avoit gagné sur les autres. —

Ad 4 & 5. Quelques-uns appellent langue Illyrique ce que la critique & les habitans modernes de l'ancien Illyriam appellent Serbe ou Slavono-Serbe, c'est à dire la langue des slaves ou slovènes, qui occupèrent l'ancien Illyricum au V. siècle, & s'accrurent par des colonies de la branche Serbe & Croate au VII. siècle: D'autres, plus mal encore, employent le terme d'Illyrique comme synonyme de slave. S'il certain, que les slaves, qui occupent aujourd'hui les contrées comprises autrefois sous le nom d'Illyricum, en sont les Aborigènes, comme on prétendoit qu'il, pressés du côté de la Pannoine par les Gaulois, & du côté de l'Adriatique par les Romains, se repandoient de là vers le nord & l'orient pour en revenir à son temps reprenne leur Canaan, — les uns & les autres auroient peut-être raison de se servir du nom Illyrique si fameux dans les historiens Romains, au lieu de celui de Slavon qui ne paroît dans l'histoire qu'au cinquième siècle: mais comme cette opinion a été fortement combattue par Shlözer, & qu'en tout cas les Slaves ne se rappellent point d'avoir jamais été Illyriens, il vaudra mieux abandonner des aneêtres fabuleux ou du moins contestés, & ne se tenir qu'à son propre mérite. (Selon Shlözer la langue véritablement Illyrique pourroit s'être conservée chez les Clementins dans les montagnes de l'Albanie.)

Ad 6. Les langues modernes de l'Europe se divisent en deux classes: langues mêlées & non mêlées ou originales: dans la première sont comprises la française, l'angloise, l'italienne & l'espagnole, qui sont toutes mêlées, dans les proportions différentes, des *linguae rusticae* des provinces de l'Empire romain d'Occident, & des

dialectes des Aventuriers allemands qui envahirent ces provinces pour — s'y établir. De même le Walaque, est mêlé de la lingua rustica romana de ces contrées — là & de slave. C'est des langues de cette espèce qu' on peut étudier l'origine. Pour les langues originales, comme l'allemand avec ses dialectes, le Grec & le Slavon, on ne trouve leur origine que dans la faculté de l'homme de former une langue etc. La langue Slavonne a tous les caractères d'une langue Européenne, tandis que l'Hongroise est une langue asiatique. Le Slavon convient beaucoup avec le Grec, l'allemand, & le latin, tant pour les racines que pour la structure grammaticale. Un jour la langue slavonne rivalisera avec l'italienne à donner de beaux opéras: toutes les flexions de déclinaison se font en voyelles, circonstance nécessaire à toute langue qui doit se chanter. De l'autre côté elle nous consolera peut-être de la décadance de la langue des Xénophon & des Homère, tant elle est favorisée par la nature dans son mécanisme. (Und E. G. Übersetzung von O care donette, se foste sincere, sarebbe un piacere il farvi l'amor, ohne E. G. zu nennen versteht sich, als échantillon!)

Ad 7. Geschichte der slav. Alphabete und Orthographie wie in m[einer] Grammatik. (Wenn ich jetzt

1) V zgoranjih besedah nam je torej zasvedočil Kopitar ime avtorja pesmice, ki nam jo je ohranil Serres v svojem francoskem delu in ki sem jo citiral v drugi številki. »Vede«, str. 133. V sedanjem pravopisu bi se glasila takole:

Preljube ženice,	Al ve ste poredne,
ko b' vam b'lo verjeti,	obetat le znate,
narlepšej na sveti	pa vsac'ga golj'fate,
vas'vati bi b'lo.	že veste koko.

Tako nam je sporočena prva avtentična Zoisova pesem (pripisuje se mu tudi neki prevod »Lenore«, glej L. Pintar, Z M S, IV. 160 in popevka »Joj dekleta«, glej I. Grafenauer, Iz Kastelčeve zapuščine, 86). Serres je priobčil pesem kot slovenski original in italijanski izvirnik kot prevod, medtem ko je vprav obratno res. S to pesmico nam je ohranjen obenem en primer onega Zoisovega delovanja, o katerem smo že vedeli iz prvega Kopitarjevega pisma Dobrovskemu (I. 9), kjer piše mladi Slavin svojemu mojstru: »Beinahe jährlich um Ostern kommen ital. Opern nach Laibach: für diese pflegte B(aron) Z(ois) in früheren Jahren immer die beliebten Arien ins Krainische zu übersetzen, und der Versuch fiel nicht unrühmlich aus, selbst die Wälschen fanden es cantabilissimo, nicht so das deutsche«.

in Laibach wäre, machten wir mit Korn eine französische oder ital. krainische Grammatik?)«

Sedme točke svojega Serresu izročene spisa Kopitar Zoisu ne navaja podrobno. Tudi nekatere druge točke je v prepisu okrajšal. Restavrirati si jih pa moremo, čeprav samo približno, po Serresovi knjigi, ki sem jo v dotični partiji gori ekscerpiral. Seveda moramo računati vrhutega z eventualnostjo, da je francoski nadzornik dobil nekaj podatkov o Slovanih tudi od drugod. A toliko se dá vendar trditi, da se je naslanjal v prvi vrsti na informacije Kopitarjeve. Zato je čudno, da mož l. 1814., ko je izdajal v svoji knjigi na Kopitarjevih podatkih slomeče poglavje, ni navedel Kopitarja kot svojega izvestitelja. Priliko bi bil imel v prvem zvezku na st. 333, kjer govori o slavistih, imenujoč kot take Dobrovskega, Zoisa in Lindeja. Potem nadaljuje: »Gospodu Kopitarju se imamo zahvaliti za izvrstno slovansko slovnico in za jako učene razprave različnih narečij tega jezika.«

Kakor vidimo, si je obetal Kopitar od Napoleona za razvitek slovenščine, ozir. južnoslovanščine jako mnogo. Poznal je delo Francozov v Dalmaciji, kjer so gospodarili že četrto leto in izdajali od dne 12. julija 1806 počenši prvi uradni južnoslovanski list (Kraljski Dalmatin) v italijanskem originalu in pobočnem hrvatskem prevodu. Znano mu je moralo biti delo Stullija in Appendinija pod francoskim prokroviteljstvom.

Že 1. febr. 1809 je namreč pisal Kopitar Zoisu: «V pismu na Dobrovskega sem omenil tudi Appendinijev dopis vam in moža pomiloval, da ne zna nemško; tudi da ga boste Vi v odgovoru napotili na Dobrovskega kot našega patrijarha. Res škoda je, da Vaša bolezen in zaposlenost ni dovolila, izvršiti to idejo. Morebiti pa se še zgodi, da bo zvezal baron Zois na Kranjskem učenjake slovanskega juga s severnimi učenjaki. Pošiljatev Jagemannovega slovarja in pa *Extrait-a de la Grammaire d'Adelung* (kar ima Korn od mene) ter, v enako koristno vajo, *Schözerjevega Nestorja* bi rodila najbrž slavizmu tako lepe plodove, kakor jih je že rodilo in jih še rodi razširjanje notranjeavstrijskih fosilij v mineralogiji. Tembolj ker se v sedanjem času slavizem po Napoleonovi sinodi¹⁾ zopet giblje.«

¹⁾ Dalmatinski proveditor Dandola je Napoleonu večkrat poročal, kako dobro bi bilo, ako bi dobila dalmatinska pravoslavna cerkev samostojnost in svojega škofa. Sedaj stoluje njh metropolit v Karlovcih, v Peči in na Cetinju, vsled česar so dalmatinski Srbi cerkveno odvisni od Avstrije, Carigrada in Črne gore. Dne 8. sept. 1808 je nato Napoleon izdal dekret, s katerim je ustanovil pravoslavno škofijo v Zadru. Podrobna organizacija je bila prepuščena sinodi, ki je zborovala skoraj ves december 1808 v zaderski cerkvi sv. Ilje. (Pisani, *La Dalmatie*. Paris 1893, str. 237.)

Z največjim upom pa je navdala Napoleonova vlada v Iliriji Kopitarja glede na ostvaritev njegove najpriljubljenejše ideje — enotnega pravopisa za Slovane, pišoče z latinico. Dve stvari sta bili, za kateri je mladi Slovenec neprestano naganjal učenega češkega abbéja, naj ju prejkoprej sestavi: staroslovensko slovnico in latinsko-slovanski pravopis. Gori opisani dogodki s francoskim nadzornikom so mu dali misel, da je prišel sedaj za obe stvari najugodnejši čas. V dneh 20.—24. novembra 1809 je pisal o tem Dobrovskemu, vprašujoč ga, kako daleč je že s slovnico: »Zdi se, da je zdaj prišel najlepši čas za kaj takega; Slovani so sedaj tudi na vrsti! Tu se je mnogo pozvedovalo o r a z m e r j u narečij in njih geografskih mejah. Ali se boste posluževali nemškega in latinskega aparata? Poslednje bi bilo v izvestnem oziru skoraj bolj želeti zaradi južnih Slovanov samih in pa seveda tudi zaradi ljudi, ki delajo ob njih usodi [Francozov]; čudovito je (ali samo naravno?), kako Francozi in Italijani tako prav nič poštenega ne vedo o nas Slovanih. V sedanjih Iliriji bo treba, če bo državni jezik, kakor se da sklepati, slovanski, tri pravopise pobijati ali zediniti; seveda boste Vi, vsled izkušnje morebiti obupujoč nad resnobo oblastnikov, zadovoljni, ako se bosta izmed teh samo dva prebavila in se bo proglasil uradno samo eden kot e d i n o z v e l i č a v e n — jaz Vam nočem in ne smem več s slovniškimi željami ogluševati ušes; toda ali bi ne bilo s sedanjo svetovno reformacijo čisto skladno, ako bi se pokazala enkrat ena evropska ortografija, kakor tam na napisu ena evropska vlada — svetu in potomstvu?«¹⁾ »Toda dovolj o tem«, je pristavil Kopitar, a kmalu se je v istem pismu zopet vrnil k tej ideji: »Kaj je nastalo iz slovanskega abecedarja, ki ste ga nameravali izdati (1780, str. 124)? Sedaj bi bil trenotek, da ž njim nastopite in rečete: Vidite, Slovani in — Bonaparte, cirilsko abecedo, po svojem principu med izobraženimi Evropci e d i n o, njej nasproti pa drugih 8 z latinskimi črkami po neumni t e v t o n s k i metodi skupaj znesenih!«²⁾

Že ko je pošiljal Kopitar svoje francoske odgovore na Serresova vprašanja v Ljubljano baronu Zoisu, je na koncu pristavil, da bi sedaj rad napisal slovensko slovnico v franc. ali ital. jeziku. Hotel je pač ž njo delovati na Francoze. Pisal je, da bi to delo pričel, ako bi bil zdaj v Ljubljani. Kakor smo videli, je tudi nameraval nekaj časa zapustiti Dunaj in oditi k Zoisu v Ljubljano. Polagoma je to misel popustil, posebno zato, ker se

¹⁾ I. 61.

²⁾ I. 65.

mu je ponudila prilika, prositi za mesto skriptorja na dvorni knjižnici. V pismu z dne 3. dec. 1809 piše Zoisu, da je vložil prošnjo, in ga prosi priporočila. Zraven pravi, da pridno študira svoj jus in se pripravlja, da prevede iz srbščine na nemško Obradićevo geografijo, upajoč, da bo mogel prodati prevod Liechtensternu, sicer pa bo imel vsaj vajo v srbščini.

V istem pismu piše, da je končno sklenil, pisati na Dunaju slovensko slovnico za Francoze in jo ponuditi ljubljanskemu tiskarju in knjigotržcu Kornu v zalogo. »Kornu pišem«, pravi, »bi li želel kranjsko slovnico s francoskim aparatom; seveda bi mi moral dati majhen honorar, ekvivalenten z eno urico instrukcije, da ne porečejo moji prijatelji, da izgubljam čas.« Govoril je z Ljubljančanom Fr. Repičem, in ta mu je to idejo na novo zbudil, čeprav mu je pristavil, naj se pri Justinianu preveč ne raztresa s preobilnim izdelovanjem slovnice. »Napravil bi veliko krajši uvod in vendar veliko popolnejši. Morebiti pa se je že našel kak prelagatelj? Serres, nadzornik znanosti, umetnosti in tovarn je pozdravil v pismu na Jacquina knjižničarja Otta in njegovega slavista«. (Tu imenuje Kopitar prvič Francoza in Nemca, katerima je dajal podatke za francoske organizatorje Ilirije, — imenoma, poprej je zamolčeval imeni pač zaradi poštne cenzure! Iz istega vzroka se najbrž ni javno pritožil, ko Francoz 1814 v svoji knjigi ni navedel vira, iz katerega je imel podatke o Slovanih v Avstriji.)

Idejo slovenske slovnice v francoskem jeziku je gojil Kopitar še dalje, vkljub temu da mu Korn ni takoj odgovoril na njegov predlog. Dne 15. dec. 1809 je pisal Zoisu o tem: »Kaj pravi Korn k mojemu predlogu zafran francoske kranjske slovnice? Jaz sem se medtem marsičesa priučil! O, da bi mi sedaj le ne bilo vzeto moje divno upanje na učenj prosti čas!« Česa se je bil Kopitar medtem priučil? Nameraval je najbrž v francoski izdaji svoje slovnice upoštevati večje slovensko ozemlje, nego je to storil v nemško pisani. Z ozirom na to je pisal Zoisu dne 3. jan. 1810: »V slučaju, da bi se Kornu stvar izplačala in bi hotel negotovo predlagano slovnico gotovo tukaj tiskati dati (kakor menim, ker stane par črevljev 60—70 gld. in tako druge reči: torej je 100 gld. za balo papirja še majhna cena), potem bi bil Heubner proti ceneni proviziji rad prokurator, če nima Korn nobenega tu. — Jaz bi izdelal tako slovnico živih cisdanubianskih narečij z veseljem: potem samo še Dobrovskega slovnica cerkvenega jezika, pa bi bili južni Slovani odpravljeni!«

Kolikor bolj so organizirali Francozi v Ljubljani novo Ilirijo, toliko bolj so rastle in se širili Kopitarjevi načrti glede gojitve slovenščine. Dne 25. jan. 1810 je že pisal Zoisu o novem svojem planu: »Najbrž mi Korn na moje zadnje pismo ne odgovori, ker se zaradi Vaše bolezni ne more končno odločiti! A sedaj me sili Heubner, da bi mu napravil majhen slovarček francosko-kranjski na kakšnih 12 polah: kakšnih 600 bi rad porabil v to spekulacijo: jaz in on naj bi delila dobiček na pol. Meni bi bila prilika baš prav, da bi napravil nekakega Anti-Marka: tudi bi poizkusil, ker imam izvrstnega črkorezca, po načinu Didota se razvijajočega knjigotržca Straussa, pisati enakomerno hrvaščino, kranjščino in ilirščino, na pr.

franc.	kranj.	hrvat.	ilir.				
femme	žena	žena	žena	mesto	shena,	sena,	xena
plaisanterie	šala	šala	šala	—	shala,	shala,	sciala ali celo
front	celo	celo	celo	—	zhelo	eselo	scala
						ehelo	eselo itd.

Pravzaprav započnem nerad tako, posledic polno novost (posledic polno, ako se obnese — in brez te želje rajši ničesar ne začenjam), ne da bi poprej zbral nasvete od Vas, Dobrovskega in drugih poznavavcev z vkusom. Dobrovsky sam izjavlja v pismu,¹⁾ da bi poizkusil, ko bi imel spretnega črkorezca pri roki! No, tega ima le h k o tukaj v Straussu: zato bi jaz pač rajši počakal na njegov prihod v spomladi — in bi v omenjenem slovarju z a č a s n o pridržal naš kranjski pravopis. Za sedaj sem potolažil Heubnerja s tem, da so prišli morebiti tudi že na Kranjskem ljudje na pametno misel slovarja, in nam je torej treba poprej dobiti od Vas zagotovilo, da Vam ni ničesar znanega o kakšnem podobnem podjetju v Iliriji. Kakor rad bi želel Kornu, svojemu staremu založniku, takšen artikel, moram Heubnerju že vsaj držati besedo, ako dospe sem Vaš odločujoč izrek: Kolikor vem, se nič takega tukaj ne pripravlja. Slovarjev vsake vrste in ustnih poročevavcev o kranjščini, hrvaščini, ilirščini mi ne manjka: čeprav priznam, da utegne imeti Vodnik bogatejše gradivo zbrano. Sicer bi se mogla moj Vocabulaire in njegov Dictionnaire čisto dobro skladati. V enem mesecu se dá kaj takega tukaj začeti in — narediti, t. j. natisniti!«

V Ljubljani je izgledal ta Kopitarjev načrt, razširjen na slovarko polje, kot prestop v delokrog Vodnika, pripravljajočega slovenski slovar. Ljubljanskim »slavistom« in najbrž tudi Vod-

¹⁾ I. 81.

niku se je moralo zdeti, kakor da hoče Kopitar svojega tekmeца prehiteti tudi s slovarjem potem, ko ga je bil prehitel že s slovnico. O tem sumničanju je bil seveda Zupan že sporočil Kopitarju na Dunaj, nakar mu je poslednji odgovoril: »Kar se tiče kranjskega slovarja, nisem nikakšne podobne ponudbe stavil Kornu, pač pa, da bi izdal svojo slovnico na novo v francoskem jeziku, nakar mi je Korn jako uvažujoče odgovoril, a na moj nadaljni odgovor mi ni na moje začudenje odpisal niti besedice. Barona Zoisa nesrečna podagra je najbrž zakrivila to nepriliko. Dajte o tem gospoda Kornu malo poprašati. Tudi ako bi se hotel Vodnik nad mojim dozdavnim neprijateljstvom s kakšnim manj dejanskim maščevati, mi povejte, da vem, pri čem da sem! Meni je približno vseeno, če pridobi slovanščina po meni, po Valentinu ali po Semproniju, da le pridobi. Kaj moram večno Vodniku v pot stopati? Torej naj gre sam naprej ali pa nazaj: Kaj stoji na poti de drugi ne morejo hoditi, in je še jezen, če se kdo, ki se mu bolj mudi, smrkavca slučajno dotakne! Res je, da sem namignil Kornu, da izpisuje Primic v Gradcu Trubarja in Dalmatina zaradi slovarja, kar je neobhodno potrebno ...« (II. 185—6.)

Ne da bi se spuščal tu v Vodnik-Kopitarjev zasebni spor, opomnim samo, da je imel Kopitar res skrivno željo, prehiteti Vodnika tudi na slovarskem polju, četudi le z manjšim vokabularjem. Upregel je bil že Primica v delo. A končno ni prišlo niti do izdaje slovnice v francoskem jeziku niti do slovarja. Korn je umolknil, a s sotrudnikom Primicem se je Kopitar kmalu sprl. Še dne 16. febr. 1810 je vprašal Kopitar Zoisa: »Jeli Korn z Vami govoril? Spletkari zopet Vodnik? Pa naj on kaj n a r e d i: meni tudi prav! A dela naj naravnost!« In dne 31. marca 1810 je pisal Zupanu, naj si dá od Vodnika Kopitarjev odgovor na tozadevno Vodnikovo pismo in naj sam razsodi zadevo. »Kje pa naj vzamem čas za izdelovanje slovarja«, vzklikuje in pristavlja: »a nagovarjal sem Primica etc. in nič ne škodi ostrašiti udobnega gospoda (Vodnika).« (II. 189.) V istem pismu kvitira Kopitar Zupanovo poročilo, ki mu je vzelo nado, da bi mogel izdati slovnico v franc. jeziku: »Korn je torej hotel tiskati enkrat mojo slovnico in potem Vodnikovo? Meni prav!« Ljubljanski tiskar in knjigar je torej sklenil, izdati rajši slovnico v slovenskem nego v francoskem jeziku. Vodnikove šanse v Ljubljani so vstajale visoko! ... Samo še enkrat se spomni Kopitar svojega načrta, ko pošilja Dobrovskega pisma Zoisu v vpogled. Dne 20. maja 1810 mu piše: »Na dolgih pismih Dobrovskega mi je veliko ležeče, ker vsebujejo prispevke za novo izdajo slovnice, ki sva jo namera-

vala s Kornom izdati! Korn je utihnil! Primic me roti pri očetu Slavinu, naj jo izdam, ker bi bilo ravno take à la Meidinger tako želeti itd.« Prejšnje leto je bil, kakor znano, s svojo slovnico prehitel Vodnika, sedaj pa izgleda, kakor da se je morala Kopitarjeva francoskoslovenska slovnica umekniti Vodnikovi v slovenščini pisani in šolam namenjeni slovnici. A končno Vodnikovega delca najbrž ni izdal Korn, ampak Eger, ki je vsaj podpisan na njem kot tiskar. (Dalje prih.)

320

Uvod v občna načela državnega nauka.

Napisal dr. Bogumil Vošnjak.

Borba metod in nekateri glavni pojmi.

(Dalje.)

Pravna metoda se poslužuje v lažjo dosego svojih znanstvenih smotrov abstrakcij, ki ji omogočajo razumljivo in porabno konstrukcijo pravnih razmer. Tak pripomoček je predstava o enotni osebnosti države, predstava, da je država pravna osebnost. Najvažnejši pojmi državnega prava segajo daleč v preteklost, tekom dolgih vekov so se popolnjevali, dokler niso sprejeli današnje, kolikor toliko popolne oblike. Pojem pravne osebnosti, kakor tudi oni korporacije, je strogo pravnega značaja in njemu ne odgovarja v dejanskem svetu nič, kar bi se moglo objektivno opazovati. ¹⁾ Kadar presojava državo s pravnega stališča, jo smatramo za pravno osebnost, ki je nositeljica pravic in dolžnosti, ki ma svojo lastno voljo. Država ni »samo fingirana zasebno-pravna oseba, ampak enotna osebnost javnega prava, pojmovno abstrahirana s konkretnih pojavov na isti način, kakor je abstrahirana pravna osebnost posameznikova ... Predstava države kot subjekta je abstrahirana z realnih pojavov državnega življenja nikdar fingirana«. ²⁾ Na vsak način je to ena najtežavnejših abstrakcij, ki jih srečamo v znanstvenem življenju. Kakor je posameznik sposoben, da izvršuje pravne čine, tako je tudi tista družabna prikazen, ki jo imenujemo državo, pravna oseb-

¹⁾ Jellinek, Allgemeine Staatslehre 1906. str. 175.

²⁾ Vavřínek, O statopravní povaze hrálovství a zemí, 17—31.

nost, ki ima cel krog njej pristojećih pravic. Temna je predstava, ki jo ima človeški um o državi, ki je sploh ena izmed najtežavnejših predstav. Države ne vidimo, ona je nekaj nevidnega, in vendar se vsak trenotek pojavljajo njeni učinki. Nihče ne vidi države, samo njeni predstavniki, njeni organi so dejanske prikazni. Država v pravnem oziru je abstrakcija, pravna osebnost, ki ji je podeljena najvišja oblast. Pa mnogokrat se državna pravna osebnost smatra za enakopravno drugim pravnim osebam. Kadar nastopa država kot fisk, kadar je ona pravdna stranka, ni med njeno osebnostjo in osebnostjo drugih pravnih oseb nobene razlike. Vendar daja pravni osebnosti države šele neka posebna lastnost njen posebni značaj. Po dolgi zgodovinski borbi si je država priborila vrhovnost, suverenost nad vsemi drugimi javnopravnimi osebnostmi. Šele ko je moderna država zmagala nad fevdalizmom, je jela stopati vrhovna oblast vedno bolj v ospredje. Pojem oblasti je star. Rimljani so imeli jasen, določen pojem državnega imperija. Pa tekom srednjega veka so si prisvojile druge pravne oblike veljavo, tudi v javnem pravu se je širila pogodba kot način ustvarjanja javnopravnih razmer. Čim bolj so se pa preživljale stare oblike gospodarskega in občesocialnega žitja, tem bolj je stopala stara predstava imperija, državne oblasti, ki ji mora biti vse pokorjeno, v ospredje. Pravni osebnosti države je lastna javna oblast, namah je ona dvignjena visoko nad vsemi drugimi javnopravnimi osebnostmi, nad vsemi korporacijami. Ta prva javnopravna osebnost izvršuje najvišjo oblast, njej so vse druge osebnosti podvržene, njej se moramo brezpogojno pokoravati. Veliki glavni pravni temelji spoznavanja moderne, najvišje oblasti izvršujoče države so sledeči: Država je kot pravni stvor nerazdelna pravna osebnost in sicer najvišja izmed vseh, ker ji je lasten imperij, najvišja oblast ukazovanja, država kot pravna osebnost ima svojo voljo, ki se ji morajo uklanjati vse druge volje posameznikov. Država sama ni organizem, ki bi imel roke, noge, oči, ampak to je abstrakcija, ki si jo mislimo, da nam je lažje sestaviti skup pravnih naziranj v sistem, potreben in važen za pravno življenje. Ako govorimo o pravni osebnosti, o enotnosti države, smo si v svesti v polni meri, da se bavimo z abstrakcijami, in vendar so abstrakcije potrebne, ker nam omogočajo pravno konstrukcijo jurističnih institucij. Praktični interesi zahtevajo tako pravno spoznanje države, ki je mogoče le tedaj, ako tudi na tem polju dopuščamo pravne pojme in oblike, ki so se na drugih pravnih poljih že povsem udomačile. Krivo in neumestno bi bilo slepo in hlapčevsko prenašati na polje javnega

prava vse one pojme in predstave, ki so na polju zasebnega prava. Ako pa priznavamo potrebo pravne metode tudi glede raziskovanja javnega prava, s tem še nismo trdili, da bi bilo dopustno, prenašati pojme in konstrukcije, ki morejo biti lastne edinole zasebnemu pravu. Ni pa izključeno, da se pojavijo pravne oblike in metoda pravnega spoznanja, ki ni nasprotna posebnemu značaju javnega prava. Ako uporabljamo abstrakcije, kakršne so enotnost države, pravna osebnost, storimo to pred vsem radi tega, ker nam nudijo te predstave izvrstno in okretno orodje, izborna tehnična sredstva, katerih se je možno posluževati z velikim pridom. Pravna metoda, strogo juristično preiskovanje nima povsem znanstvenih namenov, ni veda sama namen, ampak glavna svrha je doseganje praktičnih uspehov. Pomen pravne metode se da uvaževati le tedaj, ako si predstavljamo, da niso predmet pravnemu raziskovanju dejstva, dejanski čini, ampak razmerja. Svet pravnih predstav je svet zase. Kdor tega ne priznava, tudi ne more pravično ocenjevati metode, o kateri govorimo. Brž ko se bližamo s faktičnimi dejstvi teoretskemu razmišljanju, brž ko zamenjamo pravna razmerja z dejstvi, se pojavlja usodepolna, škodljiva nesistematičnost. Nikjer, na nobenem polju se posledice takega postopanja ne kažejo tako jasno, kakor na polju javnega prava. Ako bi edinole dejanske razmere bile podlaga teoretskemu raziskovanju državnopravnih problemov, bi prenehalo državno pravo kot znanost, postalo bi kratkomalo skup političnih razmišljanj, ki se menjajo pri vsakem političnem preobratu. Ako pa hoče imeti državno pravo pravnoznanstveno podlago, ne sme opuščati pravne metode, pravna razmerja morajo biti njegov predmet in nikakor niso izključna dejstva vsakdanjega življenja.

Nerazumevanje temeljnega načela, odločujočega smer pravnega raziskovanja državnovednega gradiva, dovaja do neutemeljenih zaključkov. Vzrok, da se Duguit, ki je napisal na koncu XIX. stoletja svojo »Državo« »L'Etat«, gotovo najglobokejšo in najduhovitejšo kritiko novodobnih nauk o državi, in njegovi znanstveni nasprotniki nikdar ne morejo sporazumeti, leži v dvojnem, povsem nasprotnem metodičnem stališču. Nepravično bi bilo omalovaževati Duguitovo delo, zakaj ono je polno globokih spoznanj o bistvu države in družbe, duhovitih opazek o zgodovini in razvoju vede in države; vobče je to knjiga, kakršnih je bilo doslej malo napisanih. Pa ono usodepolno nespoznavanje notranjega značaja pravne metode dovaja avtorja do krivih nepravičnih sklepov. Ne loči med pravnim in sociološkim raziskova-

njem in tuj mu je tudi dvojni pogled na državo, kakršnega nas uči Jellinek. Ta zmes pravnih in socioloških naukov dovaja do občne netočnosti in znanstvene anarhije. Najobčutnejši nedostatek take zmesi je pa, da se avtor spušča v strogo juristična pretresovanja in da tudi upoštevaajoč samo dejstva in ne pravnih razmer prihaja do nič manj zamotanih sklepov, ki so še manj jasni, ker so s pravnimi predstavami pomešane sociološke. Pri vsakem koraku se tudi pri tej pozitivni metodi pojavljajo iste težave kakor pri pravni, namesto pravne metafizike je stopila pozitivna, da se izražamo nekoliko paradokсно. Ta poizkus je pa le opasnejši zaradi tega, ker prihajajo povrhu še v pošteev razni sociološki vidiki. Pozitivna metoda se v tem delu nikakor ne more osvoboditi raznega spintiziranja, ki se prav nič ne razlikuje od sholastike nemških znanstvenikov, prepričanih juristov. Iстина je, da je Duguitovo delo najprej negacija vsega, kar se je sedaj ustvarilo na polju javnega prava, pa vendar izkuša tudi sam iz razvalin vun graditi novo stavbo. V uvodu pravi Duguit prav značilno: »Naš namen ni določiti, kaj je država, kaj je pravo, ampak kaj nista.«¹⁾

Duguit nikakor ne odklanja jurističnih konstrukcij, pa izkuša jih izvrševati potom strogo pozitivnih sredstev. O pravni konstrukciji podaja precej točen pojem, ki mu je sistem logično sestavljenih uredob, imajočih svrhu prevajati socialna razmerja v pravne oblike, v pravna razmerja.²⁾ Povsem lahko soglašamo s to označbo, zakaj svrha prava je gotovo, da daje socialnim dejstvom tako pravno obliko, da je mogoče to poslednjo spravljati v sklad s celotnim pravnim sistemom. Tega socialnega značaja vsakega prava nihče ne more zanikati. Da moremo pa s socialnim dejstvom v obliki pravnega razmerja uspešno operirati, treba je, da povsem pozablamo na njegov prvoten pozitiven značaj, odslej nam mora biti pravno razmerje predmet abstrakcij in strogo pravnega razmotravanja, ki je v nekakem nasprotstvu s strogo pozitivnim naziranjem. To kočljivo, pa neznansko važno vprašanje, kako uporabljati metodo, zanemarija Duguit, in to je vir največjega nesoglasja in nespোরazumljenja. Zaganja se v vsako abstrakcijo, ne da bi videl in čutil, da je ona predpogoj vsakega pravnega, dasi ne sociološkega razumevanja. Iz Jellinkove trditve, da so poprišče juristov dejanja praktičnega življenja, sklepa, da se pri proučevanju pravnih problemov ne smejo zapuščati realna tla. Pravnih razmer ne pripoznava, država mu je dejstvo,

¹⁾ Duguit. L' État. I. 1.

²⁾ Duguit. L' État. II. 63.

m nič drugega.¹⁾ Ako izkuša sociolog razjašnjavati dejanske državne razmere, se mu nihče ne more čuditi, ako opazuje državna razmerja zgolj s pozitivnega stališča, pravnik pa mora biti v takih slučajih opreznější. Duguit zametava kratkomalo vse abstrakcije, katerih svrha je služiti pravnemu spoznavanju. Za prazno in brezkoristno smatra vsako besedičenje o pravni osebnosti celkov, kakršen je država. Ker nikjer ne vidi, ker ne more tipati pravne enote, ki jo imenujemo državo, zanika to predstavo in ji ne prepisuje nikake veljave. Smatrati državo v pravnem zmislu za abstrakcijo se mu zdi čisto neplodna metafizika. »Nikdar ne bomo dopuščali, da bi bili prisiljeni v svrhu ustvaritve kake znanosti zapustiti dejstvo in ustvariti kako krivo hipotezo.«²⁾ Edino le socialno dejstvo ima pravico do znanstvene eksistence; vse, kar je zunaj tega dejanskega sveta, je brez podlage in brez vrednosti za znanstveno spoznavanje. Ta strogo pozitivna smer, ki ne pozna spekulativnega mišljenja, je sicer predpogoj vsakega sociološkega preiskovanja, pa na pravnem polju ni mesta zanjo. Kdor ne priznava pregrade, ki loči oba nasprotna si svetova misli in metode, podlega dvojni nevarnosti, ali se zapiše temu in zanika drugega, ali pa, kakor se je zgodilo z Duguitom, ker ne pripada ne temu, ne onemu taboru, ne zadovoljuje ne temu ne onim. On ne razume, zakaj ustvarjati fikcije in abstrakcije, njemu zadostuje povsem dejanska misel, hčerka realnih razmer. Pri svojem dokazovanju pa zabrede vedno iznova v juristične pasti, ne da bi se tega zavedal. Ta navidezna križarska vojna proti vsem abstrakcijam konča s precej zavozljanimi rezultati, ki so juristični metafiziki silno podobni in sorodni. Kot glavni nauk državnega prava oznanja, da je najboljša ona vlada, ki je najbolje prikrojena družbi, ki jo gospodari.³⁾ To je občno mesto, ki v sociološkem eseju ne bi bilo brez vtiska, pa v razpravo strogo državnopravnega značaja ne sodijo take občnosti, ker ne pridejo niti za korak bližje k cilju. Duguitu se zdi, da bo državna veda šele tedaj konstituirana, ko bo puščala v nemar vse fikcije in abstrakcije ter pripoznavala samo dejstva in nič drugega.⁴⁾ Niti trenotek ne dvomimo, da je taka trditev povsem istinita, da je jako dragocena, ako nam gre za sociološki problem države, nikakor nas pa ta izrek ne more zadovoljevati, kadar stremimo za pravnimi rešitvami pravnih vprašanj. Dualizem državnih ved,

¹⁾ Duguit, L' État I. 15.

²⁾ Duguit, L' État I. 324.

³⁾ Duguit, L' État II. 47.

⁴⁾ Duguit, L' État II. 4.

tisto dvojno naziranje enega in istega predmeta, je postulat, ki ga je nemogoče opustiti. Morebiti je to potrebno zlo, ali to je neizbežno. Brez dvoma, da se je v sistem javnega prava vkradla marsikatera fikcija, ki nima nobene podlage, da je treba biti v tej vedi bolj ko v vsaki drugi opreznim, pa to nas še nikakor ne upravičuje, da poderemo staro stoletno stavbo do tal in izkušamo zidati na novo žal nič enostavnejše, ampak kvečjemu še zamotnejše, navidezno sociološke fikcije. Duguitu ni samo država, ampak tudi tako važen pojem, kakor je pojem suverenosti, nič drugega ko preprosto dejstvo. Brez dvoma, da tako neumevanje ustvarja prav zanimive opazke, ki globoko zasvetijo v temo političnega razvoja, pa pravno nam ne pomenjajo nič. Dejstvo demokracije v državah, kjer velja po besedilu zakona ljudska suverenost, ni nič drugega ko izraz činjenice, da so močnejši tudi številnejši.¹⁾ Vsi člani državne skupine so si enaki, oziroma se smatrajo za enake, torej je manjšina podvržena sklepom večine. Za tako pozitivno dokazovanje ni treba nikakih pravnih pravil, vse je jasno, preprosto in naravno. Pripisuje na primer suverenost kratkomalo dejstvu »de la plus grande force«, dejstvu, da se uveljavlja v državnem življenju oni, ki mu pripada večja sila. V takih slučajih je Duguitova metoda povsem enostavna, pa brž ko se loti kakega problema, kjer je treba uporabljati daljše dokazovanje, zdi se, da ga udušijo nova pozitivna izvajanja, precej sorodna staremu pravnemu orožju. Duguitu je pravo zračna konstrukcija, formula brez pomena in razuma, ako ni izraz dejanskih razmer, ki jih sprejema razum.²⁾ Tako prizadevanje in zatrjevanje ima mnogo prikupljivega, ali pri prvem koraku se pokaže neizvršljivost takega podjetja na pravnem polju. Čim bolj pa povrh še podčrtava moralna razmerja, ostaja tak poizkus še bolj neizvedljiv. Ne priznavajoč nobene pravne osebnosti, ki bi imela svoj lastni obstoj, svojo lastno voljo, svoje pravice in pravne dolžnosti, razkraja državo na neštete delce, razbija zakonodajna zastopstva, katerim noče podeljevati značaja enotne skupnosti. Zakonodajna reprezentacija mu ni niti fikcija, niti umetna kreacija pozitivnega zakonodajavca, ampak naravno realno dejstvo, ki je starejše in silnejše ko pozitivni zakon.³⁾ Pa vsled te svoje neizprosne borbe proti vsaki abstrakciji, prihaja v le še večje težave ter razbivši enotnost vsakega korporativnega zakonodajnega dela, ne more pravilno presoјati sklepa tega celka, ki je vendar le izraz te

¹⁾ Duguit, L' État II. 127.

²⁾ Duguit, L' État II. 204.

³⁾ Duguit, L' État II. 221.

enotne volje vsake zakonodajne in upravne skupine. Zanikujoč povsodi v vsakem javnopravnem telesu enotno voljo, je Duguitov nauk naperjen neposredno in nehoté proti ustanavljanju novih pravnih enot v okviru države, proti vsem poizkusom, preustvarjati stari tip države po uzorcu francoske revolucije, nivelizirano državno skupino v tako, kjer bo namesto tope enoličnosti velika raznoobraznost javnopravnih stvorov. Ako pa razbijemo državno enotnost in državno voljo na atome, tudi ni mogoče, da bi se skupljali sorodni delci v javnopravna telesa z lastno voljo in lastnimi pravicami. Enotnost javnopravnih kolektivnosti, ki je seve človeško oko ne vidi, človeška roka ne more tipati, je važen predpogoj uspešnega razvoja državnega prava.

Ni umestno, se dalje časa pečati s pozitivno metodo, kakršno zasleduje Duguit, in to zaradi tega, ker so očitvidni njeni nedostatki v dvojnem oziru, to je nekaka srednja pot, ki nima niti vrlin pravne niti sociološke šole. Da, značino je, da Duguit povdarja pomen onega načina preiskovanja, ki se poslužuje najprimernejših sredstev v dosego zaželjene svrhe.¹⁾ Podčrtali smo že, da pravna metoda s svojimi abstrakcijami in drugim orožjem pravne tehnike prav izborno odgovarja takemu smotru. Zakaj opuščati tako ugodnost, ki se nudi, in jo zamenjavati za sistem, ki nima v tem oziru nikakih prednosti in si šele mora kovati svoje orožje. Pozitivna metoda, kakršno zastopa Duguit, združuje v sebi do neke stopnje obe metodi, pravno in sociološko, čeprav se tako silno brani očitjanja, da se poslužuje starega pravnega orodja. Nekako na razpotju je, na eni strani pelje pot v deželo stroge jurisprudence, na drugi pa v vladarstvo druge vede, sociologije. (Dalje prih.)

Dodatki k „Spominom.“

Spisal dr. Josip Vošnjak.

2. Minister A. baron Pražák.

(Glej tudi: Dr. J. Vošnjak, Spomini, 2. zv. str. 52, 178, 250, 263.)

Po prvih direktnih državnozborskih volitvah l. 1873. češki poslanci iz kraljevine niso hoteli vstopiti v državni zbor, dasi smo jih k temu vsi v opoziciji stoječi poslanci nagovarjali. Posebno moravski poslanci s Pražákom na čelu so naravnost iz-

¹⁾ Duguit, L' État I. 195.

rekli, da se morajo v tem slučaju ločiti od Čehov, ker ljudstvo na Moravskem odločno zahteva vstop svojih poslancev v državni zbor, in bi se bilo bati, da bi pri novi volitvi, ki bi se vršila vsled izgube mandatov, na mnogih krajih propadli narodni kandidatje. Vse ugovarjanje in svarjenje ni nič pomagalo, Staročehi pod vplivom fevdalcev so še zmerom sanjali o češkem državnem pravu in fundamentalnih člankih, čeprav jim je Hohenwart sam odločno povedal, da so fundamentalni članki za večno pokopani.

Pri federalističnem shodu 3. nov. 1873 sem prvokrat videl Pražáka in se ž njim seznanil. Pražák je bil tačas odvetnik v Brnu. Rojen 21. februarja 1820 v Ogrskem Hradišću, je dovršil v Olomucu pravne študije in že leta 1848. stopil v javnost. Bil je to leto izvoljen v svojem rojstnem mestu v deželni in iz tega v državni zbor. Po rapidnem koncu prve ustavne dobe se je l. 1849. preselil kot odvetnik v Brno in bil tam vodja moravskih Čehov. Leta 1873. izvoljen v državni zbor je, kakor sem že povedal, bil proti pasivni in za aktivno politiko, in poznejši dogodki so res pokazali, kako kriva da je bila politika Staročehov. Ko bi bili že l. 1873. vstopili v državni zbor, ne bi se držala centralistično-germanizatorična vlada Lasser-Auerspergova celih šest let. In še dlje bi se bila obdržala na krmilu, da ni ta stranka bila tako nepremišljena ustavljati se okupaciji Bosne in Hercegovine. To je bil nje smrtni udarec, od katerega si pozneje nikoli več ni mogla pomoči do prejšnje veljave in moči.

Moravski Čehi so v tej dobi od l. 1873. do 1879., ko smo bili v strogi opoziciji proti vladi, imeli svoj klub z drjem. Pražákom na čelu, a so zmerom sporazumno delali z našim Hohenwartovim klubom. V adresni debati je govoril Pražák mirno in premišljeno brez vsakega patosa, ker je bil sploh mirne narave in nikoli ni kazal kake razburjenosti. Meni se je čudno zdelo, da je omenivši husitske boje jih nekako obžaloval, češ, da je bil po njih češki narod hudo poškodovan. Izrekel sem svoje začudenje poslancu drju. Mezniku, ki je bil pozneje imenovan za dvornega svetnika v upravnem sodišću, a on mi je razložil, da so husitski boji Čehe silno oslabili. Prihodnji dan pa je govoril dr. Razlag in se izrekel proti preveliki deželni avtonomiji. Tu je stopil k meni dr. Meznik.

»Kaj pa rečete k temu govoru? Ta je naravnost proti našim češkim terjatvam.« Izgovarjal sem se, da pač Razlag govori v svojem, ne v imenu naše stranke.

Pražák je bil srednje rasti, čokat, glava okrogla, čelo srednjevisoko nos nizek, oči sive, prijazno gledajoče, lice zdravo, rdečkasto, sploh se je poznalo, da je zdravega organizma. Saj je živel do visoke starosti 80 let. Ves ta čas, ko smo bili skupaj, ni bil nikoli bolehen, še manj pa resno bolan. Njegov organ je bil mehak, in prijetno ga je bilo poslušati. Govoril je vselej bolj počasi, kakor da bi šele zbiral svoje misli in se šele trudil jim dati pravo obliko.

V prvih šestih letih smo bili sicer zmerom v prijateljskih odnošajih, gotovo pa niti jaz niti kdo drugi ni mislil, da bo Pražák kedaj sedel na ministrskem sedežu.

Vendar se je to zgodilo, ko je bil l. 1879. grof Taaffe imenovan za ministrskega predsednika. Dne 12. avgusta 1879 je Pražák postal češki deželni minister. Že to nas je veselilo, pa še bolj smo bili radostno presenečeni, ko je Pražák meseca aprila 1881 prevzel vodstvo justičnega ministrstva. Prvokrat to zraven naučnega najjemenitnejše ministrstvo v rokah Slovana! Slovenski poslanci smo mu takoj šli čestitat in ga prosili, naj se loti tudi naših v jezikovnem oziru popolnoma zavoženih justičnih razmer. Obljubil je, da bo kolikor mogoče vstrezal našim željam. In ni samo obljubil, kakor je to navada pri visoki gospodi, ampak je tudi držal dano nam besedo, čeprav se je pri tem moral silno boriti proti dotlej vsemogočni birokratsko - slovanofobski falangi: Schmerling - Waser - Heinricher.

Schmerling si je izbral, ko je moral zapustiti ministrski sedež, še bolj mehkega, kjer ga nihče ni mogel dražiti z opozicionalnimi govori. Postal je predsednik najvišjega sodišča in je dolgo let zasedal to mesto do nenavadno visoke starosti. On je bil najhujši nasprotnik Pražákovih jezikovnih naredeb in je dajal potuho takim sodnikom, ki se niso hoteli ravnati po ministrskih naredbah, češ, da take naredbe niso zakoni. Zvestega pomagača pri tem je imel v predsedniku graškega deželnega nadsodišča Waserju.

Waser je bil rojen Ptujčan in je znal nekoliko slovenski. Služil je v Gradcu, kjer je postal državni pravdnik. Leta 1867. je bil v Ptujju proti našemu Šumanu izvoljen v deželni zbor štajerski. Leta 1865., ko je grof Belcredi stopil na mesto Schmerlinga in je štajerski deželni zbor sklenil nezaupnico Belcrediju, seve proti slovenskim glasovom, je glasoval za to nezaupnico tudi Waser. In zgodilo se je nekaj nenavadnega, kar bi ne bil od malo energičnega Belcredija nihče pričakoval. Waser je bil suspendiran. Toda Belcredi je kmalu izginil s pozorišča, Waser

je bil rehabilitiran in pozneje imenovan za predsednika graškega nadsodišča. Bil je fanatičen nasprotnik Slovencev in je kruto preganjal uradnike, ki so bili na sumu, da so narodni, ter jih tako dolgo šikaniral, da so se rajši odpovedali svoji službi. Waser je bil suh, droben možiček, zagrizenega, obritega obraza, polrumenkast kakor usnje.

Tretji v tej zvezi, pomagač Waserja, je bil Heinricher, predsednik celjskega okrož. sodišča, imeniten le zavolj svojega strankarstva, ki ga je očitno kazal proti vsakemu, ki se je potegoval za narodne stvari. O tem bi znal veliko povedati moj brat Mihael iz časa svojega bivanja v Celju. Zato ni čuda, da je moj brat v državnem zboru o neki priliki te tri može imenoval neumrljivo trojico, kar so mu nemški časniki zelo zamerili, češ, da jim želi smrt. Stari so pa res vsi trije postali, ali vsaj Schmerling in Waser, nad 70 let. Bratu je Heinricher naprtil pred celjskimi porotniki tiskovno pravdo, pri kateri je bil brat res prav po krivičnem obsojen na denarno globo.

Ti trije možje so torej bili tista coklja, ki je izkušala zadržati vsak korak Pražáka nam Slovincem v prid. Pražák se mi je večkrat pritožil, kakšne ovire mu delata Schmerling in Waser.

Ko je Pražák prevzel vodstvo justičnega ministrstva, nam je na našo prošnjo obljubil, da bo izkušal čimpreje urediti jezikovne razmere pri sodiščih po Slovenskem in da se že pripravlja tak ukaz. Toda največja ovira je pomanjkanje slovenskih tiskovin za sodišče. »Skrbite torej,« mi je dejal, »pred vsem za slovensko besedilo tiskovin«. Govoril sem o tem z Levičnikom, ki je bil že tajnik v ministrstvu, in ta mi je pravil, da dr. Ferjančič, tačas v Ptujju, z drugimi gospodi pripravlja prestavo tiskovin. Minister Pražák, s katerim sem zopet govoril o tej stvari, me je napotil k ravnatelju državne tiskarne, s katerim se naj dogovorim zaradi natiska slovenskih tiskovin. Ravnatelj, neki dvorni svetnik, kateremu sem stvar razložil, se je izjavil, da takoj začne z natiskom, ko dobi besedilo od justičnega ministrstva. Vprašal je še, koliko iztisov naj bi se natisnilo, na kar mu nisem mogel dati natančnega odgovora. Vtem pa je tudi Kočever, tačas že predsednik deželnega sodišča v Ljubljani, dobil ukaz od ministrstva, da naj pripravlja slovensko besedilo. Ko sem se pripeljal v Ljubljano, sem šel h Kočeverju, ki mi je pokazal cel kup že pripravljenih tiskovin. Kmalu potem jih je odposlal na Dunaj, in državna tiskarna je nemudoma začela z natiskom ter l. 1882. poslala tiskovine nadsodišču v Gradec, ali

tudi v Trstu, mi ni znano. In zdaj je Pražák izdal tisti imenitni ukaz, s katerim je uvedel slovensko uradovanje pri sodiščih.

Da se informira o slovenskih razmerah, je poklical v justično ministrstvo tačasnega okrajnega sodnika v Ptuj V. Levičnika in mu izročil personalni referat za graško nadsodišče. Pa v tisti dobi, ko je bilo še malo Slovencev v justični službi, je bilo res težko ustreči našim željam in zahtevam. Storil pa je to Pražák, kjer je le bilo mogoče. Posebno hvaležni smo mu bili štajerski Slovenci, ker nam je po imenovanju dveh slovenskih notarskih koncipientov, Kačiča za Šoštanj in Veršeca za Sevnico pridobil narodno večino v spodnještajerski notarski komori. Kako je bilo s predsedniškim mestom v Ljubljani, sem povedal v svojih »Spominih«.

V svojem privatnem življenju je bil Pražák tudi kot minister skromen. Stanoval je na Landstrasse v neki novi hiši, katere prvo nadstropje je imel v najemu. Nekolikokrat sem bil pri njem z nekaterimi tovariši povabljen na večerjo. V eni sobi je imel svojo knjižnico, več omar polnih čeških in drugih knjig. V prijateljskem pogovoru nam je hitro minul čas, a g. minister je bil zelo oprezen, kadarkoli se je zasukal pogovor na to, kaj misli cesar, kaj se godi v ministrskem svetu itd, je molčal in pogovor zaobrnil na druge stvari.

Povabil sem večkrat g. ministra, naj nas pride obiskat v naši domovini, kar je obljubil. In res sem dobil poleti 1881 pismo, v katerem mi je naznanil, da se pripelje ta in ta dan v Ljubljano in da naj o tem obvestim dež. predsednika barona Winklerja. Winkler je pa Pražáka pričakal s svojo ekvipažo na kolodvoru in ga peljal v hotel Evropa. Pražák je Winklerja in mene povabil na večerjo in sedeli smo skupaj do 10. ure, razgovarjaje se o naših narodnih in političnih razmerah. Drugi dopoldan smo se z Winklerjevo ekvipažo vozili po mestu in na grad, odkoder je Pražák občudoval krasoto gorenjske strani. Opoldne pa se je odpeljal proti Trstu.

Tisti večer me je srečal dr. Zarnik in mi očital, zakaj Pražáka nisem peljal k drju. Bleiweisu. Izgovarjal sem se, da je bil minister inkognito tukaj in da je že vnaprej odklonil vsak obisk.

Kake malenkosti včasi človeka razburjajo, posebno če se suče v dvorskih krogih, kaže sledeči slučaj. Imeli smo večerno sejo državnega zbora. Minister Pražák je prišel k seji že bolj pozno, po 8. uri. Jaz sem stal spodaj blizu ministrskih sedežev, poslušajoč nekega govornika. Pražák je bil v fraku z zlato

pentljico za redove. Pozdravim ga, on stopi k meni in me vpraša, kdo in o čem govori, kar mu povem.

»Kako pa, ekscelenca, da danes v Iraku?«

»Bil sem pri dvornem obedu.«

»Vas je nagovoril cesar?«

»Da.«

»Če smem biti tako indiskreten, kaj ste se menili s cesarjem?« Vedel sem, da Pražák ne bo ničesar povedal. »Nič posebnega: saj ob takih prilikah, ko blizu stoječi poslušajo vsako besedico, se govori o le prav navadnih stvareh.« — Umolkne, a čez malo časa nadaljuje. — »Danes se mi je pripetila majhna nezgoda, ki mi je še zdaj prav neprijetna, ko se je spominjam. Pri obedu mi je po neprevidnosti kanila kaplja omake na mojo srajco na prsih. Hitro sem jo pobrisal, a ostala je rjava pega, kakor vidite, — zagledal sem res na beli srajci pego — in glejte, ko je cesar z menoj govoril, se mi je zdelo, da zmerom gleda na to pego, in postal sem prav zmeden.«

Moral sem se res na tihem smejati. Ali ni smešno, da si mož, ki je slovel zavolj svojega demokratičnega mišljenja, glavo beli zaradi take malenkosti? Pa seve od cesarja nagovorjen biti, je že marsikaterega spravilo v zadrego. Evo en tak smešen slučaj! Leta 1883. ob času šestoletnice sem bil tudi povabljen na obed v tačasnem deželnem dvorcu, kjer je cesar stanoval. Po obedu je bil v sosednji dvorani, kakor navadno, cerkel, pri katerem so stali povabljeni gostje v vrsti, ki jo je cesar obhodil, imajoč za vsakega nagovor in kakšno majhno vprašanje. Zraven mene je stal nadporočnik. Cesar ga vpraša, pri katerem vojaškem oddelku da služi.

»Pri tem in tem«, — ne vem, kakšnega je imenoval, toda mož postane naenkrat ves rdeč in hitro blebeta: »Pardon, pri tem in tem« in povedal je drugi oddelek. Cesar ga je malo začudeno pogledal, potem pa rekoč: »Dobro, dobro!« stopil naprej.

Ko smo se razšli, se mi je smilil siromak, ker je bil še ves razburjen, da se je tako blamiral pred cesarjem. Tožil je, da je sploh silno nervozen in da je, ko ga je cesar nagovoril, postal ves zmešan. Tolažil sem ga, da se je kaj takega že večkrat prigodilo in da cesarju gotovo le dopade, če ljudje vsled velikega respekta pred njim postanejo zmedeni.

Pražák je bil lepo vrsto let, namreč devet let, minister, kar je v Avstriji, kjer so se ministri pozneje skoraj vsake kvatre menjavali, res dolga doba.

Za nas Slovence, naše delovanje in naš napredek se je zmerom zelo zanimal. Ko so bile l. 1881. občinske volitve v Ljubljani, sem se z Dunaja tja peljal, da pomagam pri agitaciji. Toda propadli smo in takrat poslednjikrat v 2. razredu; ostala je še eno leto nemška večina. Ko me po volitvi Pražák na Dunaju zagleda, me nagovori:

»Kaj pa delate v Ljubljani, da ste zopet podlegli?« »Kaj čemo, ko vsa birokracija, in ta ima največ glasov v 2. razredu, še zmerom zagotovo pričakuje, da bodo gospodje z ministrskih sedežev kar čez noč izginili.«

»Na tak preobrat bodo že morali čakati in med tem pokoro delati.«

Malo pozneje so bile volitve v Brnu, pri katerih so tudi Čehi propadli vkljub Pražákovemu vplivu. In zdaj sem jaz vprašal Pražáka:

»Kako vendar, ekscelenca, da ste propadli v Brnu prav tako kakor mi v Ljubljani?« »Brno in Ljubljana, moj dragi, to pa je vendar razloček. Pri nas odločuje velika industrija in ta je dozdaj domalega vsa v nemških, oziroma židovskih rokah.«

S Pražákom sem živel ves čas, dokler sem bil še v državnem zboru, to je do l. 1885., lahko rečem v prijateljskih razmerah. On je bil dozdej edini avstrijski minister, ki je gojil simpatije do nas Slovencev in ki je to tudi, kolikor je bilo v njegovih močeh, dejansko pokazal.

L. 1885. nisem več kandidiral v drž. zbor in je stopil na moje mesto kot zastopnik kmečkih občin celjskega volilnega okraja brat Mihael, ki je potem tudi 12 let do l. 1897. sedel v drž. zboru. On se sme ponašati z večjimi uspehi, kakor je bilo meni prisojeno. Omenjam le ustanovitev slov. nižjega gimnazija v Celju, slovenskih paralel na mariborskem gimnaziju, koncesijo za južno-štajersko hranilnico, koncesijo za združno tiskarno v Celju itd.

Minister Pražák je l. 1888. odstopil. Kakor mi je pravil brat Mihael, se je stališče Taaffeja močno omajalo zavolj pritiska iz Budapešte in iz Berolina. Vsi nasprotniki so se zavezali s Plenarjem, ki je bil načelnik združene nemške levice in pritiskali na Taaffeja, da mora justično ministrstvo, ki ga je vodil Pražák, izročiti kakemu Nemcu, in res je bil na mesto Pražákovo imenovan grof Schönborn. S Pražákom smo Slovenci izgubili edinega nam naklonjenega zastopnika v ministrskem svetu.

Zopet smo bili na dolgo vrsto let izročeni na vseh poljih državnega oblastva svojim nasprotnikom, dandanes, ko to pišem, (1910. l.) še huje kakor kedaj.

Pražák e umrl na Dunaju 30. januarja 1901, mi Slovenci pa bomo ohranili njegovo ime v hvaležnem spominu. 363

Moderna civilizacija in plodovitost narodov.

Albin Ogris.

Quid leges sine moribus
Vanæ proficiunt.

Horacij, Carm. 3.24.^{25/26}

Organska teorija je izgubila v novejši sociologiji precej na svoji veljavi. Primerjajoč človeško družbo rastlinskemu in živalskemu organizmu in razlagajoč vse socialne pojave s pomočjo bioloških načel si je nakopala odium smešne pretiranosti. Ker je biološka struja uporabljala prirodoslovno metodo in terminologijo v popolnoma drugi vedi, morajo biti njeni zaključki na vse zadnje absurdni. V tem oziru pa to ni le njena zmeta. Tudi mnoge druge mlajše vede so zapadle tej zmoti. Vse prej nego strogo znanstvenim simbolom in primeram socialnih pojavov s klicami, peresi, cvetjem in sadjem ter bradavicami rastlinskih in živalskih organizmov¹⁾ se naposled niti ne smemo čuditi. Kakor obstoji logika otrok in mladih, nerazvitih narodov v analogiji, je za novo znanost le-tá izpočetka najlažja. Malokedaj se najde resnica na prvi mah, navadno moramo prebresti vse zmote, preden nam kakšna srečna intuicija razodene jedro stvari.

Organska teorija je na prvi pogled zelo zapeljiva, in duhovi, ki hočejo v eno samo formulo zgostiti vso človeško zgodovino, se ji vkljub hudemu udarcu, ki jim ga je zadal Gumplowicz, ne bodo kmalu odrekli. Iz te zamenjave skioptično se menjajočega socialnega dogajanja z abstraktnimi pojmi, obstoja socialnega organizma z navadno relacijo med socialnimi bitji je nastala ideološka logomahija brez konca in kraja, ki nas spominja samo na sholastični realizem.²⁾

¹⁾ René Worms: *Organisme et Société*, Paris 1896.

²⁾ Gl. Lester Ward: *Contemporary Sociology*.

In kje drugod je organska teorija bolj zapeljiva, nego li pri razmotranju vprašanja, ki tvori predmet te razprave? Koliko knjig se je že spisalo o tem predmetu, in vedno se ponavlja taista znota. Panteistično-poetična misel, da velja večna istovetnost prirodnih zakonov v čemerkoli tudi za človeka in človeško družbo, zapelje sociologe k breznadejnemu poizkusu, razložiti svoje s tujim, poznano z nepoznanim.

Iz takih nazorov izvira večinoma ona apatična malomarnost, s katero opazujemo relativno nazadovanje v množanju zapadnoevropskih narodov, h katerim se prištevamo vkljub svojemu »barbarstvu«² tudi avstrijski Slovani. Mi smatramo to nazadovanje s fatalistično udanostjo za neko neizogibnost, izvirajočo iz neizbežnega upadka socialnega »organizma«² in ako se oziramo po sredstvih, ki naj bi paralizirala to socialno zlo, storimo to bolj zato, da najdemo kakšen izgovor za naš egoizem nego iz socialnoetičnega mišljenja in čuvstvovanja.

Da plodovitost modernih narodov pada, je davno pripoznano in statistično v vseh podrobnostih dokazano dejstvo. Tozadevna literatura je narastla v romanskih deželah ogromno. Dokler se je omejeval ta pojav le na Francosko, je tvoril za nas po pravici bolj akademično vprašanje, pomemben pa je jel postajati za Avstrijo in zapadne slovanske narode, posebno Čeha in Slovence, ki smo sorazmerno najrazvitejši med slovanskimi narodi, v najožji zvezi z romansko-germanskim zapadom ter bodemo morali tudi prvi preizkusiti vse slabe posledice rastoče civilizacije. Mi nimamo velikih, v primitivnih razmerah živečih ljudskih mas, ki izbrisujejo z močno plodovitostjo grehe višjih slojev, in čimbolj rastejo Nemci na števnih, ekonomskih in kulturnih močih, tembolj se moramo varovati onega zla, ki se pojavlja v njih sicer v višji meri, ki jim pa vsled njihove mnogoštevilnosti v doglednem času ne more prizadeti nobene občutljive škode.

V vseh primitivnih narodih je pomenjala in pomenja velika plodovitost velik blagor. »Rastite in množite se«² beremo takoj na prvih straneh sv. pisma. Mnogoštevilen zarod, dolgo življenje in po smrti počitek v Abrahamovem krilu, te tri stvari se tvorile po mnogih izpričevalih sv. pisma višek sreče vsakega Žida. Neplodnost se je smatrala za veliko zlo in je upravičevala mnogoženstvo celo v toli bogaboječem židovskem ljudstvu (Abraham in Hagar i. dr.). Ako je umrl soprog, ne zapustivši zaroda, je moral vzeti njegov bližnji sorodnik njegovo vdovo za ženo, in zarod iz tega drugega zakona je pravno veljal za

njegov lastni zarod. Taisto nahajamo v italških narodih še v času punskih vojn.³⁾

V vseh starih slovstvenih spomenikih nahajamo obilo hvalospevov v čast z mnogoštevilnim zarodom obdarjenim občanom in povsod se razlaga neplodnost kot kazen za storjene grehe. Nočem na tem mestu navajati iz raznih vztočnih lit. spomenikov, opozarjam samo na južnoslovansko narodno pesem, opevajočo in blagrujočo zakonske, ki so vzgojili mnoge junake-sokole, in pretečo z neplodovitostjo, samoto in zapuščeno starostjo vsem, ki so storili kakšno zlo. »Mulier salvabitur per filiorum generationem«,⁴⁾ v tem tiči in s tem se izčrpuje vse žensko vprašanje starega veka.

Česar so se radovali naši praočetje in pradedje, to pomenja za omikane pravnuke veliko nesrečo, in čim omikanejši je narod, tembolj se boji potomstva, rekel bi, čim manj analfabetstva, tim manj zaroda, čeprav bi se to ne znalo strinjati podrobno z realnostjo. Kar je delalo prvim rimskim cesarjem toliko preglavic, vznemirja dandanes predvsem francoski narod. Vznemirjati ga mora to tem bolj, ker je nasprotna mu Nemčija izza 70. let medtem silno narastla in ker je bojazen pred rastočo nemško mnogoštevilnostjo udušila že vse francoske nade na veliko »revanche«. Tožbe niso nove. V višjih krogih je bilo maltuzianstvo znano že v dobi Ludvika XIV. in je od tedaj napredovalo in se razširjalo postopoma v srednjih in nižjih slojih. Medtem ko je prihajalo v l. 1670—1684. povprečno na vsako družino 5,2 porodov, se je to število znižalo do l. 1774. že na 4,83, dandanes pa se zadovolji družina srednjih slojev z enim do dvema, kmečka s tremi otroki, in le sorazmerno majhno je število družin, ki se ne boje večjega blagoslova.

Le désu de roi: garçon et fille, pravi narodni pregovor. Taisti pojav opazujemo tudi v Avstriji in Nemčiji. Da prednjačijo v tem oziru v prvi vrsti velemesta, je samoumevno.

Na 10.000 prebivavcev se je štelo porodov v Nemčiji:

l. 1871—1880.	407,	l. 1891—1900.	374
l. 1876.	426,	l. 1901—1908.	346
l. 1881—1890.	332,	l. 1909.	319 ⁵⁾

³⁾ Gl. Lafargue: L' histoire de l' adultère.

⁴⁾ I. Timoth. II. 15.

⁵⁾ Kautsky: Sozialismus u. Malthusianismus v: Neue Zeit, 1910. 18—20.

Razpredelimo li družbo po imovitosti na 4 razrede, pride na tisoč 15—50 letnih žensk vsako leto porodov:⁶⁾

	v Parizu, (1886—95)	v Berlinu, (1886—1895)	na Dunaju (1891—94)
v ubožnih slojih	140·4	221·95	200
„ imovitih „	111·2	195·4	155
„ bogatih „	93·9	146·4	107
„ zelo bogatih „	69·1	122·0	71

Kakor razvidno, sloni bodočnost zapadnih narodov v dvetretjinski meri na ramenih ubožnejših slojev, oni morajo plačevati kroni davek, ki ni v nikakem razmerju z dejansko privilegiranostjo sterilnih zakonov, samcev in družin, koder je običajen sistem dveh otrok, od katerih ima država malo ali pa ničesar.

Vendar bi to francoskih državnikov vkljub njihovi filantropični domoljubnosti ne skrbelo toliko; kar vzbuja bojazen v previdnih državnikih, je stagnacija v rasti celotnega naroda. Medtem ko izkazujejo Nemčija, Rusija in Avstrija velik absoluten napredek, je število francoskega naroda stabilno in ne prekorači tipičnih 40. milijonov. Kakor kažejo naslednje številke, je izgubila Francija v zadnjem desetletju vsako leto 13.602 poroda.

Število porodov na Francoskem:

	absolutno število	na vsakih 1000 preb.
1901	857.274	22·0
1905	807.291	20·9
1909	769.969	19·6

V podobni čeprav ne tolikšni meri nazaduje profličnost angleškega, laškega in nemškega naroda.

Avstrija je iz prerazlično omikanih in imovitih narodov sestavljen konglomerat, da bi se moglo iz tozadevne statistike sklepati tako precizno na splošne tendence in vzroke padanja plodovitosti. Vendar pa moremo opazovati vkljub temu, kakor kažejo naslednje številke, tudi pri nas taisti pojav.

	Število porok,	št. porodov,	na 1000 p. porok,	na 1000 p. porodov.
1870	199.083	826.882	9·85	40·9
1880	167.200	850.009	7·67	39·0
1890	178.906	868.935	7·59	38·0
1900	214.214	967.939	8·19	38·5
1902	206.577	1.010.843	7·82	38·2
1904	210.146	987.425	7·79	36·6
1906	217.517	987.166	7·92	36·0
1907	209.514	942.169	7·56	34·9

⁶⁾ Jacques Bertillon: Les causes de l' abaissement de la natalité en France. Rev. int. de Sociologie. 1910, 8—9.

Kakor drugod napredujemo sicer absolutno in se nam radi razpada še dolgo ni treba vznemirjati, ali vkljub temu, da se je v zadnjem desetletju umrljivost otrok zelo zdatno zmanjšala in se vsakoletno število porok zvišalo, kažejo številke v celoti občuten vpliv modernega socialno-etičnega napredka na rast bodočih pokolenj. Pri tem pa ne smemo pozabiti, da se dá umrljivost zaježiti samo do gotove meje, medtem ko je tendenci v padanju števila porodov odprto brezkončno polje. Dejanski se zmanjšuje v imovitejših avstrijskih kronovinah prebitek novorojenih nad umrlimi, medtem ko stoje številke v slovenskih pokrajinah še v ravnotežju.

Prebitek živorojenih nad umrlimi:

	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908
N. Avstrija . . .	32.320	30.553	31.755	22.641	29.654	26.784	22.225
Štajerska . . .	12.172	10.538	11.899	6.746	11.829	10.273	8.023
Češka	70.872	61.849	62.076	39.967	72.305	61.577	62.5367)

Kar se tiče naših alpskih pokrajin slovenskega ozemlja, koder prebiva povečem poljedelsko ljudstvo, ki ga rafinirana udobnost velikih industrijskih središč s svojo gonjo za zgolj osebnim vžitkom še ni odtujila starim navadam, moremo opazovati taisto, toda v tako nizki meri in tako nesplošno, da iz tega ne moremo izvajati nepobitnih zaključkov. Pač pa je ta moderna, mednarodna bolezen človeške družbe zelo občutljiva na Dunaju⁸⁾, v industrijskih okrožjih, na Spod. Avstrijskem in na Češkem. Naj navedem, ker je stvar v ozki zvezi z narodnim vprašanjem, tudi glede naših dežel nekaj podatkov.

Število porok

	1902,	1903,	1904,	1905,	1906,	1907.
Štajerska	9.216	9.140	9.081	9.542	9.532	9.571
Koroška	2.210	2.231	2.310	2.293	2.442	2.387
Kranjska	3.324	3.326	3.386	3.485	3.353	3.210
N. Avstrijska . . .	25.994	26.346	27.051	28.161	28.161	28.183
Češko	51.036	50.182	50.578	52.930	52.980	51.773

Na 1000 preb. spada živorojenih:

	1902,	1903,	1904,	1905,	1906,	1907.
Štajersko	31.47	29.69	29.83	28.8	29.3	28.8
Koroško	33.01	31.88	33.22	31.8	32.8	32.4
Kranjska	35.50	34.42	34.81	34.5	34.5	32.6
Češko	34.55	32.52	32.42	30.0	31.3	30.2
N. Avstrijsko . . .	31.31	29.73	29.67	28.1	23.0	27.0

⁷⁾ Stat. podatki so iz: Österreichisches statistisches Handbuch za leta 1903—1909.

⁸⁾ Gl. N. Freie Presse od 21/I. 1911. (Uvodnik.)

Ako pomislimo, da obsega ta statistika zelo kratko dobo in da veljajo naše pokrajine za fizično in moralno zelo zdrave, utegne postati stvar v nekaj desetletjih, ako bo rast naroda v istomerni postopnosti prenehovala, zelo aktualna, dà, nikakor ni izključeno, da bodo kakor sedaj francoski, tedaj tudi avstrijski in drugi državni politiki morali iskati po zakonih, da spravijo število prebivavstva nad stacionarnost.

Ker se dejstvo samo ne dá zanikati, so začeli politiki in sociologi takoj vsak na podlagi svoje politične ali verske pripadnosti iskati po njegovih vzrokih. Le polagoma se je širilo obzorje teh razmotranj, pomembnost novega problema je rastla z zavestjo solidarne skupnosti sodobne civilizacije. Prepričanje, da so vsi doslej samo z raznih strankarskih stališč navajani vzroki medseboj v najožji zvezi, se je pokazalo v mnogih vsakoletnih, temeljitih statističnih študijah in privedlo k ustanavljanju posebnih tozadevnih komisij ter našlo svoj izraz že tudi v zapletenih zakonskih načrtih o zaustavljanju napredujoče zavestne neplodnosti.

Korenine tega novega problema segajo globoko v vesoljno socialno življenje. Nenavadno nagli napredek ekonomskih, etičnih in prirodnih znanosti, ki je bistveno izpremenil dozdej veljajoče pojme o mikro- in makrokozmu, ni mogel izgrešiti močnega vpliva na seksualno vprašanje. Temeljne, iz primitivnih ekonomskih dob prevzete osnove za razmerje med moškim in žensko so postale za omikane sloje psihološko in pravno brezmiselne, njih egoistična narava je vzbudila dve v marsičem istovetni gibanji: feminizem in neomaltuzianstvo. Dočim stremi feministično gibanje posebno za ekonomsko in pravno osamosvojitvijo ženskega spola, je cilj neomaltuzianstva, osvoboditi žensko tudi seksualnega jerobstva, ki je povečini tudi vzrok njene gospodarske in pravne odvisnosti. Voditelji obeh gibanj so vsled sorodnosti njunih filantropsko etičnih načel čestokrat taiste osebnosti, le da se je omejeval feminizem doslej večinoma na omikane kroge v širšem zmišlu, medtem ko je neomaltuzianstvo razširjeno, čeprav dostikrat ne kot etično-ekonomska doktrina, temveč kot praksa, med širšimi, zlasti delavskimi sloji.

Vzroki novega gibanja in njegovega problema, povdarjani od najrazličnejšim strujam pripadajočih znanstvenikov, se dajo razdeliti na ekonomske, etične in psihološke. V antropološko-biološkem oziru so dosedanji rezultati tako nesigurni, da ž njimi ne moremo podpreti nobene tozadevne trditve. Na tem mestu se hočem dotekniti samo najvažnejših vzrokov našega problema.

Kapitalistična družba, sloneča na še vedno napredujočem osredotočevanju kapitala in proizvodjalnih sredstev, ne more biti ugodna brezcilnemu pomnoževanju zaroda. Borba za obstoj, kakor med bogataši, tako j med srednjimi, kvišku stremečimi obrtniškimi in trgovskimi sloji, stremi za tem, da za vsako ceno izključi nepotrebne ovire. In da je mnogoštevilen zarod osredotočenju kapitala ovira, je jasno.⁹⁾ Dolgoletna vzgoja in delitev premoženja med mnogoštevilne dediče, ki razdrobe težko skupljeni kapital zopet v ekonomsko brezpomembne dele, se nikakor ne zлага z željo modernega obrtnika, trgovca ali tovarniškega posestnika, videti kedaj svojo družino med najuglednejšimi v deželi in ravnopravno višjeuradniškim in plemenitaškim krogom ter ji zasigurati radi tega brezskrbni, daljši obstoj. Ako noče torej končati svojega življenja v polproletarskih srednjih obrtniških slojih, mora gospodariti v tendenci osredotočujočega se kapitala. Zato je primoran omejiti po možnosti število svojega zaroda. Tako je sistem dvojih otrok pogosto posledica popolnoma ekonomskih razvojnih stremeljenj in le-tá pridobivajo na moči v tej meri, kakor prehaja agrarna država v industrijalno. Mnenje, da so velikoobrtniški in intelektualni sloji pomehkuženi in nedelavni izsesavavci in da izvira njih navidezna neplodnost iz plemenske degeneriranosti torej nikakor ne odgovarja resnici, in so tozadevne organsko-sociološke teorije popolnoma brez podlage. Egoistični značaj kapitala je proti delitvi in vsled tega tudi proti mnogoštevilnemu zarodu.¹⁰⁾ Množina obstojnih sredstev vzdržuje v normalnih razmerah ravnovesje med pomnoževanjem in umrljivostjo, kapitalistična doba je, kakor trdi Kautsky le nujen prehod, nujno zlo.¹¹⁾

Da igra iz zniževanja denarne cene in istočasnega zaostajanja mezdnih prejemkov izvirajoča draginja v tem oziru veliko vlogo, je umevno, ali da kopljejo politiki, ki ne vedo urediti državnih financ drugače, nego z neprestanim zviševanjem neposrednih davkov, s tem bodočim rodovom jamo, si večinoma gotovo ne mislijo.

Nekateri ekonomisti povdarjajo med ekonomskimi vzroki tudi zniževanje obrestne mere. To velja za velemesta z mnogo-

⁹⁾ Achille Loria: *Féminisme au point de vue sociologique*. (Rev. intern. de sociologie, 1907. I.)

¹⁰⁾ Gl. M. Guyau: *L'irréligion de l'avenir*, chap. VII.: *La religion et l'irréligion dans leurs rapports avec la fécondité del'avenir des races*.

¹¹⁾ Kautsky: *Vermehrung und Entwicklung in Natur und Gesellschaft*. 1910.

številnimi rentierji, za alpinske pokrajine pa nima pomena, kakor tod tudi ni vpliva velikomestnega življenja, kojemu je večji zarod v oviro.

Navajajo se tudi razne spolne bolezni, tuberkuloza itd., ampak leté so delovale tudi v prejšnjih dobah in jim moderna javna higiena izpodnaša čim dalje bolj tla. Samuel Batten¹²⁾ dolži pretirano našo filantropisko skrb za slabotneže, bolnike in slaboumeže, ki pomagajo množiti bolno, dedično degenerirano potomstvo, ki je vsled naše filantropije sleherni dan številnejše in nas primora zidati vedno več novih zavodov za bolno človeštvo.

Alkoholizem, ki tozadevno v romanskih deželah ne igra važne vloge, je v onih avstrijskih pokrajinah, kjer usihanje plodovitosti ne izhaja toliko iz gospodarskega in občekulturnega napredka, glavni vzrok ne le počasnejšega pomnoževanja zaroda temveč tudi ogromne umrljivosti otrok. Pomislimo li, v kako ozki zvezi da je z alkoholizmom dedična betežnost, moramo smatrati kot eno glavnih zadač ljudskih učiteljev, duhovnikov in občinskih zastopov, da ga izkušajo kolikor mogoče omejiti.¹³⁾

Vedno in vedno se tudi čuje, da nam Bog ne nakloni več tako obilnega potomstva, ker smo se obrnili od njega. To je baje ona šiba božja, ki bo ž njo iztrebil neverna ljudstva z zemeljskega površja. Argumentacija najprimitivnejše vrste. Post hoc, ergo propter hoc. Religije, zunanje, pestro nališpano ogrodje splošnih etičnih pravil, potrebnih za socialno življenje dob primitivnejših ekonomskih pogojev, ki so se pa dandanes popolnoma izpremenili, dà, se v velikem obsegu obrnili v obratnem zmislu, kot take niso v nobeni zvezi s plodovitostjo, temveč religije ginejo same iz ravno tistih vzrokov, ki urejajo socialno dogajanje in sicer ravno tam najbolj, kjer je družabni sestav tesnejši in bolj kompliciran. Samo en primer.

Na zunanje tako zelo katoliška, na samostanih prebogata Belgija je ena izmed onih dežel, ki jih tare najbolj ta moderna socialna bolezen. Ono zaupanje v previdnost in voljo božjo, ki ga navaja prof. E. A. Ross,¹⁴⁾ je po večini slepi nagon, ki napolnjuje

¹²⁾ S. Batten: The Redemption of the unfit. (The American Journ. of Sociology 1908/9.)

¹³⁾ Prim. vel. umrljivost otrok in kretinstvo v zvezi z močnim alkoholizmom v okrajih Št. Vid in Celovec na Koroškem.

¹⁴⁾ Ross: Western Civilization and the birth-rate. (The American Journal of Sociology, Novemb. 1906-)

moderna, od najrevnejšega proletariata obljudena predmestja, koder cvete vse prej nego globoko versko prepričanje.

Mnogi vidijo tudi v naraščajočem letnem številu razporok in v baje s tem tesno zvezani imoralnosti važen činitelj narodnega odumiranja in razlagajo statistiko na vprav tendencijozne načine.

Poglejmo si za Avstrijo veljajoče stat. podatke.¹⁵⁾

	Razporoke		Ločitve zakona
	a) sporazumno	b) pravdno	
1897	648	189	150
1899	892	398	156
1901	1009	497	187
1903	1279	548	206
1905	1303	582	262
1907	1481	550	330
1908	1554	556	346

Kakor razvidno, so številke na celotno Avstrijo tako neznatne, da iz njih tozadevno ne moremo sklepati česa sigurnega. Te številke rastejo, ker pada število ljudi, ki nočejo neki abstraktni, modernemu prepričanju nasprotujoči frazi na ljubo nositi zakonski jarem celo življenje, ker so si ga morda naprtili vsled nepremišljenosti ali prevare, in je to dejstvo v imenu očkritosrčnejše npravstvenosti le pozdravljati, ne pa porabljeni za moralistne argumentacije.

Poleg ekonomskih in etičnih so psihološki vzroki vsekakor najvažnejši. Versko-filozofske ideale od nekdanj, ležeče visoko v nadsvetovnih, metafizičnih višavah, so zamenili drugi, ki niso prijazni fantastiki in abstraktnim ideologijam, ampak se nanašajo edinole na realnega posameznika in njegov pozemski blagor. Vse človeške ideje so se vrtele nekoč okoli bodočega življenja in Boga, sedaj okoli pozemske sreče in njenih simbolov. Globoke psihične izpremembe, zavisne od ekonomsko-civilizatoričnega napredka, so osvobodile na eni strani individuum duševnega jerobstva, na drugi strani pa ga potlačile v vprav ptolomejsko odvisnost od državne uprave in javnega mnenja. Odvsepovsod je vezan moderni človek od najmalenkostnejših odvisnosti, krog samovoljne podjetnosti se neprenehoma zožuje, in ko bo nastopila socialistična država, bodo posamezniki le še numerirani socialni atomi, ki od same »svobode« ne bodo mogli storiti najmanjšega svobodnega koraka. Država, ta moderni moloh, ki se vsi zate-

¹⁵⁾ Öst. stat. Hand. 1909.

kamo k njemu, namesto da bi ga po možnosti ignorirali, je ubila prožnost osebne iniciative. Vsi sloji jo kličejo na pomoč, vsemu naj odpomore.¹⁶⁾ Vse se zateka v državne službe; kdor le more, sprejme s spoštljivostjo še tako obskurno državno službo, le da si zasigura življenje in počaka v patrijotični pohlevnosti na penzijska leta. Ni čuda, da se upadek osebne iniciative pojavlja tudi v rodbinskih razmerah. Obila družina, to je vsekakor riziko, in človek ne ve nikoli, kaj prinese bodočnost! Zato in odtod hojazen pred številnim zarodom. Družba se čim dalje bolj pobirokratuje, gonja po »zasigurani eksistenci« drvi radovoljno v vsako odvisnost. Ravno to pa vzame življenju vso resno vsebino, veselje do dela, zvišuje pa pohlepnost za užitek, potratnost ter poraja sebičnost. Sebičnost pa se boji zaroda in odtod oni »višek nemoralnosti« one pariške kokote, s čimer je označila predrznost dveh zakoncev, si privoščiti troje otrok.

Naša doba je doba individualizma. Pretiran individualizem na etično-kulturnem polju je obratna stran pretirane državne in ekonomske organizacije. Eno zavisi od drugega. Navdušenje za blagor večjih skupnosti se je umeknilo hrepenenju po lastnem čisto osebnem užitku. Dobe napredne, svobodomiselné omike so zmage zmisla za osebno kulturo, dobe otrpnelih verskih in ekonomskih nazorov se žrtvujejo za idealni svet skupnih interesov.¹⁷⁾ Nekateri sociologi radi govore o nekih dolžnostih napram plemenu, rasi, ali katere misli, čuvstva in dejanja da morajo tej dolžnosti odgovarjati v posamezniku, o tem se navadno izmolčijo. Ravno sedANJI družabni sestav je v veliki meri kriv sodobne bede, in proletarec naj skrbi za mnogoštevilnejše potomstvo, ki bi hiralo najbrž v še večji mizeriji? Dan za dnem priporočamo po časopisju, shodih in poučnih tečajih varčevanje, obenem pa tarnamo čez padanje prebivavstva. Večja štedljivost ima nujno za posledico omejevanje porodov. Nihče se iz samega rodoljubja ne bo podvrgel nalogi, vzgojiti mnogoštevilno potomstvo.¹⁸⁾ Velezanimivi so statist. podatki Tallquista, dokazuječi, da pada plodovitost čisto sorazmerno z naraščanjem števila življenskih zavarovanj in s številom zavarovalnih zavodov. Bolj ko kedaj pa se je razvil čut odgovornosti za blagor in vzgojo zaroda. Bolj ko kedaj potrebuje otrok dolge in temeljite vzgoje za bodočo

¹⁶⁾ Gl. Le Bon: *Les lois psychologiques de l' evolution des peuples.* (Slovenski prevod izdá letos „Omladina“.)

¹⁷⁾ A. Llano: *The race-preservation dogma.* (Am. J. of. Soc. 1900.)

¹⁸⁾ Gl. Alfred Fouillée: *La France au point de vue moral.*

borbo za obstanek. Vzgoja pa je pri preobilnem zarodu za poedinega otroka nujno nepopolna in površna, in to je tudi en vzrok za omejevanje porodov. Vsak delavec ali manjši obrtnik želi videti svoje otroke na višji stopnji družabnega sestava, on vé, kaj jih čaka, ostanejo li v bornem očetovem stanju, in odtod ona previdnost tudi v malomeščanskih krogih.

Vse te tendence so medsebojno v najtesnejši zvezi, druga izvira iz druge in jo podpira. Iz vsega tega pa je razvidno, da omejevanje porodov nikakor nima fizioloških vzrokov, ampak je premišljeno, zavedno in hoteno.

Omejeno dedno pravo, ki je baje na Francoskem glavni vzrok tega vprašanja, pri nas ne pride v poštev. Ne glede na to, da mora Francoska vsled najvišjega napredka in omike v tem oziru naravno prvačiti, sem mnenja, da se polaga na to okolnost preveč važnosti. Dedno pravo je bilo za časa rimskih imperatorjev najsvobodnejše, in vendar ni bila bojazen pred zarodom nikdar tolika ko tedaj. Anglija in Sev. Amerika imata gotovo tudi zelo svobodno dedno pravo in vendar bolujeta v veliki meri na istem pojavu.

Kot neka sinteza in izpopolnitev vseh teh stremljenj pa deluje dandanes v tem zmislu feministno in neomaltuziansko gibanje. Prvo je z ozirom na moderno civilizacijo in na popolno izpremembo v nazorih o ženskosti in zakonskem pravu v veliki meri upravičeno in od ekonomskega napredka pogajano.¹⁹⁾ Vsled v takih novih gibanjih nujno pojavljajoče se idiosinkrazije pa se naše feministke bojujejo ne samo proti istinitim krivičnim moškim predpravicam, ampak tudi zoper mnoge vetrne mline, ki jih vidijo samo one. Napačno umevanje in pretirano razširjevanje egalitarne ideje²⁰⁾ in s tem spojeno regresivno in deloma antisocialno stremljenje po popolni izenačbi družabnega stališča ženske in moškega je ubilo zmisel za materinstvo in vzrodilo bojazen pred njegovimi skrbmi in dolžnostmi. Nezadostni možev zaslužek v zvezi z občno draginjo, rastoča nemožnost moških, se oženiti pred 30 letom in pa v kulturnih državah z močnim izseljevanjem se pojavljajoči prebitek ženskega prebivavstva žene ženstvo vedno bolj v konkurencu z moškim svetom in s tem krizo le še povišuje. Slabe posledice feministnih ideologij se

¹⁹⁾ Gl. Théodore Joran : Le féminisme à l'heure actuelle (Rev. intern. de sociologie, 1907).

²⁰⁾ Gl. Arsène Dumont : Civilisation et Depopulation.

kažejo v padanju na ugledu plodovitih mater. Kar je tvorilo nekoč največjo materinsko čast, ji je dandanes dostikrat že v posmeh in sramoto. Res je, spolna zaslužnjenost ženske in silna bremena materinstva ji vzamejo njene življenske moči in pogrezajo žensko v od mnogih sociologov aprioristično zatrjevano inferiornost, in v borbi za upravičeno zahtevano »svobodno materinstvo« ima feministno gibanje prav; smešno pa se že čuje »la grève des mères«, »stavka mater«, ki doni dandanes na ženskih velikomestnih shodih.

Tekom zadnjih desetletij je zaznamovalo tudi neomaltuziansko gibanje velike uspehe. To gibanje je z feminizmom v najožji zvezi in je le popravljena izdaja Malthusovih teorij. Iz svojega zakona, da se množi prebivavstvo v geometrični, življenska sredstva pa samo v aritmetični postopnosti, izvaja Malthus najčrno glednejše zaključke o večni mizeriji človeškega rodu ter pridiguje vzdržljivost. Ko je izdal l. 1854. George Drysdale svoje »Elemente socialne znanosti«, je doživela ta knjiga usodo De Sadejevih spisov. Nihče se je ni upal čitati javno, vsakdo pa jo je na skrivnem nosil v žepu, in v par desetletjih je doživela samo v »moralni« Angliji 32 izdaj. Drysdale je zamenjal Malthusov asketizem z hedonizmom svoje »fizične religije«, propovedoval neomejen spolni užitek z omejevanjem porodov, slikal v črnih barvah bedo seksualnega suženjstva ženske in krutost zastarelega zakonskega prava. Nauk svobodne ljubezni in svobodnega zakona je našel v njem najnavdušenejšega zagovornika. Voda na feministični mlin. Pojavila so se neomaltuzianska društva, kakor »The Malthusian League« v Angliji, »Ligue Neo-Malthusienne« v Belgiji in Franciji in druga sličnega imena v drugih državah. Na Češkem je propagiral to gibanje zastopnik češke moderne in anarhist St. K. Neumann.²¹⁾

V zapadnih državah razvijajo le-té lige zelo živahno propagando z govorom in tiskom in njih zborovanja so vedno obiskana ko nobena druga. Nelly Roussel, Paul Robin, Jeanne Dubois in anarh. teoretik Sebastien Faure so najbolj vneti apostoli novega nauka, učenjaki kakor Forel, Bebel, Mečnikov itd. so na njih strani in zato se nam ni čuditi, da je gibanje prodrlo že v najnižje sloje. Socialisti so temu gibanju teoretično sicer nasprotni, v praksi pa ga kar najizdatneje podpirajo.²²⁾ Dejstvo, da je to gibanje silno pospešilo nazadovanje plodovitosti, se pripoznava od večine ekonomov in politikov.

²¹⁾ Gl. letnike anarh. časop. „Nový kult“.

²²⁾ Я. В. Перовичъ : Неомалтузіянство, Русс. Мысль, июль 1910.

Sredstva zoper novo socialno zlo so po raznih deželah in vzrokih različna. Tako leži n. pr. v senatu francoske zbornice zakonski načrt, ki predpisuje vsem državnim uradnikom, se do gotovega časa oženiti in je v zvezi z nekake vrste samskim davkom, *Lex Julia de maritandis ordinibus* in *Leges Pappiae Poppeae redivivae!* Čeprav morejo sicer zakoni vplivati po daljšem delovanju na nravnost in mišljenje državljanov, je to v tej zadevi več ko dvomljivo. Ker so vzroki tega pojava tako raznovrstni in razpleteni, bi morali tozadevni zakoni obsegati in prodreti v vse najskritejše skrivnosti modernega socialnega in duševnega življenja. Augustus in njegovi nasledniki so poizkusili to z globoko v privatno življenje posegajočimi zakoni.²⁴⁾ Istočasno pa je pisal Ovidij svoj katekizem zakonolomstva in nenravnosti, svojo *Ars amatoria* in *Amores* vkljub groznim kaznim nove *Lex Julia de pudicitia*, in ves svet se je trgal za njegove spise in se navduševal za mladega dandyja. Vsi zakoni niso izdali nič in »častite« rimske matrone so se dale trumoma zapisati pri policiji med javne ženske, samo da so se ognile posledicam zakona.²⁵⁾ Socialno življenje je premnogostransko in prezapleteno, da bi se dalo obseči s par takimi zakoni.

Iz vsega navedenega je razvidno, da vzroki pojemanja plodovitosti nikakor niso fiziološke narave, kakor hočejo to sociologi organske struje, ko prorokujejo bližajoči se razpad človeške cmikane družbe. Spencerjev zakon, da se organizmi odtegujejo vedno bolj ohranitvi vrste, čimbolj se izpopolnjuje njih struktura, in zakon, da pada plodovitost v razmerju kakor raste delovanje mozka, sta vse prej negoli strogo dokazana. Tudi ni nobene nujne zveze med pauperizmom in proličnosti, kakor trdijo nekateri socialni dogmatiki. Moderna neplodovitost je sad sodobne civilizacije, ona je učinek zmage volje nad slepim nagonom, zavednosti nad nezavednostjo, previdnosti nad brezskrbnostjo primitivnejših dob. Moderni individualizem, nujna posledica egalitarnih idej, ki prešinjajo dandanes najširše sloje, je osvobodil ženo iz spolnega suženjstva, ji obljubuje olajšave bremena mnogokratnega materinstva, in ta osvoboditev je ena izmed največjih zaslug neomaltuzianstva. Prej brezkoristno za vzgojo prešteviline dece vporabljene sile, se bodo mogle odslej posvetiti višjemu cilju, to je: izpopolnitvi kakovosti novih občanov,

²⁴⁾ Prim. znamenito delo: Guglielmo Ferrero: *Grandezza e Decadenza di Roma*, zv. IV–VI (1910/11.).

²⁵⁾ G. Ferrero: *Ibidem*.

njih popolnejši vzgoji in poglobljenejši izobrazbi. Sedaj, ko zamenjujejo v vojni okorne in mnogoštevilne trume gibčne in maloštevilne ter raztegnene falange, pri čemer mora razviti vsak vojak kolikor mogoče samostojno iniciativo, bo postala izobrazba podstava bodočih armad. V modernih vojnah šteje izobražen francoski ali slovenski vojak za tri ogrske ali laške analfabete.²⁶⁾ Razven tega pa ne bo treba delavcu vsled znižane konkurence prodajati svoje delavne moči pod ceno, demokratično stremljenje se prestavi s proslule »Verelendungstheorie« na realnejšo podlago in tem lažja bo nižjim stanovom amalgamacija s srednjimi in višjimi sloji. Seveda možnost, da se sprevrne zavedna neplodovitost v fiziološko, utegne postati nevarna, toda le v romanskih narodih. Zakaj v slovanskih narodih igra v tem oziru tudi izseljevanje veliko vlogo. Ako pomislimo, da se je izselilo l. 1904. 78.996, l. 1906. 136.534 in l. 1908. 129.656 avstrijskih podanikov čez evropska primorska pristanišča, in ako pomislimo, da so večinoma slovanske narodnosti in da so to večinoma moški v najlepši dobi, ne moremo pripisovati nazadovanje rodniških števil toliko prerafinirani civilizaciji, kakor ravno izseljevanju. Preden bo kakor na Francoskem 13% vseh zakonov sterilnih in 26% obdarjenih s samo enim otrokom, dotlej bomo v alpskih pokrajinah čakali še dosti desetletij, da pa se je jela tendenca pojavljati tuči v Avstriji, to je nepobitno. To je odkupnina za rastočo civilizacijo, vzvišeni etični ideal svobodnega materinstva²⁷⁾ in solidarnije ljubezni do bližnjega. Katoliška cerkev, po katere nauku je spolni užitek z izključenjem oploditve smrtni greh, novemu gibanju teoretično nasprotuje, praktično pa hodi s socializmom vštric s tem, da predpisuje za 40.000 oseb v Avstriji celibat.

Marsikaj slabega vsebuje sodobni feminizem in neomaltuzianstvo, toda razvoj evropske civilizacije bo te slabe posledice brezdvomno izbrisal z bolj metodično uporabo doslej v brezkoristne namene raztrošenih energij.

²⁶⁾ Gl. * * * Les tendances nouvelles de l'armée allemande, Rev. des deux Mondes. V. V.

²⁷⁾ Gl. Mesnil: Le mariage libre; Menger: Neues Staatsrecht in L. Gumplowicz: Ehe u. freie Liebe.

Drobno gradivo.

Donesek k psihologiji velemestnega mladinskega zločinca.

(Iz prakse monakovskega sodišča za mladino ¹).

Mladinski zločinci so bili zakonodajavcu in izvrševalcu kazenskega prava v vseh dobah in pri vseh narodih eden najtežavnejših problemov. Ker dečko in dekle med 12.—18. letom nikakor še nista v sebi zaključena, dozorela in izkušena osebnost enako odrastlemu človeku, marveč psihofizično bitje, ki se nahaja sredi duševnega in telesnega razvoja, zato sojenje mladinskega zločinca zahteva najpodrobnejšo individualizacijo obtoženca. A v tem pogledu si je šele moderna psihologija »individualnih diferenc« — glasom nepobitnih izsleditev — pridobila legitimacijo za klic: *Na nova pota*!

Posebno, tako je poudarjal referent, treba, da uvažuješ tla, iz katerih je vzrastel mladi obtoženec, če hočeš vsestranski razumeti *fait accompli* njegovega »greha«; treba upoštevati, da je, če kje sploh, v velemestu mladi zločinec produkt familije, družbe in šole.

In kakšen aspekt od te strani nudi prestolnica ob Izari? V prvi vrsti tukaj ne opaziš tistega mrzličnega hlantanja za »profitom«, ki je sicer eden glavnih znakov naše hiperkulture. Monakovec hoče živeti, pa tudi drugemu privošči, naj živi. Dalje v Monakovem docela manjka tisti veletovarniški obrat, ki daje signaturo mestom na nemškem severu, in vsled tega tudi armada tovarniških delavcev, ki drugod tvorijo polovico prebivavstva. In za izobrazbo moške pa ženske mladine je v Monakovem — osebno s pomočjo vzorno urejenih nadaljevalnih šol — preskrbljeno kakor malokje.

Spričo teh le razveseljivih razmer se ni čuditi primeroma nizkemu številu neodrastlih obtožencev, ki so tekom l. 1909. stali pred kazenskim sodnikom v Monakovem. Od 51.000 »mladinskih« (t. j. 12—18 letnih) oseb jih je 2540 bilo obtoženih radi manjših prestopkov, 456 pa radi večjih prestopkov in zločinov, vsega skupaj torej 5% (proti 11% odrastlih obtožencev). In čeprav n.

¹) Predaval »mladinski« državni pravdnik Rupperecht (dne 22. aprila 1910 v okrajnem društvu monakovskih zdravnikov).

pr. Norimberk šteje za polovico manj prebivavcev nego Monakovo, je tam število mladinskih obtožencev v lanskem letu znašalo skoraj še enkrat toliko ko v Monakovem.

Kakovost deliktov je običajno v neki zvezi s posebnostjo prebivavcev. To opaziš tudi na monakovskem mladinskem delinkventu. Predmet dobri polovici lani vloženi odvadbe so prestopki zoper policijski red (mladi kolesar nima izkaznice, nima luči ...). Izmed deliktov pa, ki očitajo moralne defekte, sta najbolj zastopana tatvina (706 slučajev), beračenje (241 večinoma 16—17 letnih dečkov in sicer največ v zimskem času, ko ni bilo zaslužka) in vlačugarstvo (66 deklet). A o »zlatem srcu« prebivavstva priča docela neznatno številce obtožeb radi očitne sirovosti (le 2 slučaja radi trpinčenja živali in 12 radi telesne poškodbe; pa tudi tukaj za orožje ni morda služil nož, ampak večinoma pesti).

Sila zanimive so razlike, ki jih duševnost mladega delinkventa mudi po spolu. Da je deček duševno počasnejši, nerodnejši od dekleta iste starosti, se javlja tudi v izvršenih deliktih: deček bo ukradel, vlomil; dekle izmeknilo, ponaredilo, osleparilo, goljufalo. Deček bo sicer od mojstra zaupani denar eventualno poveril, a okradel svojega gospodarja ne bo zlepa, dočim se dekle ne pomišlja, pod danimi pogoji i lastni gospodinji kaj izmekniti. Deček bo tatvino večinoma izvršil v družbi somišljenikov — vloge so običajno precej spretno razdeljene — dekle na samem.

Motivi kaznjivemu dejanju so pri dečku po večini, rekel bi, plemenitejši nego pri dekletu, največkrat neke vrste vedoželjnosti: s skupičkom deček po navadi hoče v kinematograf ali pa si nabavi čtiva a la Sherlock Holmes; dekle pa se je malone brez izjeme dalo zapeljati po lastni ničemurnosti in sladkosnednosti.

Deček po navadi kaznjivo dejanje pred sodnikom možato, poln kesanja pripozna ter ne bo zlahka izdal svojih sokrivcev; obtoženo dekle pa se kaj rado posluži laži in solz ter, če le more, krivdo zvrča na druge, priznavajoč edino le toliko, v kolikor jo ravno primora sila izvida in prič. —

To je v shematskih potezah psihofizična slika mladinskega zločinca, kakor jo je v luči enoletne prakse posnelo »mladinsko sodišče« monakovsko. Nedospela in neizkušena osebnost, duševno in telesno sredi v razvoju tičočje bitje, ki mu zlasti še nedostaja trdno disciplinirane volje, to so glavni risi v tej obliki.

Zato pa bi kazenski sodnik za mladino izgrešil svoj poklic, ako bi si za sveto geslo, recimo, vzel: »zadoščenje užaljeni Pra-

vici!« Ne! Sodišče za mladino bodi spojitev kaznujoče in v z g a j a j o č e oblasti. A v tem, edino pravem zmislu bo mladinskemu sodišču pač le tedaj možno delovati, če ga bo v njegovem stremljenju podpirala tudi — večina prebivavstva, tako je dižavni pravdnik Rupprecht zaključil ta velezanimiva izvajanja.¹⁾

Dr. K. Ozvald.

Rodoljubna knjiga brez rodoljubja.

(Martin Žunkovič, Die Slaven, ein Urvolk Europas. Sechste Ausgabe. Mit einer Karte als Beilage. Wien 1911. Vel. 8°, VI+373+2 str.)

Kakor kaže število izdaj samo enega desetletja, ima naš rojak major Žunkovič s svojo knjigo, ki se je najprej glasila »Wann wurde Mitteleuropa von den Slaven besiedelt«, velik uspeh. Sicer pa moram omeniti, da so pri »šestih izdajah« všteti tudi češki prevodi. Razni dnevniki, med njimi tudi naši, so delo neizmerno hvalili, ker je »s strogo znanstvenimi dokazi« zadalo »smrtni udarec« še celo po šolskih knjigah razširjeni zmoti, »da so Slovani prišli še le za časa ljudskih selitev v Evropo« (Slov. Narod, 18. febr. 1911). Delo bi po takem moralo posebno zanimati slovanske zgodovinarje in jezikoslovce, vendar ti najrajši o njem popolnoma molče.¹⁾ Pri Čehih sta dva izvrstna strokovnjaka praške univerze, primerjajoči jezikoslovec in germanist Jos. Janko²⁾ ter arheolog in etnograf L. Niederle³⁾, ki je v duhu P. J. Šafaříka že izdal dva dela svojih »Slovanskih Starožitnosti«, samo zaradi časti češke znanosti napisala oceni Žunkovičeve knjige, da je brez vsake znanstvene vrednosti. Omenjam samo, da je prvi mogel prečitati le 80 strani, drugi pa se ustavil že na 64. str. in zaklical: Horribile scriptu.

Da so Slovani evropski »pranarod«, to je moral še dokazovati Šafařík leta 1837., danes pa o tem nobeden pameten človek ne dvomi. Enako jasno je, da so se v zgodovinskem času iz svoje zakarpatske pradomovine selili na zahod in jug. Tudi trditev, da so v srednji Evropi že prej bivali

¹⁾ Prim. moj članek „Izpred sodišča za mladino“ v Potopniku XXXI. (1910).

²⁾ Věstník českých profesorů XIV. (1907), št. 9/10.

³⁾ Český časopis historický XIII. (1907), str. 185—188.

in se razkropili tudi po zahodni, ni nova. Popolnoma obrabljen je tudi način Žunkovičevega dokazovanja, zakaj služi mu le razlaganje krajevnih imen. Kot vojaški strokovnjak pa celo pravilno zahteva, naj se pri takem razlaganju pazi na topografijo. To je v duhu novejšega jezikoslovstva, saj izdajemo že poseben časopis »Wörter und Sachen« s podobami. Ko bi se torej g. Žunkovič, ki ima o marsičem prav pametne nazore, lotil resničnih slovanskih imen s svojega stališča in bi n. pr. pokazal, kako se vjemajo z značajem njih krajev, bi storil dobro delo in s svojimi preiskavami lahko prišel do zanimivih sklepov, ki bi mogli res imeti tudi praktično vrednost. Žalibog pa ni ostal pri svojem delu, ampak se je zaletel v etimologiziranje, torej na najtežavnejše in najnevarnejše jezikoslovno polje, na katerem mu manjka najnavadnejšega znanja.

Za dokaz samo nekaj lahko razumljivih primerov. V a s za v e s je g. Ž. »falsche Form« (str. 193), ker drugači — B e s ne bi mogel biti der Älteste einer solchen Gemeinde, kateremu pa je žena zopet V e s n a. Kdor ima količkaj pojma o slovenski dialektologiji, v e, da sta v e s in v a s v narečjih, v katerih sta a in e nastala iz nekdanjega polglasnika, ravnopravni obliki, ali v književnem jeziku je edino pravilno v a s. v za b pa so pisali samo nemčujoči Marko Pohlin in birokrati, ki so Bezjake in Bošnjake prelevili v Vézjake in Vošnjake, slovanski jeziki pa niso nikoli in nikjer na ta način menjali med seboj b p in v (178), g in h (67, 184), t in d (trak-draga 96), s in z (iz najnaravnejšega imena Srnjak Rehberg dela Ž. Zrnjak Beobachtungspunkt ali Crnjak Grenzpunkt 230), š in ž (Šiška in Žižka izhajata iz istega korena! — Čič Krieger, Schildknappe, Reilige, Grenzwächter, 120), č in s (čelo selo 94 in odtod ime Celti Kelti, 94) itd. Ž.-u so P u k o v i č, B u k o v i č, V u k o v i č, B o l k o v i č (98) vse eno i kakor p o l k o v n i k izhajajo iz pol die Grenze (!); odtod Polen (»sonach durchhaus nicht die Ebenebewohner«!), Pollan, Pöllan, Pöls, Pöllerberg, Pöllberg u. a., Pola (Grenz = weil Küstenstadt!), rusko »opolčenie« (Landwehr), tirolska imena Oblat, Oblay, mitološko Apollo (ursprünglich wahrscheinlich in der Form »Opolo«), osebna Apolonia, Appolinaris in krajevna Opolan, Opolany, Opladen, Opočno, Opočnice, Oppeln, Oplotnica, Obalj, Apulien u. a. Die Abgabe, die bei der Passierung der Grenze [na oni svet!] zu entrichten war, nannte man aus gleichem Grunde: obol, obolos. Cela knjiga bi se dala napisati, ako bi hoteli natančno pokazati, koliko nezmisla je pri Ž.—u samo na str. 97—98.

Kaj vse počenja Ž. že z našo slovenščino, naj pokaže še en primer. Vsakemu kmetu bo pač jasno, da se mejnik tako zove, ker kaže mejo, Ž. pa preobrača mejnik v menjik in ga izvaja od menjati, wechseln, da razloži prazgodovinske kamene, menhir zvané; menih, Mönch hiesz nun der Commandant an einem solchen Grenzverteidigungspunkt; und die Stelle, wo ein solcher bestattet wurde, hiesz sodann »menhir« oder ähnlich klingend (52). V resnici je nastal menih iz staronemškega munich, ta pa iz lat. monachus. Koliko se je o tej besedi pisalo, ker je Kopitar ž njo in podobnimi »panonizmi« dokazoval, da je naša slovenščina prava hči stare cerkvene! Sicer pa tega ni bilo treba vedeti g. Ž.-u, pač pa ni smel pozabiti, da tudi v znanosti ni dovoljeno predstavljati — mejnikov.

Ž. misli, da je bogve kaj novega povedal, ako na podlagi slovhum in holm sestavlja imena Pohumje, Predhumje, Zahumje in Holm, Kulm, Chelm, Ohlum, Chlumetz u. a. mit dem eingeschobenen (!) »l«. Pogled v vsako znanstveno slovansko slovnico bi mu pokazal, kako se je razvijal prvotni slogotvorni l v slovanskih jezikih. Vsi slovanski jeziki in tudi narečja na Moravskem in Slovaškem so ohranila ljud (Volk), samo na Češkem in vsled tega tudi v književnem jeziku se je »preglasil« u v i, Ž. pa uči zopet ravno narobe: die Čechen gebrauchen jedoch noch immer die Form lid (85), ker potrebuje to za tolmačenje besed: Littau, Litija, Leitha, lat. litus, lituus, lis!

Na str. pa beremo: Vigo, Vigil, Wigstein, Wigstadt, Vikno, Wikow, Wiklek, Vykleky, Wiklefskirche, Viškov, Višarje u. a. sind augenscheinlich technisch verstärkte und bewachte Zufluchtsorte in Grenzgebieten gewesen, von wo aus die Wache ihre Schutzbefohlenen mittels Stimme alarmierte, denn das Grundwort ist das slavische »vik« (= Zuruf, Alarmgeschrei), das im Russischen als »viklik« dasselbe bezeichnet. Ko je še prištel latinske besede vigilia, vicus, vicis, Jupiter Vicelinus, pravi dalje: »Das älteste und naheliegendste Mittel für die Alarmierung der zum Schutze Anvertrauten war sonach die menschliche Stimme, und hat dem entsprechend die slavische Sprache in »vik« auch noch die ursprüngliche, das Lateinische aber schon nur mehr die kulturell erweiterte Bedeutung des grundlegenden Begriffes.« Kako pa je spravil Ž. vse te najrazličnejše besede pod en klobuk? V neki gotovo slabi knjigi, ki uči ruščino za vojake, je pač našel za Alarm viklik t. j. vyklik, kar odgovarja popolnoma slov. izklik, torej od celega

vy+klik in Žunkovičevega vik ostaje samo k! Enako tolmači (226): »ujec«, der Kommandant eines »ujezd« (v ruščini = okraj), heute = Onkel«. Torej tudi tukaj meša predponko z deblom (u + jezd) in ne vé, da je naš u j e c deminutivna oblika za staroslovensko u j, ki se je ohranila še pri Čehih, Poljaki in Rusih ter odgovarja lat. avus in nemškemu oheim. To in še marsikaj bi lahko Ž. našel v Miklošičevem Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. N. pr. tudi, da je sama slovenščina, da ne govorimo o drugih slovanskih jezikih, za o m a r a ohranila še prvotnejše oblike almara, almarica, ormar iz lat. armarium (franc. armoire). Ž. pa iz naše tujke tolmači: Amerika — Grenze, Grenzland, Amur, Ammer Omar u. ä., denn »omariti« (mar = Grenze) musz einst gleichbedeutend mit »abgegrenzt, Grenze« gewesen sein, da »omara« dem Slovenen noch heute der abgesperrte Raum, der Kasten ist.

Podobnega gradiva bi hudomušen humorist mogoč nabrali iz Ž.-čeve knjige za mnogo večerov. Na vsaki strani z etimologijami bi našel tudi kopico dokazov za Voltairejevo trditev, da je etimologija znanost, v kateri samoglasniki ničesar ne pomenijo, soglasniki pa samo nekaj, ali pri Ž.-u še niti za soglasnike ne velja ta izrek. In vendar kako primerjajoča in historična gramatika slovanskih jezikov! O vsem tem g. Ž. nima najmanjšega pojma in ga tudi noče imeti. To je, kar se mu sme in mora zameriti, zakaj zmotljivi smo vsi, če smo se tudi mnogo učili, ali g. Ž. naravnost odklanja vse jezikoslovne avtoritete tako daleč, da je popolnoma podoben zemljemercu, ki bi se ne hotel učiti geometrije. Vsi naši prvi rodoljubni diletanti niso preobračali takih etimoloških kozlov kakor g. Ž., dasi niso imeli današnjih znanstvenih pomočkov. D. Trstenjak mi je pravil, ko sva se pogovarjala o njegovih ponesrečenih etimologijah: Vi imate Miklošičeve in druge jezikoslovne knjige, kaj pa smo imeli mi, ko smo začeli?

V učenem svetu je danes že samo ena dobra etimologija kaj vredna, g. Ž. pa jih siplje kakor čarovnik na stotine in stotine kar iz rokava in razlaga seveda iz slovanščine vse, česar največji učenjaki ne morejo objasniti, kakor etruške napise, razne rune in jezik pirenejskih Baskov ter za navrhek še dokazuje pristnost Kraljedvorskega in Zelenogorskega rokopisa in Hankinih »penez«. Pravi izraz za svojo znanstveno metodo pa rabi sam, ko očita svojemu nemškemu vrstniku Guido v. List-u »Akrobaten-Etymologie«

(10). Ta List, ki si je osnoval svojo »Gemeinde«, katera ga zalaga z denarjem, pravi o edino pravilni razlagi imena Graz iz Gradec: »erhebt der Slave seine raublüsterne Hand nach urheiligem germanisch-deutschen Erbbesitz« (156). Ž. mu pa to pošteno vrača in tolmači iz slovanščine — Wodan, Wuotan, Odhin (202). Zdaj pa naj Arijo-Germani molijo dalje boga, ki ima slovanško ime!

Marsikdo bo pač vprašal: zakaj pa pišeš toliko o knjigi, ki sploh ni vredna resne ocene? Kakor moji češki kolegi oglasil sem se nerad tudi jaz, ali prebral sem vso, dasi je bilo škoda časa, in moral sem seveda svoje mnenje vsaj nekoliko tudi podpreti, da se mi ne bo očitala profesorska domišljavost. Gosp. Ž. itak s slovanškimi filologi, od Miklošiča počenši, ni zadovoljen, in slovanška gramatika, ki bi mu bila pred vsem potrebna, mu je »das schlüpfrigste und weichselzöpfigste Gebiet« (314). Vem tudi, da ne bom žalil samo njega, ampak še marsikaterega duhovnika, učitelja in druge rodoljube na deželi in po mestih, ki se še lahko sklicujejo na slavospeve, katere sta o Ž. knjigi prinesla Slov. Narod in Slovenec. Vendar baš našim žurnalistom je treba enkrat zaklicati: ne krmite razumništva in ljudstva s tako hrano! Polnite svoje itak preskromne prostore v naših resnih časih s pametnejšimi in potrebnejšimi rečmi! Neverjetno je, da se je iz Ž.-čevega dela mogla zopet ponavljati bajka o slovanški maši na Dunaju, kateri je vendar dr. Fr. Kidrič v resnici »zadal smrtni udarec« v »Naših Zapiskih« (l. 1910, str. 298 — 304). Sicer pa je tudi celo Ž.-čevo knjigo že pravilno ocenil I. A. Glonar v mariborskem »Časopisu za zgodovino« (1907, str. 180—185). Ne zahteva se seveda od naših žurnalistov, da sledijo za znanstvenimi razpravami vseh strok, ali za ocene takih knjig naj si poiščejo strokovnjake, katerih imamo danes za slavistična vprašanja v Ljubljani sami dovolj.

Braniti pa se moramo tudi krive, naravnost škodljive narodne odgoje, ki bi se naj opirala na Ž.-čeve fantazije. Z dokazom, da so bili Slovani prastanovniki Evrope, bi se naj gojil narodni ponos; temu nasprotno »znanstveno zmoto ali znanstveno potvaro« zahteva po omenjenem slavospevu »nemška politika, da je treba Slované predstavljati kot inferijoren in nekulturen element«. Pustimo celo Evropo in mislimo si samo neovrgljiv dokaz, da se Slovenci nismo priselili v naše kraje šele v 6. stoletju, kakor pričajo zgodovinski viri, ampak da »od prvega tukaj stanuje moj rod«, kar so peli in pisali že pred Ž.-čem Vodnik in vsi južnoslovanski »Ilirci« od časov humanizma, zakaj

tako stare korenike ima zagrebški »ilirizem« preteklega stoletja. Kaj bi iz tega sledilo? Bili bi tam, kjer smo, nič bolj slavni in manj mogočni. V resnici smo se tudi prej naselili na našem sedanjem ozemlju nego Nemci in še mnogo dalje po alpskih deželah, kjer smo zapustili vse polno slovenskih krajevnih imen in tudi več drugih besed. Vse to je jako zanimivo in potrebno za razne znanstvenike. Nemci sami so slovanska imena v njih krajih mnogo več preiskovali nego Slovani n. pr. za alpske dežele O. Kaemmel, Kronos, A. Unterforscher in dr., v Nemčiji H. Immisch (Die slav. Ortsnamen des Erzgebirges), G. Hey (Königreich Sachsen), H. Marjan (Rheinische Ortsnamen), R. Schottin (Thüringen), O. Weise (Sachsen-Altenburg), Beyersdorf (Pommern), posebno pa P. Kühnel (Mecklenburg, Lüneburg, Oberlausitz) in še dr.

Iz takega gradiva bomo dobili tudi mnogo kamenov za historično gramatiko slovenskega jezika. Narodne navdušenosti pa se z zbiranjem slovenskih imen po nemških krajih ne dá netiti, nasprotno, to je neizmerno žalostno poglavje slovenske zgodovine in bi moglo sedanjim rodovom le koristiti, ako bi se jim kazalo, zakaj so stari Slovenci podlegali tujemu navalu, ker ta tisočletna zgodovina ponavlja se še danes. Vsega tega ni kriv le »tuji meč«, mnogo bolj so to vršili država, cerkev, fevdalno ustrojstvo, tuje meščanstvo, obrtništvo, trgovina, industrija, sploh vsako kulturno in organizirano delo. Kakor vsa slovanska zgodovina uči nas tudi slovenska, da moderna kultura napreduje od zahoda na vzhod in da je edina rešitev le v tem, da se je oklenemo z vsemi močmi.

Potrebno kulturno delo na vseh poljih pa se ne pospešuje s tem, da iščemo Slovane po vseh koncih sveta, kjer jih nikoli ni bilo, in se ponašamo s slovanskimi grobovi. Minili so romantični časi, ko je J. Kollár opeval ponemčene kraje, ker je v njih našel svojo Mino, iz katere je napravil »Slavino hčer«. Najmanj pa kaže nam Slovencem zatekati se v slovanski pravek, pozlačen od romantičnih pesnikov, pisateljev in učenjakov. Ne ozirajmo se v žalostno preteklost, ampak borimo se za lepšo bodočnost; za domovino je treba delati in živeti, ne pa tožiti in »umirati«, pravo delo pa je boljše opirati na resnico in ne na domišljije. Pustimo mrtve Slovane, naj počivajo v miru, ter iščimo tolažbo, pouk in podporo pri živih;¹⁾ te pa je treba v

---

¹⁾ To sem povedal že v članku o narodnopisni razstavi češkoslovanski, Letopis Slov. Matice 1896, 85.

resnici vsestransko poznati, ne pa o njih fantazirati. Ostanimo pri konkretnem slučaju: koliko zmot bi si bil lahko g. Žunkovič prihranil, ako bi se bil vsaj malo seznanil z razvitkom slovanskih jezikov, koliko njegovih duševnih moči in pa narodnega kapitala njegovega pokrovitelja in drugih rodoljubov bi se lahko porabilo za boljše in potrebnejše namene? O tem niti ne govorim, koliko škode dela naravnost s tem, ker bega širše kroge s svojimi krivimi nauki pri Slovanih, pri Nemcih in v učenem svetu sploh pa vzbuja sum, da stoji znanost pri nas na stopnji njegove knjige.

Ž. knjiga pa je tudi resen opomin našim strokovnjakom, naj po svojih močeh več in bolje skrbijo za duševne potrebe tudi našega malega naroda. Vsak človek se rad zanima za preteklost svoje rodbine in vsak narod za svojo zgodovino na vseh poljih. Tudi ni slučajno, da se vedno iznova pojavljajo ljudje, ki bi radi z etimologiziranjem pojasnili preteklost naših in tujih krajev. To dela tudi vsako ljudstvo, ki si razlaga razna krajevna in druga imena s celimi pripovedkami. Zatorej je treba o takih vprašanih spisov in predavanj za široke kroge, v srednjih šolah in učiteljiščih pa več in boljšega pouka o preteklosti našega jezika in njegovi sorodnosti z drugimi slovanskimi in tudi arijskimi jeziki. Ne predlagam, naj se zanaša v šolo učenjaško polovičarstvo, ali pouk v staroslovenščini se naj ne zlorablja za »formalno omiko«, tako da se morajo dijaki v sedmem ali osmem razredu učiti zopet samo sklanjati in spregati, pač pa se s čitanjem in analiziranjem itak znanih evangelijskih tekstov lahko budi razumevanje zgodovinskega razvitka našega jezika, dopolnjuje pa se naj z oziranjem na današnja narečja, iz katerih se mora itak razlagati marsikatera resnična ali pa domnevna nepravilnost. Tako se bode pospeševalo tudi učenje drugih slovanskih jezikov, od katerih spada srbohrvaški, s svojo književnostjo tudi v šolo, kar zahtevajo ne samo potrebe našega naroda ampak že obstoječi predpisi organizacijskega načrta za naše gimnazije. Rad pa priznavam, da imajo v tem oziru svoje dolžnosti tudi visoke šole, na katerih je sploh treba iskati vzroke mnogih slabosti srednjih šol, ki torej niso edine potrebne reform.

Kdor bi mi pa še ne hotel verjeti, da Ž. knjiga nima nič opraviti tudi z rodoljubjem, naj ga prepriča ta-le resnična dogodbica. S svojimi fantazijami je g. Ž. zmešal tudi nemškoštajerskega tovarnarja Forcherja von Ainbach, ki je začutil v sebi poklic raz-

ložiti imena muriške doline. Ker je na Gornjem Štajerskem polno slovenskih imen, početje samo na sebi seveda ni bilo napačno, ali g. Forcher je etimologiziral kakor njegov učitelj in zaradi tega je uredništvo »Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark« njegov članek odklonilo. Razžaljeni znanstvenik pa je našel zaslombo pri nekem velemožnem nemškonacijonalnem deželnem odborniku, časopis (III. Jahrg., str. 148—178) je moral članek sprejeti, zato pa je odstopil njegov urednik (ravnatelj dež. arhiva prof. Mell)! V tem tiči tudi tajnost, zakaj je omenjeni časopis (V. Jahrg., Heft 4; VI, H 1 u. 2) prinesel na 14 drobno tiskanih straneh v celem obsegu prevedene recenzije, ki so jih napisali o Ž. knjigi Jos. A. Glonar, F. Koneczny (Świat Słowiański 1906, dec.), L. Niederle in Jos. Janko.

M. Murko.

Österreichs Universitäten.

1863/4—1902/3.

Statistisch-graphische Studie. Nach amtlichen Quellen bearbeitet von Ernst Pliwa. Mit 16 Tafeln. Wien 1908.

V Avstriji je 8 vseučilišč. Najstarejše je v Pragi, ustanovljeno l. 1348., razdeljeno l. 1882. v posebno češko in nemško vseučilišče. Drugo po ustanovitvi je bilo krakovsko (1364), ki pa je za kratek čas prenehalo in je bilo obnovljeno l. 1400. Na Dunaju obstoji vseučilišče od 1365, v Gradcu od 1585, v Inomostu od 1677, v Lvovu od 1784 in v Černovicah od 1875. Zadnje je nepopolno, še nima medicinske fakultete.

Ta vseučilišča je g. Pliwa predelal statistično za dobo 40 let (1863—1903). Njegovo delo obstoji iz dveh delov: statistične tabele in grafične tabele. Statistične tabele prinašajo odstotno razmerje predavanj po fakultetah in univerzah; odstotno razdelitev učnih moči na redne, izredne profesorje, suplente, privatne docente, asistente itd. po univerzah in fakultetah; povprečno število predavanj na vsako učno moč, število slušateljev na vsako predavanje in vsako učno moč; odstotno razmerje slušateljev po univerzah in fakultetah, po domovini, po narodnosti in konfesiji; statistične podatke o kolegnini, štipendijah in promocijah.

Grafične tabele kažejo razvoj posameznih fakultet in vseučilišč ter vseh skupaj po številu predavanj, učnih moči in slušateljev razvrščeno po istih vidikih kakor statistične tabele. V grafičnih slikah so od pet do pet let pridejana tudi dotična absolutna števila, dočim so statistične tabele izračunjene le za 1863/4, 1873/4, 1883/4, 1893/4 in 1902/3.

Kot prvo delo še ta študija v vseučiliščih ni tako vsestransko izdelana kakor poznejša študija o srednjih šolah. Pri statističnem pregledu slušateljev po domovini manjka Bosna in Hercegovina. Ali so slušatelji iz teh okupiranih, 1908 anektiranih dežel všteti pri Turčiji? Tam jih pač moramo iskati, če se posebej ne navajajo. V grafičnih tabelah fakultet posameznih vseučilišč niso navedene vse narodnosti, tako da n. pr. nisem mogel dognati, koliko slovenskih pravnikov, medicincev ali filozofov je študiralo na posameznih vseučiliščih.

Zdaj pa naj sledi nekaj podatkov iz zanimive statistike. Najnižji odstotek vseh učnih moči zavzemajo redni profesorji na Dunaju (19'4%), pač zato, ker se tam najrajši habilitirajo privatni docenti. Potem sledi češko vseučilišče v Pragi 26'9, Lvov 29'3, nemško v Pragi 32'2, Krakov 33'2, Gradec 35'2, Inomost 46'4, Černovice 69'6. Največ slušateljev na eno predavanje pride povprečno na češki univerzi v Pragi 13'3, potem v Lvovu 11'1, na Dunaju 9'8, v Gradcu 6'6, v Krakovu 6'3, na nemški univerzi v Pragi 6'1, v Černovicah 5'3 in v Inomostu samo 4'7.

Na vsakega rednega profesorja je prišlo največ slušateljev na Dunaju 71'8, na vsako učno moč sploh 18'2. Dotična števila za ostale univerze so: Praga češka 63'4 in 25'5 (največ), Lvov 49'2, 19'6, Krakov 29'8, 13'6, Gradec 29'6, 14'3, Praga nemška 22'1, 11'0, Černovice 18'8, 13'7, Inomost 17'4 in 10'5. Vsi ti podatki se nanašajo na zadnje leto tega pregleda 1902/3. Inozemcev je bilo na avstrijskih univerzah l. 1863/4. 4'9%, l. 1873/4. 10'4% l. 1883/4. 17'4%, l. 1893/4. 11'5%, l. 1902/3. 8'9%; v l. 1883/4. je bilo na medicinski fakulteti na Dunaju 46'2% inozemcev.

Promocij je bilo l. 1902/3. na vseh univerzah 1553.

Število rednih profesorjev je v predelani dobi 40 let narastlo od 232 na 475, izrednih od 68 na 218, vseh učnih moči od 503 na 1596.

Število slušateljev redno narašča pri vseh fakultetah: bogoslovska: 979 do 1232, pravniška 2527 do 9555, medicinska kaže prirastek od 1354 do 6539 (v l. 1890/1.) in zopet padec na 2567, filozofska: 1174 do 6209. V celoti se kaže prirastek 224%.

Po narodnosti je bilo slušateljev v odstotkih:

Leta	Nemcev	Čehov	Poljakov	Rusinov	Slovencev	Srbo-Hrvatov	Lahov	Rumuncev	Madjarov	Drugi
1863/4	49.8	16.5	11.6	6.5	4.7		3.5	1.2	5.3	0.9
1873/4	45.4	17.9	14.3	5.5	5.4		4.7	0.9	4.8	1.1
1883/4	47.4	17.8	14.9	3.9	1.6	2.9	3.6	1.6	5.2	1.1
1893/4	46.4	21.3	16.6	3.5	1.4	3.1	2.9	1.1	1.9	1.6
1902/3	45.1	20.3	18.9	4.3	2.2	3.5	2.5	1.1	0.6	1.5

Slovenci in Srbo-Hrvati so se do l. 1875/6. šteli skupaj kot južni Slovani, pozneje vsak posebej. Študirali so pretežno na zapadnoavstrijskih univerzah, kakor kaže sledeči pregled (prva kolona vsake univerze so Slovenci, druga Srbohrvati, prve tri vrste so oboji skupaj):

Leta	Dunaj		Gradec		Inomost		Praga				vse avstr. univerze	
							češka		nemška			
1863/4	162		99		4		—		19		286	
1868/9	232		185		9		—		16		444	
1873/4	243		221		3		—		16		484	
1878/9	125	130	74	71	3	5	—	—	—	25	202	231
1883/4	116	193	59	141	6	8	—	3	5	5	186	350
1888/9	113	256	64	157	2	6	1	1	—	9	180	431
1893/4	126	259	89	208	2	31	—	3	1	5	218	511
1898/9	172	347	140	201	9	37	21	10	9	12	341	626
1902/3	255	433	135	184	6	32	20	22	11	7	430	690

Od leta 1903. so se pač razmere znatno izpremenile, Slovencev študira čim dalje več v Pragi in sicer na češki univerzi.

Razdelitev na fakultete je bila pri Slovencih in Srbohrvatih siedeča (v odstotkih vseh dijakov dotične narodnosti):

Leta	bogoslovje		pravo		medicina		modroslovje	
1863-4	9·4		50·4		22·7		17·5	
1873-4	6·8		37·7		23·6		32·0	
1883-4	5·9	4·6	72·1	32·0	12·9	45·1	9·1	18·3
1893-4	5·0	3·5	46·8	28·0	31·7	54·8	16·5	13·7
1902-3	4·9	2·3	52·3	42·2	8·1	31·3	34·7	24·2

V primer podajmo še odstotno razdelitev na fakultete za vse narodnosti skupaj.

Leta	bogoslovje	pravo	medicina	modroslovje
1863-4	16·2	41·9	22·4	19·5
1873-4	9·9	42·5	22·7	24·9
1883-4	10·8	45·2	29·3	14·7
1893-4	8·3	42·3	36·8	12·6
1902-3	6·3	48·9	13·1	31·7

Tu vidimo, da splošno pada odstotek bogoslovcev na univerzah, to pa zato, ker škofijska semenišča niso všteta. Ako bi se ta vštela, bi Slovenci imeli mnogo večji odstotek bogoslovcev.

(Konec prih.)

Pregledi in referati.

Kultura.

Urejuje dr. **Ivan Prijatelj.**

Dositej Obradović.

(Prilikom stogodišnjice od dana njegove smrti.)

U drugoj polovini XII. veka pobegao je jedan mladić srpski u manastir. Što ga je nagnalo, da ostavi dvore svoga oca velikoga župana, mi to danas ne znamo. Ali znamo svi vrlo dobro, da je taj kaludjer spasao i održao Nemanjinu lozu na prestolu, zasnovao pravoslavnu crkvu srpsku i bio prvi književnik srpski. Od mladića Rastka postao je sveti Sava, prvi prosvetitelj narodni.

U drugoj polovini XVIII. veka, posle gotovo šest stotina godina, beži i opet jedan mladić srpski u manastir, kome takodje bi sudjeno, da postane prosvetitelj narodni. On nije bio kraljevske in velikaške, krvi, — nije ni mogao biti, jer Turci su pregazili srpsku zemlju i izravnili sve staleške razlike u narodu.

A jedan je deo naroda, izgledajući uzalud sa zapada spasa za čitav narod, krenuo sâm na zapad, da spasa za sebe potraži. I u tome se delu naroda oko 1740. g. rodio **Dimitrije Obradović**, v kaludjerstvu nazvani **Dositej**, koji je najdalje na zapad otišao i najviše zapadne prosvetćenosti u svoj narod uneo.

Dositej je odrastao medju crkvenim knjigama, i žitija svetaca su ga u manastir oterala: Živi „sveci“ su ga oterali iz manastira, i žedj za naukom ga odagna čak do maloazijskih strana. I pošto je ovaj

fruškogorski kaludjer, dalmatinski učitelj, crnogorski pop obišao dobar deo srpskih zemalja i dobro se upoznao sa svojim narodom, s njegovim jezikom i njegovim običajima, obidje, neprestano gonjen nezasitivom žedji za saznanjem, i čitavu Jevropu: i pošto se upoznao i sa zapadnim narodima, i s njihovim jezicima i književnostima, vrati se najzad na ono parče zemlje, s koga su njegovi preci, ne daleki, i pošli na zapad, i umre kao „popčitelj prosveštenija“ u istom oslobodjenoj Srbiji.

I kao što je Rastko Nemanic bio uopšte prvi književnik srpski, tako je i Dimitrije Obradović prvi književnik obnovljene književnosti, — ali se u radu oba ova prosvetitelja vidi i sva razlika od šest stotina godina: monah Sava uvodi srpski narod u pravoslavje, monah Dositej ga izvodi iz pravoslavlja. Onda je trebalo utvrdjivati veru, jer je s njom dolazio „svet razuma“, sada je trebalo boriti se i protiv predrasuda, koje su se s verom razvile ili i pored vere postojale, i pozivati se na „zdrav razum“. Narodu je trebalo dati širi vidik; pre svega naučiti ga, da sam sebe pozna, da uvidi, da narodno obeležje nije u veri. Ali protiv vere, kao takove, Dositej ne ustaje nikada: „Novine nikakve ne uvodim, nego i one, koje suprotiv svetoga evangelija uvedene, odmećem“. Njegovo izvođenje iz pravoslavlja ne znači i ostavljanje pravoslavlja, njemu je stalo do toga „za ne ostaviti nikome

ni malo sumnjenija, aki bih ja najmanje što protiv pravoslavlju uvođio“. Ali u doba, koje je išlo za tim, da izgleda sve razlike i među narodima, on je morao otpočeti tim, da radi na izravnivanju razlika u svome narodu. A najveća je razlika, koja je njegov narod rastrajala, bila u veri.

Interesantno je, da je Dositej naišao na zapadnu prosvetčenost tražeći učenje istočne crkve, i da je na istoku, u Smirni, stekao osnove svoga učenja. Tu se namerio na učitelja, koji je bio na zapadu, i tu je čuo, kako odjekuje jek jevropske prosvetčenosti. To je bio odjek one prve prosvetčenosti, koja je, pošto je Midlton iz osnova potresao veru u avtoritet crkvenih otaca, potekla od slobodnih mislilaca engleskih, od Tolanda i od Tindala. Iz natpisa se njihovih knjiga vidi jasno i čitav pravac njihov: Christianity not mysterious (London 1696) i Christianity is old as the creation: or the gospel a republication of the religion of nature (London 1730¹⁾). Dalje od toga misaonog kruga Dositej nije išao nikada. Ali dok su ovi slobodni mislioci, protivno najvećim slobodnim misliocima engleskim, bili i za političke slobode, Dositej nije pokazivao sa njih nikakav smisao. I ako govori o engleskom duhu slobode, baš to nam mesto pokazuje jasno, da Dositej nije video, u čemu je on upravice. Savršenstvo je političkoga života bilo za Dositeja: mirno živeti pod upravom prosvetčenoga vladoaca i u svemu mu pokoran biti. Tu ne traži primenu zdravoga razuma od pojedinaca. Tomu se nije čuditi; u njegovu narodu nije bilo društvenih razlika, niti je bilo govora o političkim pravima pojedinaca: sva je težnja još išla za tim, da se narod kao narod održi.

Prvi je uticaj bio najjači, a zadobiven je bio i sred prilika, koje

¹⁾ Toland, Hrišćanstvo nije misteriozno; Tindal, Hrišćanstvo je staro kao svet: jevangjelje je ponovna objava prirodne religije.

su najviše odgovarale onima u njegovu narodu. Tu je Dositej došao do prvoga overenja svojih misli, koje se u njemu još od manastira postepeno razvijale, a od kojih neke nije smeo još ni samome sebi priznati. Tu je Dositej zadobio sad i smelosti, da ih i prizna sebi i kaže drugima, i osetio dužnost, da ih kaže i čitavom narodu, pošto se u njemu već zarana začela i rodila velika želja, da što srpski na štampu izda i prekrasnim kćerima i sinovima roda svojega saopšti. Osnovi njegove prosvetčenosti više se nisu menjali, oni su se samo utvrđivali: na zapadu ga oduševljava samo još to, što vidi ostvarene svoje snove i zamišljaje u tudjim narodima, i to ga neodoljivo goni na rad za njegov narod. Dalji napredak prosvetčenosti i krajnji rezultati, koje izvode Ruso i Lesing za-nj više ne prijanjaju, iako živi i u njihovim sredinama. On je doživeo i kraj doba prosvetčenosti, ali se od prve prosvetčenosti nije oslobodio. I to je sasvim razumljivo. Krug misli, koji je u sebi proživeo i usvojio, bio je tako nov i toliki, da mu je dao posla za čitav život, i on ga je preradjivao u sebi i za svoj narod, koji je takodje trebalo da se postepeno na-nj navikne. Stoga on i nije mogao ići u korak sa svima suvremenim idejama. Dositej je od prosvetčenosti primio samo ono i samo onoliko, za što je i za koliko bio sam sobom spreman, i što je mogao preneti u svoj narod. Za dalji razvoj prosvetčenosti i kasnijega doba nije bilo potaka ni u njemu, ni u njegovu narodu. Svojim radom je istom Dositej stvario uvete za dalji napredak.

Svoj književni rad otpočinjje Dositej, nasuprot tadašnjoj književnoj struji, a u saglasju sa svojim načelima, na narodnom jeziku. „Koja je nama korist od jednog jezika, kojega u celom narodu od deset hiljada jedva jedan kako valja razume i koji je tudj materi mojoj i sestram?“ Još za vreme svoga prvog boravljenja u Dalmaciji Dositej je bio načisto s tim, kako treba pisati, a po povratku iz Dalmacije i

s tim, što treba pisati. Štamparija postaje san njegova života, i on nema mira, sve dok nije došao u Lajpcig, gde je taj san u javu pretvorio. G. 1783. štampao je na narodnom jeziku prvu svoju knjigu, svoje čuvene *Život i priključenija*.

Ova je knjiga od velikoga značenja ne samo u jednom pogledu. Ona je psihologija jednoga čoveka, ona je i deo kulturne istorije jednoga naroda, ona je i program za književni i kulturni rad, ona je ujedno i ostvarivanje toga programa. S koga bilo opštijeg stanovišta da izdvajimo deset najboljih knjiga iz srpske književnosti, ona će još neprestano uvek biti medju njima, i zadugo će još zadržati to svoje mesto i zbog svoga oblika, i zbog svoje sadržine.

Ova je knjiga otvorila nove putove srpskome narodu. Dotod se smatralo, da sva kultura u narodu treba da ide jednim pravcem, crkvenim, i mislilo se, da će se na taj način zadobiti najpouzdanija osnova za održanje narodnosti. Stoga su oči svega naroda bile uprte u Rusiju. Dositej obrće oči srpskoga naroda na zapad. Kad je kao već zreo čovek otišao u Germaniju i upisao se na universitet, — žalost napadoše na njega gledajući kakve se knjige onde svaki dan sastavljaju, pišu i na svet izdaju, kad god bi pomislio, kako kod nas viču: Daj nosi knjige iz Rusije! U toj se knjizi prvi put javlja silnija težnja u pravoslavnom delu srpskoga naroda, da izadje izvan svojih uskih misaonih granica dotadašnjih.

Nekada se Dositej slavio u Srba kao veliki filosof. Danas je već jasno dokazana njegova neoriginalnost, nesistematičnost, u mnogim pitanjima nedoslednost, pa i neposredna protivrečnost. Da se sve to i u svim pojedinostima dokaže, otežava baš njegovo nesistematsko, pripadno samouštvo: on nije išao na izvore nauka niti se peo na njegove vrhove, no se držao onih pisaca, koji su pokušavali, da zlatne poluge velikih rastoče u novac, koji

će moći po narodu prosipati; to su bili ljudi svoga doba, za svoje doba radili i sa svojim dobom i nestali, — danas ih je vrlo teško iznaći, a s njima i sve izvore Dositejevih dela. Ali se njegovo značenje tim za srpski narod nije umalilo. Dositej je bio prvi, koji je shvatio prave granice svoga naroda, prvi, koji je hteo za sav narod da piše bez obzira na veru i na pokrajinu, prvi, koji je medju pravoslavnim Srbima pisao onim jezikom, koji je sav narod i mogao razumeti, prvi, koji je svome narodu otvorio prozore, da vidi zapad i uputio ga, šta da čini, ako hoće da napreduje, a to znači, da pozna prave uvete svoga održanja, prvi, koji je u srpskom narodu podstakao težnju za dubljim misaonim radom. On mu je prvi uzviknuo geslo prosvetljenosti, koje je, kao što Kant veli, bilo u: Sapere aude! Imaj smelosti, da se sam svojim razumom služiš! On ga je uveo u prosvetljenost i prosvetio.

U kulturnom životu malih naroda pojedini ljudi prikazuju čitave epohe: neka vrsta ontogenije, skraćena ponavljanja filogenije, ovde u smislu opšteg kulturnog razvoja. Jedan Dositej je čitavo doba prosvetljenosti svoga naroda, on nam pokazuje, šta je jedan mlad, za kulturno poprište nov narod, primio i mogao primiti od prosvetljenosti. Ostali prosvetnici ne dokazuju više, no samo ponavljanjem daju još jače potvrde za to,

To su zasluge, koje imaju i opštega značenja, ne samo u granicama jednoga naroda — u ovima pak one ne mogu biti zaboravljene nikada. A Dositej je bio i prvi medju Srbima, pa prvi i medju južnim Slovenima, koji je izveo moćan uticaj na sve južne Slovence. Njega čitaju, preštampavaju ili prevode i Hrvati i Bugari, a u mladoga je Kopitara on izazvao onu veliku zainteresovanost za srpski jezik i za srpski narod, koja je kasnije toliko mnogo značila u razvoju srpske književnosti. Stoga se danas, kada se navršuje sto godina od njegove

mrti, sa zahvalnošću sečaju ne samo Srbi no i svi južni Slovenci maloga Hopovca a velikoga prosvetnika narodnog.

Dr. Milan Šević.

Umetniška razstava v proslavo 80. rojstnega leta Njega Veličanstva cesarja Frana Jožefa I.

80 let vpodabljaóe umetnosti na Slovenskem.

Jubilejna umetniška razstava v Jakopičevem paviljonu v Ljubljani letošnja zimo je bila za Slovence zgodovinskega pomena. Razjasnila je potenčno višino slovenske vpodabljaóe umetnosti in prispela s tem znatno k spoznanju dosedanje naše kulturne skromnosti.

Širši jubileji sicer za nas nimajo nikakega pomena. Ako se ž njimi v eni sapi pridružujemo drugim, plemenitejšim in številnejšim avstrijskim narodom, se nas niti ne opazi, ves naš patriotizem nas ne reši običajnega preziranja. Bolje bo zato bržčas, ako z jubileji nehamo; lahko, da potem ne bomo prezrti. — Naj pa bo s to stvarjo, kakor hoče, jubilejna umetniška razstava nam je „pro domo“ veliko koristila. Prevrnila je na polju slovenske vpodabljaóe umetnosti vsa ustna in zapisana izročila o velikih umetniških genijih, ki jim je bila domovina toli grajana pisana mati. To razmerje med umetnostjo in „domovino“ bodo slovenski umetniški historiki in literatje gotovo natančno pojasnili; saj živimo v času, ko je „domovina“ dolžni kozel vse slovenske mizerije in najpripravnejši objekt za preoblaganja z vsemi upravičenimi in neupravičenimi očitaji. Nabiral se bo material, in končna beseda bo lažja. Zato se za enkrat s tem ne bomo bavili. Povedati hočemo samo, kar je pokazala razstava: slovenska umetniška zgodovina se ne more ponášati s samoniklimi, umetniškimi geniji, ki bi bili v razvoju naroda vpliven, vzgojevalen faktor,

odločujoč pri plemenitvi njegovega duševnega življenja. Pač pa so umetniki jubilejne razstave jasen dokaz, da so nam dani vsi pogoji za uspešen napredek — kolikor se pri kapricah nature o napredku sploh dá govoriti — in nazadnje celo za imponantno delo v ti kulturni panogi, ako bi imeli za to potrebno oporo — razumno inteligenco. Nočemo s tem trditi, da se brez te inteligence ne morejo roditi in razvijati samonikle genialne nature, ker te niso neobhodno navezane na kulturo kakega plemena, ampak so zagonetna čuda zagonetnega kozmosa; vendar pa kaže zgodovina, da pogine mnogo teh genijev radi pretope okolice, ki more udušiti vse s svojimi šibkimi a vztrajnimi vezmi. In v tem slučaju je razumna inteligenca rešitev.

Do najnovejših dob smo živeli Slovenci silovito starokopitno in brezkritično, zato je bil razumen razvoj nemogoč. Ko se je pa vse naše življenje le malo zgenilo, smo spoznali, da smo na celi črti napačno mislili in sodili. Zgodovinska vprašanja, politična, literarna itd. povsod smo bili v zmoti in v nejasnem. In z umetnostjo je bilo isto. Zanimivo je, kako smo dokazovali kulturnost na tem polju: Ažbe je učil prince in lepe princezinje. Šubic je govoril s samim grškim kraljem, Langus je bil tako priden, da je — čudite se! — zapustil dijaške štipendije in Pustavrh je naslikal muho tako čudovito, da je vsak mislil, da je živa; in tujec mu je ponujal barko denarja zanjo! — Začetki so povsod težki, zato tudi nikomur ničesar ne očitamo, ampak nasprotno hvalimo dobro voljo. Za naprej seveda mora kritika v druge kolovoze, ako hočemo končno priti do solidnega temelja. Pričeli smo šele živeti, in večna škoda bi bila, ako bi ne bili odgojevatelji v tako važnem času na svojih mestih. Stavimo si kulturno svetišče popolnoma na novo, zato bodimo tudi skrajno kritični proti vsemu, kar bi nam moglo skaziti znamenje časa, v katerem zidamo.

Manjka nam kritična razprava o slovenski vpadljivo umetnosti stare kakor nove dobe. Jubilejna razstava jo je naravnost izzivalno zahtevala. Ker bila je zanimiva v najobširnejšem zmislu besede.

Glavni vtisek jubilejne razstave brez kataloga v roki, ker tako je človek najvarnejši pred vplivi, je bilo začudenje, oziroma razočaranje. Videti so bili portreti, eni solidno, pridno, pošteno, drugi bolj nevkusno, površno, tretji zelo slabo izdelani. Dalje pokrajine istega merila; tudi nekaj tihožitij. Večja platna s svetniki. Linije se mučijo pod trdo, neposlušno roko, barve izgubljajo dušo ob mrzlem znoju truda, kompozicija si boječe varuje labilno ravnotežje; semtertam znaki virtuoznosti, efekt. In povsod nas spremljajo sence učiteljev... Nekolikrat pa se je uprlo oko presenečeno.

Večji del skice. Monumentalne dispozicije in obrisi, harmonična, neprisiljena kompozicija, romantični motivi, skromne pokrajine v delikatnih barvah in končno, ali je mogoče? Van Gogh, Bastien - Lepage in solnce in zrak. Kdo so ti? Morda dosedaj nepoznani, manjvredni? In katalog nam odgovarja: veliki Langus je imel trdo, neubogljivo roko, veliko pridnosti in malo duha, Karinger je slikal solidne pokrajine in enake portrete, Juri Šubic je bil virtuoz in nevkusnež, Ažbe še temperamentnejši virtuoz in velik galant.

Nad delikatnimi barvami tihožitij in velikih ploskev pokrajin je imel svoje veselje pl. Wolff, in Janez Šubic je bil posestnik lepih klasično-deviških misli in stvarnik onih malih skic, trenutnih pesmi moške, otožne duše, ki so izgubile, razvlečene na metrska platna ves čar in milobo. Blazno stremljenje, ki je kričalo iz treh slik Gogha-Lepagea-Petkoviška, je ustavila smrt, in tudi Juri Šubic je umrl, ko se je baš zavedel luči in solnca. In umrl je J. Wolf, ki na razstavi ni bil zastopan, ker njegova duša žaluje po obokih in proceljih cerkva, podrti od lastnega hrepenjenja.

Približno enak značaj bodo imeli mojstri še starše dobe. Prepad pa zija med mrtvimi in živimi. Juri Šubic in Ažbe sta ozka brv, ki veže vsaj deloma dve tako različni umetniški generaciji.

Zakaj danes stoji pred nami živa sila modernih slovenskih mojstrov v vsej svoji potenci in svojem razvoju. In ako so obiskovavci spoznali razloček med mrtvimi in živimi, si naj to spoznanje g. Jakopič zapiše med velika svoja dobra dela, in ako jih je obšla le želja podpreti živo silo, je g. Jakopič dosegel, za čemer hrepeni.

I. H. Z.

Zapiski iz berila.

Jurčič.)

Preme optimizma in pesimizma. „Kürnberger v N. f. P.). Izpis: — Gledanje in videnje tega sveta je sreča, in sreča ni v življenji temuč življenje samo je že sreča — Cigan in slep kralj. — Kako se je mogel razumen pesimizmus izcimiti. — Kar ljudje nesrečo imenujejo to je najmanjše zmanjšanje oblike njihovega bivanja (eksistencije. (Termometer-ura, ki zastaja ciankali.) — Če je pa najmanjše premeknjenje naše eksistencije nesreča imenuje, mora biti cela eksist. tem večja sreča — ergo je pesimi-

¹⁾ Dne 3. maja letošnjega leta je poteklo trideset let po smrti našega pripovednika Josipa Jurčiča. Družba sv. Mohorja se ga bo ob tej priliki spominjala jako častno s tem, da bo izdala ilustriran njegov roman „Deseti brat“. „Veda“ hoče proslaviti njegov spomin s tem, da izda pričujočo, še nikjer natisnjeno njegovo beležnico, ki bo dobro služila kedaj izdajatelju kritične izdaje njegovih spisov in obširnega življenjepisa, česar občutno pogrešamo. Beležnico je podpisani našel v zapuščini Janka Kersnika med obširnim gradivom za „Rokovnjače“. Poleg naslova in podpisa s tinto je zabeležil Jurčič na prvo stran s svinčnikom še tri primere narodne frazeologije in sicer: „lončena ljubica“, „mrzla kot smrt“ ter „globoko v srce smilila“. Ponatisek je dobesečen.

I. P.

zem največje potrjilo (bejahung) optimizma. Kdor pravi da ima slab zelodec, pritrdi da je nekaj dobrega imel. Nesrečen, bil srečen.

Miljon pušk za zajca; — mesto mesto hiše, ni modro, ergo ni natura modra da na češnji cvetje milijon, to namenjeno za plodenje, in komaj eden kal požene, drugo pogine. Pogin življenja je tedaj regula, pravilo, ponatoren razvoj — izjem. — Miljon življenja pogine, da se eno ohrani. (Jajca.) — Konsekvencija, da natora ne dobra nevsmiljena. — Ergo življenje sreča.

Če med sto eden življenje hvali, vpraša se, kaj pa ko bi natora življenja še ne hotela? — Iz nezmerne množstva kalov se da dokaz storiti, da nekteri (?) radi žive, s a m o p a š n o s t pri tem ignorira pogin teh kalov aristokratsko, ker je njen lasten kal življenje dobil. Natora kaže — če pustimo samoljubje in gledamo — da življenje tje meče, ne misli na življenje, njenim smrt sejajočim rokam u i d e samo slučajno in med prsti kako življenje. Tedaj ne natora, mi in naša domišljija (vorstellung) smo postavili življenje. Tedaj je egoistično reči da je to življenje, ta svet slab. Kakor bi rekel kmet: ta kameniti mestni trg ni za nič, ker se pšenica ne more sejati tod. Hamburg, pastor (teleolog) da bog reke skozi mesta modro napeljal. Natora ni vedela, da bo kozel trkal, tič letel in je z a t o dala kozlu roge ptiči peruti. Ampak kozel trka, ker ima roge, ptič leti ker ima peruti, zato nima natora namena tacega, tedaj nobenega življenja. — Optimist in pesimist imata tedaj enako izhodišče z w e c k m ä s s i g k e i t. Prema v kterej se ta razloček vrti naj se v natoro dene ne v „jaz“ in zgine razloček. — Iz tega Indiferentizmus kterege ima natora do nas, tako imamo z Orestom božjo podobo, ki rešenje da in prežene furije. Abstrahirajmo sami od sebe. Življenje nam bodi cvetica, do ktere nemamo strastne simpatije.

Pa bo rekel pesimist: To je vse eno, ali nas slepec ali videc

udari, rano imamo. Če je natora slepa, brez namena, — to vse eno, učinek tisti. Odgovor: Kdor je sam na otoku, temu bo cölibat samo ob sebi zastopil se, komur je trinoško ubranjen, temu je težko, ta nima veselja živeti. Vživajmo!

Primer o nepobožnem slabo v božjo voljo udanem proroku Eliji, kteremu je buča čez noč zrastle in poginila.

Jaz sovražim vsako društvo, ki je manje ko človeško. Če se državi podvržemo, tako je to žalostna potreba (notwendigkeit); pa ne bi se smeli bolj podvreči, kakor moramo. Nič ni žalostnej in smešnej vred, kot bolna radost (lust), radovoljno vgozdit se (einzupferchen), in iz strahu pred redkimi volki, vsak dan prodati (volji in) muham ovčarjev in njegovim neogibnim psom. — Ali so učene društva kedaj koristile? Zmerom so škodile. Vednost so ovirale in strastim so pot odprle. Ne blagim strastim, ki kakor vino, moči raznamejo in gibanje pospešujejo; temuč neblagim, narkotičnim, ki (betäuben) zmešajo. udremoté vsako moč uniče. Če sto učenjakov duše v eno kaso sprave, smeje se hudič, zakaj z enim pregrabljenjem vzame vse vkup.

Ludw. Börne.

Možje ki so v vednosten namen zvezani ne smejo nič družega vkupnega imeti kot zmožnost, dobro voljo in papir (premoženje) na kterege tiskajo. Kar jih razen tega veže, ni dobro in pogube vredno ker svobodo ovira, in slab vpliv bo imelo od znotraj na družbo od zunaj na vednost.

Börne.

Sploh je malostno v kaki knjigi gramatične napake grajati. Mislimo si lahko da navadno vsak pisatelj zna pravilno pisati, da se v naglici le zmoti in mu napake uidejo. In niso zmerom najslabejša dela, ki so v naglici spisana.

(Konec prih.)

Börne.

Slovensko slovstvo.

V drugi izdaji je — po preteku 20 let — izšel dr. Detela roman „Pegam in Lambergar“, ki sta ga letos izdali skupno obe Matici, hrvaška in slovenska¹⁾. Slovenska Matica je priredila drugo izdajo te „povesti“, kakor pravi nje predsednik na 4. str., iz dveh razlogov: „1. Mnogo se je povpraševalo po „Pegamu in Lambergarju“, dá, Matica je dobila izmed članov direktno pobudo, naj izda iznova to povest. — 2. Toda Matica bi kljub temu najbrž ne bila izdala povesti v 2. izdaji, ako bi ne nanesel slučaj, da je v „Slov. povestih“ „Maticice Hrvatske“ po zgodovinskem redu baš sedaj na vrsti pisatelj dr. Fr. Detela“. — Sami zunanji in postranski razlogi, a še ta verjetnost in veljavnost, kolikor je človek na prvi pogled najde v nji, je samo navidezna.

Kot največji in najtehtnejši argument velja Matici „zgodovinski red“, v katerem se naj priobčuje slovenska proza za Hrvate. Pri tem pa je Matica popolnoma prezrla pisatelja, čigar dela je izdala pred „Pegamom in Lambergarjem“, ki je že davno mrtev († 1887! — Dr. Detela piše še vedno!) in katerega spisi, izdani od Matice same, so že davno pošli, tako da se po njih pač tudi „povprašuje“. Ta mož je Erjavčec, ki bi po kakovosti svojega literarnega dela prej zaslužil ponatisek ko „Pegam in Lambergar“. Uredništvo je hotelo z jalovim izgovorom pred kritiko maskirati svojo uslužnost članom (katerim?) — dvema gospodoma pa v takih rečeh ni mogoče služiti! Ali majorizirajo člani urednika, ali pa se urednik ne ravna po njih, ampak

po svojem premissljenem programu. Matica pa nam tukaj pripoveduje, da je „nanesel slučaj“, da sta bila pri „Pegamu in Lambergarju“ volk (člani) sit in ovca (urednikov program) cela — ali takim slučajem ne verujemo radi. Verjeten je lahko samo eden izmed navedenih razlogov (bodisi prvi ali drugi), oba skupaj pa sta nenaravna in nezmisljena!

Dругih razlogov za to, da se je ta „povest“ ponatisnila tudi za Hrvate, ni. Niti po vsebini, niti po tehniki ne stoji tako visoko, da bi jo Slovenci danes brez pridržka sprejeli, kaj šele, da bi jo ponatisnili za Hrvate, ki imajo take literature sami dovolj. Povest opisuje boje in praske med cesarjem Friderikom, Katarino, grofinjo Celjsko in „Pegamom“ Vitovcem po smrti zadnjega celjskega grofa Urha II. (1456). Po svoj snovi in zasnovi je cela povest strogo aristokratska, vse dejanje se vrti v prvi vrsti okoli bojev in intrig za nasledstvo zadnjega celjskega grofa. Povest je skoro popolnoma neslovenska; kar nastopa v nji Slovencev, so vsi samo postranski figuranti, komparzerija, ki je samo sredstvo za dosego bolj ali manj legalnih aristokratskih namer. Proti tej trditvi ne govori niti dejstvo, da je ta povest (v naslovu in uvodu) naslonjena na našo narodno pesem o Pegamu in Lambergarju. Med pesmijo in povestjo ni prav nobenih globljih vezi; sama eksistenca te pesmi je bila pisatelju ob svojem času prvi in zunanji motiv, da se je lotil te snovi in jo obdelal v romanu. Uvod s pesmijo in učenim aparatom ter zaključni odstavek (na str. 191.) bi brez škode odpadla, ker sta nepotrebna in izzivata kontrolo, ki za pisatelja ne more biti ugodna. Vse, kar leži med obema, je slovenstvu tuje. V tem aristokra-

¹⁾ Pegam in Lambergar. Povest. Spisal Dr. Fr. Detela (Zabavna knjižnica. XXII. zvezek). 8.° 191 str. Cena 2 K.

tizmu je Detela soroden s — Sienkiewiczem; danes pa smo Slovenci že taki, da vidimo v vsej tej in taki zgodovini le ono bridko resnico, ki jo je Konopnicka pregnantno izrazila v dveh verzih:

Najslavneje se borijo kralji,
in najbolj na gosto padajo —
kmetje!

Tako boleha ves roman na nasprotju med Detelovim umevanjem oficialne zgodovine in ono zgodovino, ki jo je živel naš narod in si jo po svoje shranil v pesmi o Pegamu in Lambergarju. To pa je nasprotje med slovenstvom in tujstvom; Detela ni gledal vse stvari z očmi narodne pesmi, ampak s tujimi, zato je ta povest tako neslovenska. Zato v nji tudi zaman iščemo problema hrvaško-slovenske „zajednice“, ki se nehote vedno vsiljuje, kadarkoli in kjerkoli je beseda o celjskih grofih.

Zgodovinski razvoj dogodkov po smrti Urha je dajal pisatelju v vsem romanu primitivno ogrodje za razvoj dejanja in varoval kolikor toliko neoviran razpletak snovi. Kjer pa je moral pisatelj hoditi z lastnimi nogami, tam je večkrat malo srečen. Ob mnogih opisih bitek in prask se bravec nehote spomni Lukianovega dialoga: „Kako je treba pisati zgodovino“ (pravzaprav uči Lukian, kako se zgodovina ne sme pisati), ali pa naleti na neverjetnosti (pismo o Ladislavovi smrti, Ostrovhrarjeva zaroka, fatalno nesporazumljenje med Vitovcem in Ostrovhrarjem), ki za silo rinejo povest naprej. Relativno z največjo plastiko je opisano vsakdanje življenje v gornjegrajskem samostanu, posebno med menihi. Jezik je gladek, moti nas samo nepotreben arhaizem (dobode, dobo), ki je pasiral celo v tako kurioznem stavku, kakršten stoji na str. 127: „Kneginja se je zanašala, da se izlepa i z n e b o d e Vitovca“. S pravo epsko plastiko so narisane prve črte I. in II. poglavja, nepotrebna in zagrešena pa so vsa številna filozofska in moralna razmotravanja, nekake umetne pavze, v katerih se pisatelj neprijetno vriva med bravca in povest.

In čudno! Skoro vsa ta razmotravanja, ki pa se ne odlikujejo z nobeno posebno globino, so sprejeta v Klepčevu zbirko, ki je zanimiva novost na našem knjižnem trgu¹⁾. Klepec je iz 64 pisateljev in dveh listov nabral 1086 „citativ in aforizmov“ ter jih v tej knjigi uredil po abecednem redu, torej jako primitivno. Iskanje je olajšal le deloma s tem, da je dodal dve kazali, kazalo izpisanih pisateljev in virov ter tvarinsko kazalo.

Dasi je knjiga prvi poizkus te vrste pri nas, vendar moramo ob nji izraziti nekaj tehtnih pomiselnosti. Najprej treba obsoditi neenotnost, ki se kaže v tem, da je so v knjigi zbrani „citativ in „aforizmi“ pomešani, tako da knjiga nima enotnega lica. Ta napaka je pač zvezana s postankom knjige, ker se je knjiga sestavila brez s m o t r a i n n a č r t a. Klepec si je izpisoval iz naše literature „citativ in „aforizme“, kakor je pač ravno nanje naletel in jih pozneje uredil v abecednem redu za tisek. Težave mu je pač delala tudi stroga ločitev citativ in aforizmov, tako da je rajši vse zbasal v en koš, da si redakcijo prihrani. Tako najdemo v zbirki Prešernov citativ „In šel je boj bojvat brez upa zmage“ (št. 253) in njegov aforizem „Brez truda večno se ne da živeti“ (št. 69), Koseskega citativ „Biti slovenske krvi bodi Slovencu ponos“, ki je bil svoj čas aforizem, iz katerega torej odseva dober kos našega kulturnega razvoja v zadnjih letih, pa ni našel mesta v knjigi. In baš ob Koseskem se vidi pri Klepcu še nekaj drugega, namreč prevelika površnost njegovega zbiranja in redigiranja. V kazalu pisateljev je naveden Iv. Vesel (Vesnin), pod številka, ki stojita ob njem (365, 592) pa sta izpiska iz Jov. Vesela (Koseskega). Imena „Koseski“, ki je že samo po sebi značilen citativ,

¹⁾ Slavko Klepec, Zbirka slovenskih citativ in aforizmov. V Ljubljani 1910. Natisnila Ig. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg. 8.° 212 str. Cena 2 K 50 v.

v kazalu ni, ravno tako tudi izpisov iz Ivana Vesela-Vesnina „Psalmov“, v katerih bi bil Klepec našel mnogo porabnih aforizmov, globljih ko so preštevilne stvari Pavline Pajkove (kar 43 jih je) ali n. pr. Ljudmile Poljančeve. Pri vsakem izpisku ima Klepec naveden vir, a zelo primitivno. Posebno pri citatih bi bilo potrebno, da je vir kolikor mogoče točen. Tako bi pri citatu „Biti slovenske krvi, bodi Slovencu ponos“ (če bi bil sprejet) moralo stati natančno leto, kedaj je nastal in kje je prvič zagledal javnost. To bi bilo jako poučno, posebno za tiste, ki se zavedajo, da danes ta zavest ni več izvor „ponosa“, ampak da v prvi vrsti nalaga dolžnosti! To spoznanje še na Slovenskem ni splošno; enim je ta izrek že citat, drugim še vedno aforizem! In ravno v tej retrospektivi, kjer vidimo, kako postajajo iz modernih aforizmov, prikrojenih za žive trenutne potrebe, ali izrazih sočasnih stremljenj počasi a nevzdržno zgodovinski spomini, citati, se kaže v vsaki taki zbirki ves kulturni razvoj kakega naroda. Zato je vsaka taka zbirka citatov in aforizmov mislečemu človeku bogata zakladnica gradiva, nad katerim se zamisli — in ne mogoče dobrodošel repertorij težkoglavim profesorjem za naslove slovenskih nalog ali zaljubljenim dijakom za albume institutek. V citatih se zrcali pot, ki jo je kak narod doslej v svojem kulturnem razvoju že prehodil, v aforizmih pa so izraženi kažipoti in stremljenja sočasne dobe. Tako je taka zbirka v neki meri vedno prava pravcata kulturna bilanca; ta mera je seveda odvisna od nje popolnosti in pravilnosti, torej od spretnosti sestavljača. — V to zbirko citatov in aforizmov bi moralo biti sprejeto tudi naše politično geslo „Vse za vero, dom, cesarja“ z natančno navedenim letom, kedaj je nastalo in s kratko zgodovino. Naša današnja politika namreč ne ve, ali ji naj bo to staro geslo še aforizem ali že

citac. Bil bi že davno čas, da bi se odločila za eno ali za drugo!!!

Način, kako je kosal Klepec razne pisatelje in jih sprejemal v to zbirko, je precej nepraktičen. To se vidi zlasti na onih izpiskih, ki počenjajo z inverzijami, in to so kar prvi v zbirki. Tudi v izberi pisateljev in relativnem številu izpisov iz posameznih pisateljev se kaže čuden vkus. Pohvaliti pa treba sestavljača za to, da se je sploh lotil tega dela, dasi zanj — žal! — ni bil dovolj pripravljen. V posameznostih bi se mu dalo mnogo očitati, a ideja je dobra in knjiga hvale vredno delo. Veselo je tudi, da se je našel človek, o katerem se lahko reče, da je prečital vso našo poezijo (kje je Vodnik!?) od Prešerna preko Turkuša do Župančiča, ne da bi bil v to po svoji stroki ali svojem poslu prisiljen. Zanimiva je knjiga tudi zaradi tega, ker je jasen in konkreten izraz prepričanja o kulturni vrednosti lepe knjige. To prepričanje je danes — žal! — v občinstvu in naši žurnalistiki tako redko, da je treba nanj posebe opozoriti.

*

Drama dr. Alojza Kraighera¹⁾ je v marsikaterem oziru frapantno delo. Frapantno po svoji globoki resnobi in visoki moralnosti, frapantno tudi kot mojstrsko delo literarnega novincea. V „Školjki“ je obdelan problem ženske ljubezni in ženskega življenja. Ženska išče školjko, a preden pride do nje, mora preplavati mnogo vode in prebresti mnogo močvirja. In tukaj se pokaže tragika in prokletstvo, ki leži nad današnjim ženstvom. Nekatera ženska ne pride niti do školjke, življenje jo tako zoblikuje, da ji zadošča na vse zadnje že samo plavanje in bredenje, da je školjka in nje vsebina niti ne zanima ali privlači več. Ostane ji samo naslada nad seksual-

¹⁾ Školjka. Drama v treh dejanjih. Spisal dr. Alojz Kraigher. Ljubljana 1911. Založil L. Schwentner. 8.º 120 str. Cena 2 K 10 v.

nim eksperimentiranjem, za rezultat ji ni. Druga pribrodi, mokra in oblatena, res do školjke, a ko jo odpre, spozna, da je bil ves trud zaman, ker je školjka — brez bisera. In to je nje največja tragika.

Vso to ogabnost iskanja in bridkost razočaranja je doživela Strelova Pepina. Zgodaj, s 16. letom, je brizgnilo blato po njej in ko je bila stara triindvajset let, jo je življenje že dovolj zobljkovalo: v drami nastopa 5 moških oseb, a razen Toninovega trgovskega vajenca, ki nastopi samo enkrat z enim samim stavkom (str. 36), so bili že vsi ž njo v galantnih stikih. Celo Toninov brat Maks, njen svak, ki je v začetku drame dobil pomiselke in ušel Pepini in nje objemom za tri dni v gore. Sramota pred bratom (kateremu zavaja ženo) in blazirana prenasičenost, za silo drapirana s sentimentalnimi tiradami, oboje ga premore, da se sklene otresti Pepine in odpotovati na Dunaj končat svoje juristske študije. Pepina ga je sprejela kot starega Maksa s starim poželjenjem; a ko opazi, da se je izkuša Maks otresti, izbruhne v njej vsa, tako dolgo tlačena in blatena ženskost, uverjena je, da je našla školjko, a ta zavest ji pride baš tedaj, ko vidi, da se ji školjka umika. In baš takrat seže s svojo roko po Pepini zopet Lubin, ki ji je prvi zastupil dušo, na pozorišču se pojavl dr. Podboj, s katerim je, komaj par mesecev po poroki, varala moža. Vse to je Pepini bridek spomin, a jo na školjko še bolj naveže. Ona, ki je prej zaničevala moške in jih trakturala s pasjim bičem, se z vsem svojim bistvom oklene Maksa in sklene zapustiti vse in oditi ž njim na Dunaj. A tedaj uvidi, da ji Maks ni in ni bil nikdar udan z vsem svojim bitjem, ampak da je tako lepo razdeljen na dvoje: meso in dušo. In ko mu do zadnjih globin razkrije svojo dušo in prežene dvome ter se mu z vso udanostjo nežno privije, tedaj spozna, da Maks zanjo nima drugega ko — meso (str. 76). Neverjetno brutalno

ji reče: „Tako ravnodušno mi je pri srcu, kakor bi barantal z dekletom na cesti — in ti imaš solze v očeh?“... tedaj pa Pepina spozna, da je Maks ne razume, da se je kruto varala, da tudi v tej školjki — ni bisera.

Ozračje, ki ga riše Kraigher v tej drami, je seksualno prenasičeni „fin de siècle“. Ljudje se mešajo kar poprek brez kakih pomiselkov in ozirov: niti stari Strelovski ne brani nje putika, da bi enkrat pomembno ne pomežiknila Maksu (str. 33). Ta karakteristika se ne opazi samo na jasnih besedah in dejanjih akterjev, izvedena je tudi z veliko preciznostjo in dobrim opazovanjem v posameznostih. Primerjaj samo „sôčno hruško“ na str. 1, 2 in primero na str. 72! Dušeča môra leži nad vsemi, mir, ki napoveduje grom in vihar. Ljudje hodijo drugi ob drugem in se ne razumejo, a vendar večkrat drugi drugega z eno samo besedo, enim samim pogledom slečejo do golega, ne da bi kateri zardel, se zgrozil ali vzrojlil. Najhujšo lekcijo so v „Školjki“ dobili možje. Tonin je izžit človek, nesposoben partner za Pepino, da bi nje ljubezenska sila izbruhnla na dan. Pri njem je za to prepozno, pri Maksu pa sploh n e m o g o č e. Maks je frazerski gourmand, ki ga niti to ne prime posebno, da mu brat Tonin pokaže verno zrcalo njegove malenkostni in odkrije vso globino Pepinine tragike. Maks je prazna duša, ki govori naučene besede, človek brezodločnosti in globokosti, Tonin je bil velik v svojih grehah in velik v svoji pokori. On je Pepino mnogo bolj doumel ko Maks, a bilo je prepozno in zato se ustrelil. V tem svojem koncu je mnogo bolj impozanten ko Maks, ki odide brez sledov iz te „afere“ na Dunaj in bo ruiniral še bogve koliko mož in žen, dokler se mu ne bo zgodilo kakor Toninu in Podboju. Oba se zavesta šele tedaj, ko nastopi elementarna katastrofa. In kar se je zgodilo Toninu, to se bo tudi — v tej ali oni obliki — Podboju in Lubinu. Lubin je —

kot tip — pravzaprav glavni krivec vsega, s svojim sirovim cinizmom je zastrupil Pepino. isti njegov cinizem povzroči tudi katastrofo. On se še ni zavedel, da se je Podboj izpremenil, zato mu očita neskladnost med teorijo in prakso, a ta očitek bi veljal samo za t e d a j in ne za s e d a j. A tudi za Lubina bo prišel dan plačila. V tem tiči globoka moralnost te knjige, iz tega spoznanja doni moškimi resen „Memento!“

Ta drama je resno umetniško delo, globoko in zamišljeno kakor Weltijeva slika, citirana na str. 111. V tehniškem oziru je zanimiva zaradi tega, ker je v začetku slabša, proti koncu pa vedno boljša. Pri začetniških dramah je stvar navadno ravno narobe. Dialog je (razen par neprijetnih cezur) duhovit in se organsko razvija; kjer so doseženi že itak viški, si pisatelj po nepotrebnem in precej mehanično pomaga za nadaljevanje s tem, da „kar nenadoma“ kdo pride. Da drama vkljub temu ni raztrgana, za

to gre hvala veliki spretnosti, s katero je pisatelj organsko razpletel vso obsežno snov, ki sama po sebi sili do konca. Snovi pa je preveč (pomanjkanje ekonomije pri začetnikih, ki mislijo, da morajo v eno delo zbiti vse, kar bi radi povedali) in zato se nahajajo partije, ki so bolj epične in „programatične“ ko dramatične. Celotno pa to delu ne škoduje. Posebno spretnost je Kraigher pokazal v Olgi, koketni „profesorici ljubezni“, ki ni nič boljša ko kdo drugi, a vkljub temu zelo simpatična; saj tako spretno kompenzira puhlo frazerstvo Maksa in brutalni cinizem Lubina.

V naših razmerah je pač prazno upanje, da bi „Školjko“ kedaj videli na odru. In to je velika škoda. Saj smo dobili s Kraigherjem spretnega dramatika, ki bi se moral preizkusiti tudi na odru. Ali pa spretnega pisca, ki nam bo ustvaril nov tip romana? — Njegova briljantna „Drama na travniku“ (Ljublj. Zvon 1910) obeta mnogo, zelo mnogo.
Dr. J. A. Glonar.

Filozofija.

Urejuje dr. M. Rostohar.

K „Uvodu v znanstveno mišljenje“.

2.

Dr. Tuma očita druge pomanjklivosti in slabosti moji knjigi, nego dr. Ušeničnik. On pravi, da „je moje delo skrbno nabrano gradivo novejših razlag teorije spoznanja in logike, delo pregledno sestavljeno. Kot tako ne more biti več nego subjektivno samostojno, v kolikor je (avtor) obvladal gradivo, objektivno nesamostojno pa je moral (o) ostati, ker dr. Rostohar ni dal lastnih idej“. In v tem tenorju se nadaljuje.

Dr. Tuma je moral vedeti, da je s tem izrekel ostro sodbo, ki je enaka obsodbi. V takem slučaju se zahteva od resnega moža, čigar kritika se naj bi smatrala za stvarno, da navede tudi dokaze za svoje trditve. Dokazov pa dr. T. ne le ne navaja, ampak mi jih ostane gotovo dolžan vse svoje žive dni. S tem pa je potisnil svojo kritiko na nivó neutemeljenega poniževanja spisa in avtorja, kar se ne more imenovati niti znanstveno niti honestno. Da sem se mnogo od drugih učil, to je gotovo. Zato je tudi literatura, da jo študiramo in najvažnejše poznatke iz nje črpamo ter jih predelavamo in uporabljamo v lastnem mišljenju. Ali pa ni to

danes ravno osnovna zahteva znanstvenega dela? Ali ne dela tako vsak pravi znanstvenik? Ali mi more morda dr. Tuma pokazati drugo, pravilnejšo pot? Ako bi se tega pravila ne držali, tedaj bi morali presti kakor pajki iz sebe, mislili in delati bi vedno ab ovo. Tako bi se s ponavljanjem starih že večkrat dognanih stvari, po nepotrebnem tratila duševna energija. Princip smotrenega znanstvenega dela in ekonomija mišljenja nam naravnost narekujejo splošno metodično pravilo: da mora avtor poznati ves pristopen literaren material, iz njega izbrati rezultate, katere mora potem samostojno predelati in njih vrzeli izpopolniti.

V tem obstoji danes sploh literarno znanstveno delovanje. Ali pa mi more dr. Tuma upravičeno očitati, da nisem tako postopal? Ali se upa trditi, da snovi nisem samostojno obdelal da v tem, kar spis podaje, ni nič lastnega, da tam ni nič lastnih idej? To dokažite!

Ko bi bil dr. Tuma rekel, da je v „Uvodu“ preveč lastnih idej, kakor pa drugih objektivno dognanih rezultatov, ki bi jih tak uvod po pravici zahteval, bi bil povedal vsaj polovico resnice, tako pa se je silno blamiral.

Vse glavne misli in ideje, ki so mi dozorevale skozi dobrih deset let, sem vložil v svoj „Uvod“. Res da nisem nikjer podčrtal in izrecno povdarjal, kaj je v spisu mojega in kaj prevzetega od drugih. Ali kdor se v noetični in logični stroki le malo bolje spozna, ta bo prav lahko opazil, da I. del „Uvoda v znanstveno mišljenje“ obsega prvi pozizkus analize in klasifikacije zloženih istinitiv, kakor tudi točnejšo definicijo pojma teh istinitiv. V naših formulacijah pojma abstrakcije, indukcije, dedukcije etc., bo našel lahko marsikako novo misel. Če to tukaj izrecno navajamo, ne storimo zaraditega, da bi hvalili svoj spis, ampak opozarjamo na to le zato, da se ta ali oni sam prepriča, če in v koliko je ona sodba drja. Tume upravičena. Dr. Tuma sam bo mo-

rebiti začel o tem natančneje razmišljati in potem bo njegova sodba gotovo ugodnejše izpadla za spis. Izprevidel bo, da „Uvod v znanstveno mišljenje“ ni skrbno nabrano gradivo novejših razlag teorije — iz teh sem slučajno prav malo črpal, več iz Bacona, Descartesa, Lockeja, Lubenicza, Huma in drugih klasikov filozofije — ampak v njem je bolj začrtan program še nedovršenega, bodočega dela. Zato se dá res upravičeno dvomiti, če je naslov spisu primeren. Bodisi naslov že upravičen ali neupravičen, toliko je danes menda gotovo, da je vsebina spisa ostala slovenski javnosti nepoznana in nerazumljiva. In tega mi je odkrito najbolj žal.

Ker se dr. Tuma v vsebino spisa ni poglobil, zato je naredil spis po svoji vnanji obliki nanj vtisek pregledne učne knjige, kar pa ni. Res, da se je dr. Tuma omejil bolj na skromen oddelek terminologije, kjer je njegova kritika tudi resnejša in plodnosnejša, ali če o jedru spisa ni vedel nič pametnejšega povedati, bi bilo morda celo bolje, da ga ni omenil. Vsaj vzdržati bi se bil moral tako neutemeljene sodbe, kakor jo je izrekel. To je pa najmanj, kar zahteva resnoba znanstvene kritike. Ker se pa ne čutim vsled sodbe drja. Tume prav nič razžaljenega — saj more njemu več škoditi kakor meni — je s tem ta zadeva za mene končana.

Dalje mi očita dr. Tuma, da ne preciziram razmerja med formalno logiko in teorijo spoznanja, oziroma psihologijo, in piše doslovno takole: „Največja pomankljivost dr. Rostoharjeve knjige je torej ta, da ne precizira razlike med formalno logiko kot sintezo in analizo pojmov in teorijo spoznanja t. j. ne konstatira razmerja resničnosti med pojmom in predmetom ter psihologično funkcijo mišljenja, kako se tvorijo pojmi. Stročno rečeno, bavi se psihologija kot mejna veda logike s tvoritvijo pojmov, formalna logika z uporabo pojmov in teorija spoznanja z od-

nošaji pojmov na čutni svet“.

Kakor prvi tako je tudi ta o-čitek neutemeljen. Da ne citiram tu znova, kar sem rekel o formalni logiki in teoriji znanstvenega mišljenja v predgovoru, odkazujem čitatelja na svoj spis. Da pa imam drugačne nazore o bistvu formalne logike in o teoriji znanstvenega mišljenja kakor nam jih je dr. Tuma v „Naših zapiskih“ razložil, to vendar ne more biti predmet očitkov od strani znanstvene kritike. Dr. Tumova naloga je bila, moje dotične nazore najprej znanstveno ovreči, ne pa jih kratkoma ignorirati na tak način in druge potem povzdigovati kot edino veljavne.

Ko bi se bil dr. Tuma oziral na to, kar sem v predgovoru povedal, in mi dokazal stvarno, da se motim, bi mu bil za to zahvalen, kakor sem mu hvaležen za marsikak dober migljaj glede terminologije, ali če njegove nazore, kakor nam jih je v „N. Z.“ razložil, odklanjam, tega mi ne bo zameril noben strokovnjak

v teh stvarih. Kajti ti nazori resne kritike ne prenesejo. Končno konstatiram, da je dr. Tuma sam s seboj v nasprotju, ko trdi na naslednji strani (291), pišoč: „Tu (v predgovoru) je hotel na kratko precizirati, kaj je čista logika, čista teorija spoznanja“.

Torej sem vendar preciziral!

Kritika drja. Tume ima s kritiko drja. Ušeničnika to skupno slabost, da mi celó dr. Tuma podtika stvari, ki jih v mojem spisu ni. Kot najeklatantnejši dokaz za to navedem dr. Tumovo trditev, da sem skoval za nemški termin „Annahme“ slovenski izraz „predistinitiv“. To je neresnica. Moj termin za Annahme je „zaistinitiv“. In to je vse kaj drugega. Relativno najboljši del dr. Tumove kritike so njegove opazke o filozofski terminologiji, o posameznih njegovih tozadevnih nasvetih in predlogih pa hočem še natančneje govoriti o priliki, ko bo začela izhajati v „Vedi“ filozofska terminologija.

Dr. M. Rostohar.

Österreichs Mittelschulen (Gymnasien, Realgymnasien, Realschulen) 1865-66 bis 1905-06.

Statistisch-graphische Studie, nach amtlichen Quellen bearbeitet von Ernst P l i w a jun. Mit 37 Tafeln. Wien 1910. Alfred Hölder. (Cena 8 K.)

Pisatelj, ki je že prej izdal podobno statistično-grafično študijo „Österreichs Universitäten 1863-4 bis 1902-3“, poudarja v uvodu potrebo takega pregleda srednjega šolstva za državnike in ljudske zastopnike. Razvoj avstrijskega srednjega šolstva je zelo zanimiv. V letih gospodarskega razcveta (1867-1873) je pojemal obisk gimnazij, napredovale pa so realne gimnazije in realke. Po gospodarski krizi l. 1873. so gimnazije zopet prišle do svoje prejšnje veljave in kažejo še danes največji obisk, smatrajo se torej za glavne posredovavke občne izobrazbe. Realke veljajo zdaj sicer za istovredne z gimnazijami, a imajo skoro za polovico manj učencev. Realne gimnazije se niso mogle držati po prejšnji osnovi; ravedni smemo biti, kako se bodo razvijale po preosnovi iz l. 1908.

Po uvodu sledijo odstotne tabele o učnih močeh, o učencih v začetku in ob koncu leta, javnih in privatistih, domačinih in inozemcih, po narodnosti, po razdelitvi na posamezne razrede, po šolnini, po ustanovah, po uspehih sprejemnih izkušenj, po učnih in zrelostnih uspehih, sumarična razdelitev srednjih šol po vzdrževalcih in po učnem jeziku, odstotki za-

vodov, učnih moči in učencev na njih po učnem jeziku, odstotki učencev po kronovinah. Glavni del knjige pa so grafične tabele. Prva podaja odstotno razmerje prebivavstva in učencev po narodnosti. Potem so tabele o učnih močeh za vsako vrsto srednjih šol posebej in za vse skupaj, za vsako kronovino posebej in za vse skupaj. Na koncu je odstotno razmerje posameznih vrst učnih moči (ravnateljev, definitivnih, suplentov, asistentov, postranskih učiteljev) za prvo in zadnje leto tega statističnega pregleda. Grafične tabele o učencih so istotako razpredeljene po vrsti zavodov in po kronovinah ter prinašajo podatke po enakih vidikih kakor prej odstotne tabele. Pri vseh grafičnih črtah so od pet do pet let podana dotična števila, posebno markantna (najnižja ali najvišja) števila pa tudi med temi razdelji.

Ogromno gradivo je zbrano na teh 37 tabelah in 53 straneh besedila. Potrebno bi bilo, da si to knjigo nabavi vsaj eden naših državnih poslancev in se orientira v njej. Statistika je orožje, s katerim se lahko brani vsaka stvar. Ni dvoma, da je n. pr. nemški narod Avstrije v velikanski meri protežiran glede šolstva sploh in srednjega posebej. In vendar se dobijo vidiki, s katerih bi se Nemci utegnili pritoževati. Se je že zgodilo v marčevi številki schulvereinskega glasila „Der getreue Eckart“ str. 93. Nemški poročevavec tam pravi, da je na gimnazijah s slovenskim učnim jezikom šolnine oproščenih 100 % učencev, a seveda ne pove, da je ena edina slovenska gimnazija knezoškofijski zavod v Št. Vidu, kjer menda sploh ne pobirajo šolnine.

Dalje se pritožuje, da je na srbsko-hrvatskih gimnazijah in poljskih realkah razmeroma več štipendij ko na nemških šolah. Tega so si pač Nemci sami krivi, ker štipendije so vendarle sad privatne dobrotelosti. Če je na imenovanih zavodih več štipendij, je to le dokaz, da so dijaki bolj potrebni. Nemci imajo skoro v vsakem mestu srednjo šolo, da lahko študirajo doma z majhnimi stroški in ne potrebujejo štipendij.

Tudi pri učnih uspehih zopet navaja slovenske gimnazije z majhnim odstotkom (8·8 %) dijakov nesposobnih za vstop v višji razred, na nemških gimnazijah je takih 12·3 %. Iz tega sklepa poročevavec „Eckarta“, da se nemški dijaki težje izprašujejo in strožje klasificirajo. Povedal sem že, da je edina popolnoma slovenska gimnazija v Št. Vidu, in ta je internat. Internati pa izkazujejo navadno boljše učne uspehe, deloma zaradi reklame, deloma vsled ustroja internata, ki daje dijakom manj prilike za druge izkušnje. Sicer pa menda sprejemajo v Št. Vidu nekaj dijakov tudi brezplačno ali za znižano ceno in v to si brez dvoma izbirajo dobre dijake. Na drugi strani pa Nemci ne smejo pozabiti, da od njih študira veliko večji odstotek nego slovanskih narodov v državi, ni pa še dokazano, da bi Nemci imeli večji odstotek sposobnih, torej morajo — ceteris paribus (učni jezik itd.) — pri njih učni uspehi biti tudi slabši. To je čisto naravno. O učnih uspehih govorim na drugem mestu, kjer se vidi, da so v slovenskih deželah splošno prav slabi učni uspehi zaradi jezikovnega ustroja srednjih šol.

Nemški referent naravnost spekulira na nerazsodnost nemškonacionalnih bravcev „Eckarta“. Str. 97 pravi, da se je v teh 40 letih zboljšalo številno razmerje med profesorji in dijaki, da v zadnjem času pride manj učencev na enega profesorja ko prej. Na prihodnji strani (98) pa govori o neugodnem razmerju (Missverhältnis) med številom nemških srednjih šol, profesorjev in učencev. Gimnazij z nemških učnim jezikom je 50·6%, učnih moči na njih 45·0%, dijakov pa le 40·8%. To je vendar skrajno ugodno! Na vsak nemški zavod pride povprečno manj dijakov, na vsakega profesorja manjše število učencev ko na slovanskih zavodih. Profesorji na nemških zavodih so v pretežni večini definitivni, na slovanskih pa je skoro polovica suplentov. Sicer pa je na slovanskih zavodih po en predmet (dotični slovanski jezik) več, torej je treba tudi razmerno več učnih moči ko na nemških srednjih šolah. Toda bravec „Eckarta“ bodo verjeli, da so Nemci hudo zatirani v srednjih šolah! Pisatelj teh tabel se pri vsej suhoparni stvarnosti števil ni mogel izogniti migljajem na take vidike (str. 15 in 16). Opozarja, da je bilo l. 1905-6. na Nižjem Avstrijskem le 40·7%, na Kranjskem pa 74·8% gimnazijcev oproščenih šolnine, na šolah z nemškim učnim jezikom 48·1%, s češkim pa 63·8%. Isto tendenco kaže opomba, da so na poljskih realkah in srbohrvatskih gimnazijah ustanove višje nego na srednjih šolah z nemškim učnim jezikom. Kot povod za pritožbe bodo porabili nemški poslanci menda tudi dejstvo, da je odstotno razmerje nemških srednjih šol padlo v teh 41 letih pri gimnazijah od 55·5% na 50·6%, pri realkah pa od 74% na 56·7%; seveda je to razmerno še mnogo preveč za 35·1% avstrijskega prebivavstva, ki je l. 1900. vpisal nemški občevalni jezik. Zato se mora v statistiki dobro spoznati, kdor hoče ž njo utemeljevati svoje zahteve ali zavračati neupravičene očitke in zahteve nasprotnikov.

Preglejmo si nekoliko te statistične podatke, zlasti kolikor se tičejo nas južnih Slovanov.

Socialna zanimivost je razmerje definitivnih učnih moči in čakavcev na mesta (suplentov, asistentov, poizkusnih kandidatov). Na 100 definitivnih je prišlo l. 1865-6. 37·0 čakavcev, l. 1875-6. 39·8, l. 1885-6 42·1, l. 1895-6 25·3 in l. 1905-6 34·8 na gimnazijah; na realnih gimnazijah so dotična števila 19·3, 41·8, 33·9, 22·6, 22·6, na realkah pa 40·5, 57·8, 28·4, 34·6. 42·5. Najugodnejše so razmere za definitivnost na realnih gimnazijah, ki pa vsled svojega majhnega števila ne pridejo v poštev. Najneugodnejše je razmerje na realkah, ker so tam poleg suplentov tudi asistenti. Zlasti v desetletju 1895—1905 so se razmere zelo poslabšale, še bolj pa v zadnjem petletju 1905—1910, ki ni več v tej statistiki.

Celotno število učnih moči je narastlo od 2332 na 7973 in sicer je bilo prvotno 696 duhovnih in 1636 posvetnih, končno pa 1203 duhovne in 6770 posvetnih. Skoro 8000 srednješolskih učiteljev, to je lepa armada.

Veliko se piše in govori — celo z ministrskih sedežev — o prevelikem številu srednješolcev. To pač velja samo za nekatere narode in konfesije. Tako je bilo l. 1900. v odstotkih :

	Nemcev	Čehov	Poljakov	Rusinov	Slovinc.	Srbov in Hrvatov	Italijan.	Rumunov	Madjarov	drugh
prebivavcev	35·1	22·8	16·3	12·9	4·5	2·7	2·8	0·9	0·1	1·9
srednješolcev . . .	43·9	26·3	17·0	3·8	3·0	1·5	3·4	0·7	0·2	0·2
več (+) ali manj (-) srednješolcev ko prebivavcev .	+ 8·8	+ 3·5	+ 0·7	- 9·1	- 1·5	- 1·2	+ 0·6	- 0·2	+ 0·1	- 1·7

Slovenci smo od l. 1900. do 1910. sicer napredovali za približno 800 srednješolcev, vendar še tudi to daleč ne odgovarja razmerju prebivavstva, ker je seveda v istem času narastlo tudi število srednješolcev drugih narodov¹⁾. Med konfesijami študira razmerno največ izraelitov, ki imajo 13·3 % vseh srednješolcev, dočim tvorijo le 4·7 % prebivaustva. Svoj plus imajo na škodo katolikov, ki imajo 91·0 % prebivavstva, a le 82·4 % srednješolcev.

Zanimiva je odstotna razdelitev učencev po razredih (str. 19). V I. razredu gimnazij je l. 1905-6. bilo 20·0 %, v VIII. pa 7·2 % vseh gimnazijcev. Najvišji odstotek prvošolcev je bil na Kranjskem (24·8), potem na Primorskem (24·0); najnižji odstotek osmošolcev na Primorskem (5·2), potem v Bukovini (5·4) in na Kranjskem (6·3). Na realkah je bilo prvošolcev 20·4 %, sedmošolcev 8·1 % povprečno. Najvišji odstotek prvošolcev v realkah je imela Bukovina (27·5), najnižji odstotek sedmošolcev Primorsko (5·5), potem Kranjsko in Koroško (po 5·7). To se pravi, da v teh deželah (Kranjsko, Primorsko, Bukovina, Koroško) razmeroma najmanj srednješolcev dovrši svoje študije. En vzrok za to dejstvo je pomanjkanje meščanskih šol, vsled česar vstopajo v srednjo šolo tudi učenci, ki se pozneje posvetijo praktičnim poklicem, trgovini in obrti. Glavni vzrok pa je pomanjkljiva jezikovna uredba šol v teh deželah. Šole v teh deželah so nemške ali kvečjemu dvojezične, torej se ne poučuje v jeziku prebivavstva. Da je uspeh v mešanih šolah slabši, kaže tabela str. 31. Povprečni odstotek učencev nesposobnih za višji razred je bil v letih 1901-2. do 1905-6. na gimnazijah 12·1, na realkah 14·1; na mešanih gimnazijah je bil 16·5, na mešanih realkah 21·8, torej daleč nad normalo. Pri zrelostnih izkušnjah je bilo na gimnazijah povprečno 8·5 % nezrelih, na čeških 6·1 %, na nemških 7·9 %, na dvojezičnih pa 10·6 %. Kakšno razmerje bi še le dobili, ako bi mogli primerjati zavode, katerih učni jezik je obenem materin jezik pretežne večine dijakov, in one zavode, na katerih se učni jezik ne

¹⁾ Glej članek „K letnim poročilom srednjih šol na Slovenskem za šolsko leto 1909-10“ v Slovenskem Narodu XLIII, šte. 432. z dne 3. decembra 1910.

strinja z materinim jezikom znatnega dela ali celo večine dijakov! Še poučnejše bi bilo primerjanje faktičnega znanja dijakov, ki študirajo v materinem jeziku, in onih, ki niso deležni te sreče. Te statistike žalibog ni.

(Konec prih.).

Ivan Strohal: **Priroda i država.** (Rad jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Knjiga 182. Zagreb 1910.

Literatura občnega državnega nauka in občnega prava je med južnimi Slovani prav skromna. Profesor Svoboda Jovanović je napisal „Osnovi pravnog nauka o državi“, pa ta v marsikaterem oziru zanimivi spis se ne bavi z nobenim specialnim problemom, temveč to je le uvod v celotni sistem. Pa južnim Slovanom ni treba preveč v zlo šteti, da so doslej zanemarjali to panogo državnih ved. Tudi Čehi imajo na tem polju samo prevode in ti prevodi so mnogokrat prav zastarela francoska dela. Seveda ne smemo pozabljati, da se je Masaryk temeljito bavil s problemom države, pa vendar vedno le v zvezi z vprašanjem marksizma ali pa češkega narodnega razvoja. Svojega enotnega državnega nauka nam Masaryk še ni podal.

Spis, kakršen je Strohalov, je radi tega zaslužno delo, ker uvaja v specialen problem sociologije in državnega nauka. Strohal nam noče ustvariti nov sistem, ki bi bil morebiti prav tako pomanjkljiv ko sto drugih, temveč on podaja ostro in duhovito kritiko naziranj vseh onih znanstvenikov, ki so se pečali z zagonetnim vprašanjem: Ali je tudi država podvržena istim naravnim zakonom kakor priroda? Da mora pravnik ta problem zanimati, je samo po sebi umevno. Morebiti osvetljuje Strohalovo stališče, ki pomenja konkluzijo njegovih izvajanj, najbolje izrek: „Socialna znanost, ako hoče da postane pravom prirodnom znanošču, ima se osloniti na prirodne zakone, koji vrijede u socialnom životu, a nema se osla-

njati na principe druge znanosti“ (180). Borba med onimi, ki priznavajo potrebo, prenesti zakone na polje socialnih in državnih ved, z onimi, ki se upirajo taki radikalni metodi, še ni končana. Gumplowicz in Jellinek sta izkušala rešiti ta zagonetni problem, pa oba sta pri tem skoraj izkravela. Danes, ko ležita oba v grobu, je mogoče o prizadevanju obeh soditi povsem nepristransko. Važno je dejstvo, da da sta bila oba mnenja, da je socialni pojav vsekakor pojav sui generis. Točna določitev, v koliko so socialni pojavi rezultat delavnosti prirodnih zakonov, je eden iz predpogojev razvoja sociologije in državnega nauka. Ekstremni pristaši obeh taborov se najbrž motijo, resnico je najti na zlati srednji cesti. Strohal mora priznati, da se nahajajo pravne in državne vede v nekem mrtvilu. Kar se tiče prvih, je pač glavni vzrok ta, da nimajo še dovolj silnih stikov s socialnimi silami naše dobe. Državnim vedam pa še manjka metodologija, kar je njih največji nedostatek.

Häckel je imel pred desetimi leti misel, ki ni bila nič posebno srečna. Pregovoril je Friderika Kruppa, da naj razpiše natečaj, in sicer se naj glasi vprašanje: „Kaj nas uči descendentalna teorija z ozirom na notranji politični razvitek in zakonodajo držav?“ Jellinek je pred leti odgovoril na to vprašanje s svojega katedra v heidelberški Rupperto-Caroli prav hladnokrvno: Nič. To stališče je bilo na vsak način nepravo. Znanstveni rezultati tega natečaja na vsak način niso preveč sijajni in so nam samo v dokaz, da Nemci pač niso poklicani, da doprinesejo kaj povsem novega k državnim in socialnim vedam. Z lahno ironijo, ki je lastna Strohalu,

pravi, da se o priliki tega natečaja ni našel nemški socialni Darwin, ki bi kazal nova pota zakonodaji države, stoječe na vrhuncu, odkoder pelje pot samo navzdol.

V uvodu omenja Strohal one znanstvenike, ki so se dovolj pečali s tem problemom Gobineaua, Gumpłowicza, Darwina, ne pozablja pa tudi filozofa Nietzschea. Prav izborni so napadi Strohalovi na nemško politično antropologijo. — To skrupucalo vsenemških blaznosti imenovati znanost, je pač sakrileg in blasfemija. Glava teh nemških političnih antropologov, ki prorokujejo, da je edinole nemška rasa poklicana vladati svet, je Woltmann. Strohalu gre hvala, da je tako brezobzirno razkrinkal te pavedeže. Po mnenju Woltmannovom je papeštvo, renesansa, francoska revolucija, Napoleonovo gospodarstvo nad svetom — vse skupaj delo germanskega duha. Take sodbe so povsem neznanstvene. Kar se tiče Napoleona, je Napoleon tip degeneriranega Latince. Italijanska kultura srednjega veka in renesanse je Woltmannu plod nemškega duha, zakaj Germani so prišli s severa v tople južne kraje, da razvijejo tam na jugu, kjer so narodi sposobnejši za delo in kulturo, višjo stopnjo človeškega kulturnega sožitja. Kedar pride do vojne med Evropci, borijo se Germani proti Germanom, zakaj samo ti so voditelji in vojščaki, samo ti tvorijo višje sloje vseh narodov. — Kaki so Woltmannovi zaključki? Degenerirani elementi se morajo izločiti, ves altruizem samo škoduje prirodni selekciji in razvitku ljudskega rodu. Po mnenju Strohalovom je povsem nerazumljivo, kako more priti Woltmann do zaključka, da je germanska rasa poklicana, da vlada svet, da vlada manj razvite narode, ko vendar najvišji sloji kulturnih narodov, oni izbrani Woltmannovi moderni Vikingi, najbolj propadajo, kar Woltmann sam priznava. Woltmann je odločno protidemokratskega mišljenja in je mnenja, da država ne more obstajati brez staleža, ki

reprezentira ves sijaj in slavo države.

Dasi je Woltman eden najbolj znanih političnih antropologov, vendar je dobila njegova „Politična antropologija“ tretjo ceno. Prvo ceno je dosegel Schallmayerjev spis: „Vererbung u. Auslese im Lebenslauf der Völker.“ Schallmayer razlikuje dve vrsti podedovanih vrednot, one ki prehajajo od staršev na otroke, to so generativne, in one, ki se prenašajo po porodu od človeka na človeka, in ki se imenujejo tradicionalne. Dočim Häckel misli, da so se kulturni narodi radi tega tako visoko dvignili nad divjimi, ker gleda kulturni človek pri izboru žene na duševne vrline, ki preidejo na potomstvo, ne pripisuje Schallmayer spolni selekciji mnogo važnosti za potomstvo in povrh še povdarja, da pri kulturnih narodih ne odločujejo duševne vrline, kadar si izbira kulturni človek ženo. Vojska in občna brambna dolžnost je samo zapreka napredku, ker favorizira slabše in manj sposobne elemente na škodo silnejših in sposobnejših. Manj sposobni možje se morejo prejšiniti in morejo prejšeti gospodariti ter so manj izpostavljeni smrtni nevarnosti ko pa sposobni, ki tvorijo armado. Ali so res ti nemški nadljudje ona zdrava rasa, ki bi ji naj bil podvržen svet? Naravnost strašna je berlinska statistika spolnih bolezni. Od moških, ki vstopijo v zakon po 30 letu, je bil vsaki že dvakrat bolan na gonoreji in vsaki četrti enkrat na sifili. V enem letu so spolno bolni 4% vojakov, 9% delavcev, 16% trgovcev in 25% vseh dijakov. Dijak, ki je absolviral univerzo, ne da bi bil spolno bolan, je velika izjema. To so torej Woltmannovi Germani!

Po mnenju Schallmayerjevem je napaka, da stari ljudje vladajo države, ljudje, ki so odgojeni v duhu starih idej in nedostopni novim in najboljšim idejam. Značilno je za ves značaj te konkurence, da ti razni spisi sicer ne prinašajo novih sistemov, pa nekatere misli v njih

so prav zanimive, dasi imajo nekoliko aforističen, ne strogo znanstven značaj.

Schallmayer je antimaltuzianec, pa vendar zahteva, da naj bi se prepovedal zakon ljudem, ki so po svoji naravi zločinci, ki so bili venerični, potem pijancem in jetičnim.

Drugo ceno je dobil spis Henrika Matzata: „Philosophie der Anpassung mit besonderer Berücksichtigung des Rechtes u. des Staates“. Matzat je Wundtovega mnenja, da ima podedovanje na človeka mnogo manj vpliva, nego razvoj individua. Avtor izkuša ustvariti svojo etiko, po kateri pomenja človeška sreča ohranitev in povečanje celotne svote vrednot. Do kakih posebnih zaključkov se Matzat ne vzpne.

Ruppinov spis se zove „Darwinismus u. Sozialwissenschaft“. Misli, da v socialnih vedah ni mesta za prirodoznanski problem vzroka. Ruppini je Stammlerjev učenec, ki mu ni pravno in družabno življenje nič drugega, ko realiziranje pravnih pravil. Ruppini se bavi s problemom povsem praktično, preiskuje, v katerem oziru bi descententalne teorije mogle koristiti socialnim vedam.

Na koncu svojega izredno poučnega in skrbno sestavljenega referata mora Strohal priznati, da je bil ta natečaj v znanstvenem oziru precej brezuspešen. Pojavil se ni noben Darwin nemške sociologije. Ostre opazke Strohala posebno na rovaš antropološke talmiznanosti pričajo o duhovitem avtorjem kritizizmu. Najlepši uspeh in pomen tega referata je pač dokaz, kako otročje in neznanstveno je zasnovana vsenemška politična antropologija, po katere nauk bi morali biti Germani vladarji, takozvani manjvredni narodi pa robovi. Črez par desetletij bo ves nauk politične antropologije zanimiv prispevek k modernim političnim teorijam in k spoznanju moderne Nemčije, ki v

svojem upadku spominja na stari Rim.

Bogumil Vošnjak.

Etika. Napisao Davorin Trstenjak. Zagreb 1910. Cena 3 K 20 v.

Znani pedagoški pisatelj Davorin Trstenjak je napisal zopet novo knjigo, o kateri lahko rečemo, da bo v popolni meri dosegla od pisatelja nameravani uspeh. Trstenjak je napisal knjigo „Etika“ z željo, da postane to čitanka o najrazličnejših etičnih vprašanjih. Kot čitanka je knjiga tudi sestavljena: Odpri, kjer hočeš, povsod lahko razumeš, povsod imaš celoto pred seboj. In tako obravnava na preprosti, najširšim vrstam razumljiv način v 95 odstavkih o najrazličnejših vprašanjih, ki se tičejo današnjega kulturnega, političnega in socialnega življenja in gibanja. (Škola, Znanost, Država, Pravo, Kaste; Pravo i moral, Obrana prava, Ljubav do domovine; Staleži i štranke; Filantropija, Dobročinstvo, Žrtva.)

Govori lepo in prepričevalno o duševni kulturi ter higieni. V mnogih sestavkih obdeluje stvari, o katerih si moramo biti ob vsakem koraku na jasnem. Kakor slišim se je knjiga močno razširila med inteligenco in narodom. Ni dvoma, da bo nasejala mnogo dobrega v srcu vsakega, ki jo bo prebiral. Pisatelj ni napisal nobene misli velikih filozofov in etikov preje, dokler se sam ni prepričal o njeni resničnosti in blagodejnosti. Nekatere misli Spencerove, Paulsenove, Höffdingove, Bergmannove so prevzete neizpremenjene v čitanko. Nazori o družbi, državi, pravu so povzeti mestoma doslovno po sociologu Gumpłowiczu. Temelji, na katerih je knjiga spisana, so norme pozitivne etike.

R. K.

Država in družba.

Javno pravo.

Urejuje dr. **Bogumil Vošnjak.**

Zvonova znanstvena kritika.

Ni se pač treba čuditi dejstvu, da je doslej le malo Slovencev objavljalo znanstvene razprave v rodnem jeziku. Težkoče, ki jih je treba premagati pri prvih poizkusih znanstvenega slovstva, so res velike. Treba je skoro čisto na novo ustvariti terminologijo, treba je računati z apatijo redkoštevilnega občinstva — in s tem, kar je najbridkeje, s popolnim pomanjkanjem strokovno izurjenih referentov. Vsakemu, ki ima kolikor toliko vpregleda v znanstveno produkcijo tujih narodov, je znano, kakšne morajo biti lastnosti dobrega referenta. Uspešno strokovno-znanstveno delovanje je bodočemu referentu prva in najvažnejša šola, zakaj prej je treba, da poznaš literaturo dotične stroke in metodo znanstvenega dela, preden se lotiš kritike. V kulturnih deželah je samoumevno, da sanskritist ne kritizira narodnega gospodarja, astronom ne lirika. Pri današnji razgraničenosti vsake posamezne stroke človeškega znanja, je taka delitev dela v kritiki na vsak način potrebna. Nihče ne bodi tam sodnik, kjer mu je zakon nerazumljiva beseda. Pa še celo tam, kjer je ena stroka sorodna drugi, referira kritik sorodne stroke vedno z neko rezervno. Pri narodih s silnimi in častitljivimi znanstvenimi tradicijami, n. pr. pri Francozih se je udomačila posebna vrsta referata. Kadar si je referent v svesti, da ne obvlada snovi, iz katere je črpal avtor glavni motiv svojega spisa, podaja kratkotalo vsebino spisa, nikakor pa ne izreka kake žaljive končne sodbe, ki bi bila netočna in radi tega ne-

pravična. Nikdar pa v takih slučajih ne stopa v ospredje referentova oseba morebiti s frazo, kakor je sledeča: „S tem pa ne rečem, da sem zadovoljen...“ To zahteva znanstveni „savoir vivre“. Pri Slovincih je seve drugače.

Gospoda filologa in profesorja, ki je kritiziral v „Ljubljanskem Zvonu“¹⁾ mojo „Ustavo in upravo ilirskih dežel“ bi morebiti spravil v zadrego, ako bi ga vprašal po klasifikaciji državnih ved in po mestu, ki ga je odkazati mojemu spisu v njej. Ako bi bil cenjeni referent kedaj listal po knjigah dveh klasikov državnih ved, Torquevilla in Alberta Sorela, bi se bil prepričal, v kaki meri se poslužujeta literarnih in drugih virov. Nikjer ne zanemarljavo navajati važno socialno dejstvo in kazati na vir. Tudi jaz, skromni epigon, sem so ravnal po tem navodilu. Zakaj ne bi navajal dokumenta in kakega posebno točnega mnenja tujega pisatelja, ako prispeva to k reliefnemu izdolbenju pravnega pojava in socialnega dejstva? Prav lahko je mogoče, da je kdo sijajen filolog, pa manjka mu to, kar imenujemo socialni čut, in ako mu kažemo s prstom na socialno dejstvo, smo podobni onemu, ki kaže slepcu mamljivi blesk Ticianovih barv.

Recenzent mi očita, da sem v prvem delu knjige premalo samosvoj. To je bridko očitavanje in preden ga je napisal, naj bi si bil to premislil. Zdi se mi, da ga je zavedlo k temu zlasti dejstvo, da

¹⁾ Ljubljanski Zvon, letnik XXXI. štev. 3. str. 159.

sem mnogo citiral. Gospodje pri nas namreč še niso navajeni na citate. Tako je bilo tudi na Češkem, ko je na koncu stare rodoljubne dobe nastopila mlada generacija. V svoji nič posebni hvalevredni širokopoteznosti se ne vidijo, da je citatom pridejan precej obširen kritičen in polemičen aparat. Visokocislani g. referent se pač ne bo hudoval, ako se mi dozdeva češka strokovna kritika mnogo bolj avtoritetna ko pa njegova.¹

Slovenci morejo pač biti zadovoljni s svojo usodo. Navadno se pojavljajo v tako mladih znanstvenih literaturah šarlatani, ki črpajo iz polnega v tujini in prinašajo potem domu to tuje blago kot svoje, ker jih itak nihče ne more kontrolirati. Mi smo pa ravno prepošteni. Strogo ločimo svoj inventar od tujega in doprinašamo v prvi vrsti h kritiki poslednjega. Bil sem prvi, ki je pisal med Slovenci o nekem problemu državnega nauka, in referent zahteva, da kličem v življenje, s palico coprnika v roki, nove pojme, katere ustvariti so že poizkušali zaman avtorji drugih zarodov dolga stoletja. Vsak, kdor ima le količkaj vpogleda v način delovanja stroke, kateri pripada „Ustava“, ve, da v okviru takega spisa ni bilo mogoče podajati v eni sapi cel nov sistem... Da sem pa zavzemal kritično sta-

¹) Primerjaj n. p. jako ugledni in kritično navdahnjeni češki: „Správni obzor“ 2. št. 1911, ki je prinesel sledečo oceno o češki, v svojem jedru neizpremenjeni izdaji moje knjige izpod peresa Hobze:

„Tujih nazorov avtor ne sprejema brez kritike in način, kako reagira, priča o globokosti in sposobnosti samostalno misliti in znanstveno ustvarjati. Ako sega pri kritiki tujih nazorov in pravnih institucij včasih dalje nego se zdi dopustno, je vzrok temu živahnejši temperament... kar se tiče lastnih nazorov ni mogoče avtorju odrekat oprezne razboritosti in zmisla za pravo ocenjevanje pomena pozitivnega prava z ozirom na mnogokrat meglene nauke občnega državnega nauka in sociologije*. Komu torej bolj verjeti strokovnjaku - pravniku ali slovenskemu filologu?

lišče k raznim problemom, tega spoznanja seve ne zahtevam od „Zvonovega“ referenta, ker presega referentovo obzorje. Zdi se mi, da je referent šel čisto brezbrizen mimo glavnega problema, ki sem ga izkušal osvetliti. Trditev, da malo koga zanimajo temelji stavbe, na kateri je sezidana Napoleonova Ilirija, je dragoceno priznanje. Tudi referent sam ni razumel, kje leži težišče problema. Zanimivo ni, kakšne so bile ilirske državne naprave, ampak kakšni metamorfozi so bile podvržene francoske državne institucije na ilirskih tleh, kakšno je bilo idejno ozadje državnemu življenju pred sto leti. Prav hvaležen sem referentu, ako mi ve imenovati kak podoben poizkus v slovstvu drugih narodov.

Ako ni mogoče z lahko razumljivega razloga presojati spis s stvarnega stališča, potem seve ima prvo besedo formalist-jezikoslovec Slovenci žal še tičimo na pol v tisti filološki dobi, ki je značilna za vsak mlad nerazvit narod. Tudi znanstven avtor ne uide usodi. Roke na klop, kakor v šoli, in poslušajmo filologa. Zavidati je res treba filološkega kritika. Ni mu treba znati toliko tujih jezikov kakor je to prvi predpogoj za vsakega znanstvenega delavca v sedanjosti. In pri čitanju kakega znanstvenega spisa se dotični recenzent filolog ne more načuditi, da ima avtor drugačen slog in jezik ko kak viničar z Dolenjskega ali pa drvar z Gorenjskega. G. referent se mora pa žal trkati na filološke prsi in priznati, da je tudi mojemu jeziku vzrok „neenakost slovenske pisave“. Kar se pa tiče „ilirskih“ skovank, dolži me referent po nedolžnem, zakaj te gredo na rovaš „Matični“ jezikovni cenzuri.

Bilo bi preveč laskavo, ako bi imenovali „Zvonov“ referat seriozno znanstveno kritiko.

Ni pač dvoma, da „Zvonova“ kritika ne pomenja v slovenskem znanstvenem slovstvu razdobja, kakor je to mnogokrat običajno pri kakem temeljitem referatu. Značilna

je pa za prehodno, polovičarsko dobo, v kateri živimo. Resno, pošteno hotenje in volja najde tako malo odziva. V takih slučajih je pač najbolje, da se znanstven avtor ravna po silnih Dantejevih besedah: *Guarda e passa*.

Bogumil Vošnjak.

Slobodan Jovanović: *Ustavno pravo*, 1907. Prva knjiga zbirke: *Osnovi javnog prava kraljevine Srbije* od Slobodana Jovanovića i Dr. Koste Kumandi.

Srbsko ustavno pravo ni javno pravo, ki bi bilo danes povsem zaokroženo in ki bi mu bila lastna pravna kontinuiteta zapadnih monarhij. V ustavnem pravu bolj ko v vsaki drugi pravni disciplini se kaže vsa strastna strankarska borba mlade srbske demokracije. Referirati o srbskem javnem pravu je težko v dvojnem oziru. Dasi se ono, kar je povsem naravno, naslanja na javnopravni razvoj zapadne Evrope, nima sama srbska ustavna zgodovina mnogo skupnega z ono zapadnih držav; ne pozna takih, točno označenih cezur, kakor francoska ustavna zgodovina. Leto 1830 in 1848 je ostalo skoraj brez odmeva v Srbiji; dočim je avstrijski ustavni zgodovini lastna precej racionalna podrazdelitev leta 1848 in 1867. Zdi se, da stoji Srbija zunaj ustavno zgodovinskega sistema zapadnih držav. Nadalje ni lahko določiti, kakega značaja je bila recepcija zapadnega ustavnega prava. Ni dvoma, da se je recepcija vršila, pa vendar ne gre odrekati marsikaterim institucijam precejšnje originalnosti in samoniklosti. Posebno te kombinacije raznih ustavnih vplivov morajo zbuditi izreden interes. Pa predaleč bi nas zavedlo, ako bi izkušali podajati pravi notranji značaj srbskega javnega prava. To naj storijo poklicanejši, izkušenejši. Referirati nam ni o srbskem javnem pravu vobče, ampak o „Ustavnem pravu“ Slobodana Jovanovića.

Razdelitev tvarine je povsem druga, kakor je običajno v učnih knjigah nemških ali avstrijskih avtorjev. Vsa tvarina se deli v tri dele: 1. Velika narodna skupština. 2. Narodna skupština. 3. Kralj. Ni dvoma, da je to enostavna in značilna razdelitev. Vsa tvarina upravno pravne vsebine, ki v toliki meri polni n. pr. Labandovo „Državno pravo“, je tu povsem izključena. Ta metoda ima svoje vrline, pa tudi ni brez nedostatkov. Druge razdelitve so običajno zasnovane na načelu delitve oblasti ali pa imajo razdelitev, v kateri zavzemajo važno mesto državni organi in funkcije državne oblasti. Nedostatek ostre razdelitve Jovanovićeve je, da mora sodno oblast, ki pač spada v ustavno in ne v upravno pravo, stlačiti v poglavje o „kraljevi nadležnosti“. Tudi ni odobravati, da se ne omeinja v ustavnem pravu brambna dolžnost, ki je ena najvažnejših državljanskih funkcij in spada kakor volilna pravica v področje ustavnega prava. O eksekutivni oblasti mora Jovanović razpravljati v istem zadnjem poglavju, naslovljenem o „kraljevi nadležnosti“. Sploh je dvomljivo, ali je umestno v javnem pravu države, kjer je politični vpliv vladarjev precej slab, grupirati vso sodno in izvršujočo oblast okoli kraljeve osebe. Pa to so strogo formalni ugovori, ki prav nič ne zmanjšujejo jurističnega pomena in cene Jovanovićevega dela. Saj je stara resnica, da je eno najprepornejših vprašanj javnega prava, katere materije se naj razpravljajo v ustavnem in katere v upravnem pravu. Metodologija državnega prava je še v povojih. Temu se ni treba čuditi, ako upoštevamo dejstvo, da je nedavno šele prišlo do ločitve med državnim (ustavnim) in upravnim pravom. Slovenska inteligenca, ki je bila v osemdesetih letih na vseučilišču, niti ni poznala sistematičnega državnega prava, ampak pod ohlapnim nazivom statistike je imelo tudi državno pravo skromen kotichek.

Treba je priznati, da ima Jovanovićevo delo svoje velike vrline. Vsa ona pravna metafizičnost, ki nas mnogokrat odbija pri nemških avtorjih, manjka tu povsem. V tem delu je vse preprosto, jasno in vkljub temu preveva marsikatero juristično argumentacijo ona samo pravemu juristu lastna ostra razboritost. Zanimive so polemike s pravnimi nazori skupščine in državnega sveta. Posebno judikatura državnega sveta dokazuje že nekako tradicionalno izšolanost.

Ustavna zgodovina Srbije v vsej svoji pestrosti in mnogoobraznosti se dá na vsak način težko načrtati v kratki razpravi. Jovanović podaja v „Uvodu“ samo nekaj izvleček zgodovinskega procesa. Naševa samo ustavne dokumente brez kratkega očrta zgodovinskega ozadja in karakteristike one vezi, ki jih veže v ustavno celoto. Nesrbskemu bravcu dela težave to suho naštevanje ustav in zakonov, ker se od njega ne more zahtevati, da bi poznal posameznosti srbskega državnega razvoja. Najbrž se je avtor name-noma izognil prave ustavne zgodovine, zakaj ta bi morala biti precej obširna, ako bi naj podajala notranjo kavalzno zvezo ustavnih izbrememb. Sicer pa podaja avtor pred vsakim odstavkom v petitu zgodovino dotične državnoopravne institucije, kjer se posredno zrealizirajo veliki državnoopravni preobrat.

Turški hatišerif, izdan l. 1830. je dal Srbiji pravo, da se sama organizira. Pa šele pet let pozneje je bila publicirana prva srbska ustava, in sicer takozvana „sretenjska“. Izdal jo je knez brez skupščine. Iz l. 1835. je tudi ukaz o državnem svetu, dolžnostih ministrov in kneževem kabinetu. Pa proti tej ustavi sta protestirali Turčija in Rusija in radi tega ni stopila nikdar v veljavo. Druga ustava je tudi izdana v obliki hatišerifa in se imenuje „turška“. Sporazumno s Turčijo in Rusijo ustvarja poseben knežev ukaz narodno skupščino. Zakonodajno oblast izvršuje po ustavi l. 1838. državni svet. Šele zakon iz l. 1858.

daje prvič skupščini zakonsko podlagu. Tretja ustava je iz l. 1869. Ta ustava je šele v pravem pomenu besede srbska, izraz suverene volje srbskega ljudstva, zakaj ona je prva, ki je nastala povsem neodvisno od Turčije. Najvažnejša je ustava iz l. 1888., ker je podlaga današnjega javnega prava Srbije. L. 1895. prekralji veljavo ustave iz l. 1888. in uvede zopet ono iz l. 1869. Četrta ustava je iz l. 1901. Kralj jo je oktroiral. Na podlagi proklamacije z dne 24. marca l. 1903. stopa oktroirana ustava iz veljave, kralj vlada nekoliko ur neustavno, pa proklamacija z dne 25. marca uvede znova ustavo iz l. 1901. Izpremembra dinastije ima tudi velik vpliv na javno pravo. Demokratična ustava iz l. 1888. je podlaga novi ustavi z dne 5. junija 1903, ki je še danes v veljavi. Iz te kratke skice je razvidno pomanjkanje pravne kontinuitete. Ustava sledi ustavi in vladajoči segajo neredko v preteklost in obnavljajo ustavo, ki je pripadala že zgodovini.

Zelo značilna za srbsko ustavno življenje je velika narodna skupščina. Srbija ima svojo ustavodajno skupščino. Ustavnih zakonov ne sklepa torej kvalificirana večina zakonodajnega zbora, ampak na novo v to svrhu izvoljena posebna skupščina. Vzrok te institucije je pač tudi ta, da Srbija nima dveh zbornic, ampak samo eno. Vsled tega bi bilo pač neumestno, da bi imela ena zbornica pravico sklepati ustavne zakone. V demokratičnem oziru pa to ni reformatio in peius, temveč in melius. Demokratično načelo je namreč še bolj zastopano v ustavodajni, nego v običajni skupščini. Po ustavi l. 1869. je bila velika skupščina štirikrat večja ko običajna.

Po danes veljavni ustavi se voli v veliko skupščino dvojno število poslancev in sicer po istem volilnem sistemu kakor v skupščino. Ta uredba je skoraj podobna kakemu plebescitu, saj je konkretno ustavno vprašanje, ki dá smer volilnemu gibanju. Dvomljivo je sicer,

ali je ta metoda posebno prikladna, na vsak način je pa v njej izražen krepak demokratski princip.

Ustavotvorna iniciativa pripada običajni skupščini in kralju. Skupščina določuje, kaj se ima izpremeniti, dopolniti in tolmačiti v ustavi, nikakor pa ne, kako se naj to zgodi. Velika skupščina je pa poklicana, da pretresa in sprejema le one ustavne izpremembe, ki jih je predložil kralj ali skupščina, izvršujoč pravo ustavne iniciative. Kralj ne more razpustiti velike skupščine. Velika skupščina se skliče v svrhu izpremembe ali tolmačenja ustave, ona tudi „reši o prestolu“ in voli namestnike. Ako hoče vladar sprejeti krono kake tuje države, mora v to privoliti velika skupščina. Po poslovniku se dopušča glasovanje v nekaterih posebej navedenih slučajih, ker kraljeva volitev ni omenjena med poslednjimi, sklepa Jovanović, da bi se moral kralj voliti javno.

Zakonodajno oblast vršijo po ustavi iz l. 1835. knez in državni svet skupno, narodna skupščina je samo poklicana izraziti željo, da naj knez izda kak zakon. Šele zakon o narodni skupščini iz l. 1859. ji daje budžetno pravo. Zakonodajna oblast državnega sveta preneha po ustavi iz l. 1869. Ustava iz l. 1888. pa ustvari polnopravnost obeh činiteljev, kralja in skupščine.

Srbija nima občne volilne pravice. Predpogoji srbske volilne pravice so: srbsko državljanstvo, starost enaindvajsetih let in plačevanje izvestne količine neposrednega davka. Prvi zakon o narodni skupščini iz l. 1858. zahteva, da plačuje volivec takozvani „gradjanski danak“. Volilne pravice pa nimajo „sluge, koji pod izvestnom platom po kućama, meanama, dućanima ili gde mu drago pri pojedinim licima služe“. To je najbrž zanimiva recepcija določbe frankfurtskega volilnega reda. Davčno breme, ki daje aktivno volilno pravico, znaša 15 dinarjev. V državi, kjer je zadruga oblika agrarnega ustrojstva, bi bili vsled tega izključeni od volilne pravice

celi sloji kmetskega prebivavstva, Zaradi tega določuje ustava: „zadugari koji su navršili 21 godinu, imaju pravo biranja ma kolika nesporedna poreza plaćali“. Jovanović se temeljito bavi s komentiranjem te določbe, ki je zavedla k raznim pravnim naziranjem. Od določbe, da je petnajst dinarjev davčna meja, dela ustava še nekatere druge izjeme.

Da ima v politično ne povsem razvitih državah občna volilna pravica očitno ost naperjeno proti političnemu vplivu inteligence, o tem priča jasno avstrijsko javno življenje poslednjih let. Demokratizacija politike in uprave se ni dosegla; volilni red je samo potisnil inteligenco v ozadje. Srbski volilni red ustvarja dve vrsti poslancev. Vsako okrožje mora voliti po dva poslance, ki imata visokošolsko ali višjo strokovno izobrazbo. Zdi se nam, da ratio legis ni samo ona, ki jo navaja Jovanović, češ, da bi v slučaju, ko bi ne bilo te določbe, bili izvoljeni samo kmetje. Ustava, ki določuje visokošolsko kvalifikacijo, ne podcenjuje socialnega pomena inteligence. Na volilne mase gotovo vpliva avtoriteta ustave in sprejemljive so vsled tega manj za ona agrarna gesla, ki so posebno na Slovenskem naravnost izločila inteligenco iz politične borbe.

Ustava iz l. 1858. jemlje duhovnikom pasivno volilno pravico. Po danes veljavni ustavi ne morejo oni, ki izvršujejo upravne ali sodne funkcije, biti obenem tudi člani zakonodajne skupščine. Temu načelu niso podvržene nekatere kategorije uradnikov, ministri, člani državnega sveta, predsedniki višjih sodišč, visokošolski profesorji i. t. d.

Srbija ne pozna slavnoznanne avstrijske volilne geometrije. Vsaki „okrug“ ni samo upravno, ampak tudi volilno ozemlje. Upravna razdelitev je tudi razdelitev volilnih okrajev. Vsak volilni okraj voli po voč poslancev in sicer „svaki okrug bira onoliko poslanika koliko dolazna njega po broju poreskih glava“

Pri vsakih splošnih volitvah se na novo določuje število poslancev, ki pripada na vsak okraj. To opravilo izvršuje državni odbor, katerega člani so: predsednik državnega sveta, predsednik in oba podpredsednika skupščine ter predsednik kasacijskega sodišča. V ustavi so našeta mesta, ki tvorijo samostalna volilna telesa, ki torej ne volijo z deželo. Nehote se pri tem spominjamo famoznega avstrijskega volilnega reda in njega brez značajnosti. Mestna in kmetska volilna okrožja so se ločila samo v nekaterih deželah. Ni prihajalo v poštev socialno načelo, ali je gospodarska struktura dežele taka, da zahteva kako ločitev ali ne, temveč le volilne kombinacije posameznih strank. Volilni okraji dežel, ki imajo povsem isto socialno strukturo, so sestavljeni po raznih načelih. V teh so ločeni mestni in kmetski volilni okraji, v onih ne, in sicer brez vseh stvarnih razlogov.

Načelo večine v srbskih volilnih okrajih ni izvedeno tako absurdno, kakor v majhnih avstrijskih. Srbski volilni okraj ne voli enega, temveč več poslancev. Izvzeta so samo nekatere v ustavi imenovana mesta, ki volijo samo enega poslanca. Najmanj sto volivcev je upravičenih sestaviti kandidatsko listino. Kandidatska listina je šele pravomočna, ko jo potrdi sodišče prve stopnje, ki je poklicano potrjevati tudi volilne imenike okrožja.

Srbska volilna pravica je proporcionalna, in sicer spada med one metode proporcionalne volilne pravice, ki je najkompliciranejša, ker je volitev po imeniku. Dvomljivo je, ali je pripravna za primitivne srbske razmere, kjer je vpejana mesto tajne pismene volitve volitev s kroglicami. Po volitvi se deli celokupno število glasujočih s številom poslancev, ki pripadajo dotičnemu okrožju. To število je volilni koeficient. Potem se s tem koeficientom deli celotno število glasov, oddanih za isto listo. Izvoljenih je toliko poslancev ene liste,

kolikorkrat je obsežen koeficient v celotnem številu glasov ene liste.

Volilni imenik sestavlja občinsko sodišče na podlagi davčnih knjig, in sicer je veljaven samo eno leto. Občinsko sodišče pošilja imenik na sodišče prve stopnje, ki ima pravico potrjevanja. Vsakdo ima pravico zahtevati popravek ali dopolnilo volilnega imenika. Jovanović sklepa precej smelo, da dopušča ta netočna formulacija zakona eventualno tudi intervencijo mladoletnih, tujih podanikov in žen. Sodišča rešujejo pritožbe glede volilnih imenikov.

Glavna načela srbskega volilnega zakona so torej: Demokratska proporcionalna volilna pravica, ki je v nasprotju z racionalnimi prirodnopravnimi načeli občne volilne pravice in zasigurja prevlado v državi agrarni demokraciji. Vsako okrožje voli po več poslancev (izveta so samo nekatera mesta) in je vsled tega manjšini zagotovljeno zastopstvo. Ustava daje inteligenci velik vpliv na politično življenje.

Obširno razpravlja Jovanović o poslovanju in notranjem ustroju skupščine. Običajno zanemarijajo državnopravni avtorji to formalno stran parlamentarnega življenja. Razvidno je, da Jovanović sijajno obvlada to stvarino, ki je prevažna tudi za sistem javnega prava. Omeniti nam je nekaj značilnih posebnosti srbskega parlamentarnega prava. Pravni nasledki imunite so že pravomočni od dne izvolitve. To je na vsak način dosledno načelo. Običajno uživa poslanec šele imuniteto od dne, ko se začne sesija. Prihajal bi še v poštev dan konstituiranja zbornice ali pa oni, ko je mandat verificiran. V zakonodajstvu vladajoče načelo je veljavno predvsem radi tega, ker je šele začetek sesije ona doba, ko zadobi zbornica pravno osebnost. Imuniteta pa ni subjektivno pravo posameznikov, ampak pravo korporacije. Vendar bi bilo primerneje, ako bi bila imuniteta takoj dana novozvoljenemu poslancu. Na dan volitve ni nič manj legitimiran kot po-

slanec, nego ob začetku sesije. Pravi zmisel imunitete je zaščita poslanca pred nasilnimi čini eksekutive. Te zaščite je pa potreben poslanec od dne izvolitve dalje.

Povsem pravilno je, da so dopuščeni k prisegi samo oni poslanci, proti katerim niso bili vloženi volilni protesti. Samo ti imajo tudi pravico voliti predsednika. Poslanec, čigar volitev je podvržena preiskavi ostane sicer član skupščine, nikakor pa ne more glasovati, ne predlagati, ne interpelirati.

V Srbiji je strogo recipirano francosko naziranje o političnem značaju parlamentarnega predsedništva. Predsednik je „politička ličnost, koja je na neki način solidarna s vladom, i s kojom je vlada solidarna“. Vlada daje odstavko, kadar ni izvoljen kandidat njene stranke, in predsednik daje odstavko, kadar odstopi vlada, pod katero je bil izvoljen. Francoski sistem političnega predsednika ni bil v Srbijo prenesen, ampak tu še celo dosledneje izveden. Predsednik skupščine ima vse poslančeve pravice, ne more pa biti član odseka za zakonodajne predloge. V Srbiji volijo odseki (bureaux, Abteilungen) odbore, izvzeimši adresnega in anketnega, ki ga voli zbornica. Tudi to je recepcija francoskega parlamentarnega prava.

Skupščinskih uradnikov kakor čuvarja in knjižničarja ne imenuje predsednik neposredno, ampak jih voli skupščina na predsednikov predlog. Srbska parlamentarna disciplina je stroga. Že zakon iz l. 1861. določuje, da pripada policija v skupščinskih prostorih skupščini sami. Izvršuje jo pa predsednik. Na njegovo razpolago in pod njegovim poveljem je neko določeno število žandarmov. Ako bi zahteval, bi mu morala uprava mesta Belgrada priskočiti na pomoč z oboroženo silo. Ravnokar citirani zakon omenja tudi že začasno izključenje, in sicer je to edina parlamentarna kazen. Sedaj veljavni skupščinski poslovnik pa našteva med kaznimi še celo

izključenje za vedno. Poslednja kazen se izreče, kadar je poslanec izdal kako tajnost tajnega zborovanja. Jovanović trdi, da more skupščina v tem slučaju vničiti volilni akt in odvzeti poslancu mandat, nikakor pa ne more zbor določiti, da kakšna gotova oseba ne sme biti izvoljena, dasi ima po zakonu poslansko usposobljenost. Smela je trditev, da bi bilo mogoče na podlagi poslovnika razveljaviti kak mandat. Izključenje kot parlamentarna kazen more biti samo začasno. Izključenje za vedno bi tangiralo pravice volilnega zbora v preobčutni meri. Začasno izključenje zadane poslanca „koji nanese uvredu narodnoj skupštini ili njenom predsedniku“, ali „ko napada ili vredja ličnost kraljevu ili članova kraljevskog dvora“. Zanimivo je, da je kazenska sankcija izrečena tudi za slučaj razžalitve predsednika. Jovanović priznava, da je vsak srbski novinar svobodnejši v kritikovanju kraljevih dejanj ko poslanec.

„Kralj“, tako se imenuje tretji oddelek Jovanovičevega srbskega državnega prava. Dokler je bila Srbija še podložna Turčiji, ni bil podlaga srbskega dinastičnega prava samo srbski zakon, ampak so bili tudi turški berati in hatišerifi. Šele berlinska pogodba l. 1878. je povzročila temeljito izpremembo. Izmed vseh državnih organov je imenovan v ustavi samo eden, in sicer kralj. Peter Karadjordjević je izvoljen za kralja Srbije, kakor da ne bi imel nikakih zgodovinskih dinastičnih pravic. Jovanović zaključuje, da je kralj Peter osnovec dinastije. Današnje dinastije ne tvorijo vsi Karadjordjevići, ampak samo Petrović potomci. Samo oni so člani vladajoče rodbine, ki so iz legalnega, od kralja odobrenega zakona. Kraljevi sinovi ostanejo pa prestolonasledniki, ako se poročijo proti kraljevi volji. Iztočnopravska vera je državna vera. Kralj bi izgubil prestol, ako bi izstopil iz pravoslavne cerkve. Vsi člani kraljevskega doma morajo biti pravoslavni.

Značilna srbska institucija je namestništvo. Z njim se bavi že ustava iz l. 1835. Namestnika mladoletnega kralja voli narodna skupščina in sicer tri izmed šestih kandidatov, ki jih je imenoval preminuli kralj v svojem testamentu. Ako pa kralj ni imenoval kandidatov, imenuje namestnike velika skupščina. Samo oni, ki so ministri, državni svetniki, generali ali akreditirani poslaniki, ali so to bili, so kvalificirani namestniki. Povrhu je predpisana starost štiridesetih let. Pa ne samo v slučaju mladoletnosti se imenujejo namestniki, ampak tudi, kadar je kralj nesposoben za vladanje ali kadar biva v inozemstvu. Jovanović misli, da kralj, ki bi oslepil, ne bi mogel vladati, ker kot slepec ne bi mogel podpisovati državnih aktov. Kraljevi namestniki vršijo kraljevsko oblast mesto kralja.

V srbskem kraljestvu se je ohranilo nekaj teokratskega. „Kralj je zaštitnik sviju priznatih izpovedi Srbiji“. Jovanović pa te zaščite ne smatra za kraljevo atribucijo, ampak za čast, ki jo verstva izkažejo kralju.

Po srbski državnopravni terminologiji pomenja kraljevi dom dinastijo. Člani kraljevega doma uživajo podobne privilegije, kakor v vseh drugih monarhičnih državah. Ščiti jih strožje ko druge državljane kazenski in tiskovni zakon. Izmed članov kraljevega doma samo prestolonaslednik ne plačuje nobenega davka. Noben član kraljevega doma nima pravice do apanaže. Kakor avstrijski nadvojvode ne stopajo člani srbskega kraljevega doma v armado na podlagi zakona. Vstop v armado je odvisen od kraljeve volje.

Srbsko ustavno pravo ne priznava dinastičnega prava, ki mu ne bi bil izvir ustavni zakon. Srbija torej ne pozna nikake domače zakonodaje svoje dinastije. Konstitucionalno načelo, da je v državi veljavna samo državni zakon, ki odgovarja ustavi, je strogo izvedeno.

Armada prisega kralju in ne ustavi. Kralj je vrhovni zapovednik armade. V slučaju vojne pa ne zapoveduje kralj, nego vojni minister v njegovem imenu.

Ni mogoče stlačiti v kratek referat vsch temeljnih misli javnega prava kake države. Tak poizkus ostaja vedno fragmentaren.

Jovanovićevo delo nima name-na, odkrivati metodološke novosti, ustvarjati nov sistem. Pa njegovo delo je pregleden in dobro sestavljen obris srbskega javnega prava. To je spis bistrega pravniško šolanega uma, ki pa vključuje temu ni zakrknil v juridičnem pozitivizmu. Delo ima svoje velike vrline, ki mu zagotavljajo važno in odlično mesto v literaturi in zgodovini javnega prava južnoslovanskih držav.

B. V.

Verzeichniss populär-wissenschaftlicher Werke, herausgegeben von Wiener Volksbildungverein. Wien 1910.

Pri tem podjetju je sodelovala cela kopica vseučilišnih profesorjev, in vendar ima ta seznamek svoje velike nedostatke. Posamezne stroke se vrstijo po abecednem redu. Sploh manjka vsaka sistematika. Kdor lista po tej knjižici, mora dobiti vtisek zmedenosti. Povsem manjka oddelek o literaturi državnih ved, socializma in narodnega gospodarstva. Ta kovačnica novih socialnih vrednosti ostaja torej zaprta nemškemu občinstvu. Nekaj socialne in politične literature je navedene pod zaglavjem: Avstrijska zgodovina. Značilno za nesistematičnost tega poizkusa. Bodočemu uredniku kataloga slovanskih poljudno - znanstvenih knjig mora biti ta knjižnica v vzgled, kako se ne sme urejevati take stvari.

Čeh o novoslovanstvu. (Přehled, Ročník IX. číslo 1, 2.)

I. V. Hauner razvija v sijajno urejevanem „Přehledu“ nazore, s katerimi ni mogoče soglašati. Pravi, da ne bo nikdar slovanske vzajemnosti: kakor ne bo germanske. Dokaz velike površnosti in pomanj-

kanja zmisla za diferenciacijo je pač, ako avtor ne dela razlike med slovanskimi in germanskimi narodi, kar se tiče občne intenzivnosti najrazličnejših stikov. Slovenec je pač bližji Srbo-Hrvatu in Čehu, nego Nemec Angležu. Klasičen je sledeči Haunerjev stavek: „Kakor ni skupnosti med Holandcem in Bavarcem, tako tudi ni vzajemnosti med Čehom in Črnogorcem.....“ Avtor članka o narodnostnem problemu pač ne bi smel imenovati Holance in Bavarce narod. Po terminologiji raznih slovanskih shodov so tudi Črnogorci poseben narod, pa. g. Hauner bi bil lahko nekoliko opreznejši. Stališče g. Haunerja je precej kozmopolitično. Pozdravlja novoslovanstvo, pa pripisuje mu isto vrednost ko živahnejšim kulturnim stikom z Nemci in Francozi. Za tako pojmo-

vanje lepa hvala. Pa g. Haunerja ne smemo povsem v nič devati. Izpregovoril je tudi eno zlato resnico, ki jo slovanska inteligenca v Avstriji le prerada pozablja: „Mi Čehi ne smemo niti trenotek pozabiti, da smo — Avstrijci in da ne moremo delati gospodarske politike brez Avstrije“. Hauner mora tudi konstatirati, da je bila vsa gospodarska stran programa doslej povsem neplodna. V lanskih avstrijskih delegacijah so žal tudi govorili o novoslovanstvu. Pa ni se našel izmed onih šestdeset veljakov niti eden, ki bi bil takoj zahteval konec debate in vzkliknil: Ne spada sem. Popolnoma zadovoljevati nas ne more niti stališče Plojevo niti Kramávevo; prvo je preozko, drugo preširoko. Konceptija obeh ima žal le še preveč političen cachet.

Publicistika.

Kulturni boj? Prav poučna in zanimiva je bila v „Naših Zapiskih“ (I. VII. 1, 2, 4, 7) serija člankov, ki so jih napisali pod tem zaglavjem razni slovenski publicisti. Uredništvu „Naših Zapiskov“, ki je s priznanja vredno toleranco odprlo svoje predale tej diskusiji, je le čestitati na tem izmenjavanju misli, kakršno je med Slovenci tako redko, zlasti radi našega visoko razvitega intelektualnega filistrstva, ki vidi stranko in nič drugega. Diskusijo je začel Abditus. Njegova izvajanja so bila za socialisti prav čudna, bila so brez vsake kulturne podlage, brez vsega umevanja so-

cializma kot kulturne sile. Knaflič ni imel težke naloge v diskusiji, pa briliral je v polemiki s svojo izrazito vervo. Anton Kristan se je držal predvsem Rennerjevih izvajanj. Iz te diskusije gotovo ni izšel Abditus kot zmagovavec. Obžalujemo samo, da nam znanstveni značaj „Vede“ ne dopušča, da bi se bavili z izvajanjem, ki so v prvi vrsti publicistična. Zdi se nam samo čudno, da se nihče izmed debaterjev ni doteknil perečega, za Slovence naravnost eksistenčnega vprašanja: „Kulturni boj in eksistenčni pogoji slovenskega naroda“.

Razna mnenja o „Vedi“.

«Slovan» naznanja v svoji 5. let. številki »Vedo«, jo pozdravlja, prinaša v kratkih besedah program in poudarja zlasti važnost znanstvenega prematranja »vseh jugoslovanskih centrifugalnih in centripetalnih teženj«, da postanemo »živa narodna enota«. V drobnem se bavi zlasti z dr. B. Vošnjakovim referatom o Tomasićevih »Pacta conventa«.

«Zvon», najstarejši slovenski beletristični list, je »Vedo« prezrl, dasi ni prezrl drugih revij n. pr. splitskega »Juga«.

«Dom in Svet» naznanja »Vedo« in obljublja, da se bo še bavil z njo.

«Omladina», št. 1: prinaša iz peresa g. A. Ogris-a »Vedi« posvečen članek, v katerem se bavi s potrebnostjo revij z ozirom na laicizacijo pouka in znanosti, se spominja umstvene apatičnosti na Slovenskem, pozdravlja »Vedo« kot bojevnico proti tej apatiji, bavi se z njenim programom, njenimi nalogami, optimistično pričakuje skorajšnje razširitve v mesečnik in polmesečnik; graja pa, da se bavi »Veda« z literarno kritiko.

«Jutro» je pozdravilo »Vedo« že ob prvi številki in jej posvetilo tudi ob 2. štev. daljši feljton iz peresa g. Rusa. »Jutro« obžaluje, da »Veda« že poprej ni mogla izpopolnjevati dela starejše socialne revije »Naših Zapiskov«, da se že poprej ni mogla ustaviti razdiralnemu, nekulturnemu delu »Obzornika«, »Katolika«, »Časa«. V »Vedi« vidi »Jutro« »Omladino« v višji potenci, priporoča vsaj znanstveno kooperacijo radikalcev, revizionistov in socialistov, pričakuje od nje vzbuditev speh civilizatoričnih sil v našem narodu; koncema se peča s posameznimi sotrudniki in članki.

«Slovenski Narod» je prinesel ob 2. številki »Vede« iz peresa g. V. Knaflič-a obširen referat o programu, nalogah in dolžnostih »Vede«, bavi se tudi z indolentnostjo in duševno apatijo slovenske inteligence, ocenjuje obširneje posamezne članke, graja pa sprejetje literarne kritike v to znanstveno revijo. V istem listu brani teden kasneje literarno kritiko dr. A. Glonar proti Knafliču ter zelo temperamentno zavrača Fr. Ks. Meška, ki se je — nestvarno — spomnil »Vede« v »Miru«.

«Edinost» je prinesla kratko naznanilo.

«Slovenski Jug» (in po njem »Soča») prinaša iz peresa dr. Nikole Grljanovića v 5. št. obširno oceno »Vede« kot literarnega, znanstvenega in kulturnega pojava za Slovence in slovanski Jug sploh, pozdravlja »Vedo« zlasti kot poizkus strogo znanstvene, teoretske revije brez literarnih primesi.

«Slavisches Tagblatt» simpatično pozdravlja »Vedo« kot nositeljico laicizacije znanosti med Slovenci, se bavi obširno z zvezo med narodovo zgodovino in literaturo, med narodovim stremljenjem po znanstveni izpopolnitvi in njegovo kulturo: Revija naj premaga časopis in vodi publiko h knjigi, k spoznanju. Potem se bavi z »Vedinim« programom in navaja nekatere sotrudnike in članke.

Poleg teh listov so prinesli daljše članke o »Vedi« tudi »Narodný Listý« (iz peresa g. Preissove), »Pokret«, »Sloboda«, »Blgarska Sbirka« in dr.

Prejšnji (2.) zvezek „Vede“ je imel naslednjo vsebino:

Žmavc, Ivan dr.: Uvod v naraven nazor o svetu. Prijatelj, Ivan dr.: Slovenščina pod Napoleonom. Vošnjak, Bogumil dr.: Uvod v občna načela državnega nauka. Rostohar, M. dr.: Ideje o zgodovini filozofije južnih Slovanov. Vošnjak, Josip dr.: Dodatki k „Spominom“. Pregledi in referati: Kultura. — Fr. Kidrič: Iz prvih časov slovenske umetne pesni. — I. P.: Taras Buljba. — I. P.: Zur Kritik der Gesch. der älteren südslaw. Literatur. Von dr. M. Murko. — Dr. J. A. Glonar: Slovensko slovstvo. — Filozofija. — dr. M. Rostohar: K „Uvodu v znanstveno mišljenje“. — Just Bačar: M. Černič: Telesni naš postanek, razvoj in konec. — J. V.: Ljudsko šolstvo na Ruskem. — Država in družba: — B. V.: Juri Jellinek. — Dr. Ságadin: Št. Lapajne, Državni osnovni zakon. — Inž. A. Štebi: Podoželne centrale. (Konec.) — Dr. Brezigar: Smeri razvoja čeških bank. — J. V.: Ruske državne finance. — J. V.: Sibiriska razstava. — B. V.: Prvi nemški sociološki kongres.

„Vedi“ so poslali ali obljubili poslati prispevke ti-le njeni sotrudniki:

Prof. Baebler, dr. Bazala, Bobčev, dr. Brezigar, dr. Dermota, dr. Drtina, dr. Foustka, Geršič, dr. Glaser, Glonar, dr. Gradnik, dr. Grošelj, dr. Gumplowicz, dr. Hinterlechner, Jenkova, dr. Ilašič, dr. Kadlec, dr. Kidrič, dr. Kisovec, Knaflič, dr. Kramar, dr. Krek, dr. Krejči, Krivic, dr. Kumanudi, dr. Kušar, dr. Lah, dr. Lapajne, dr. Lončar, dr. Masaryk, dr. Medvedšček, Molé, dr. Murko, Louis-Jaray, Penížek, dr. Ozvald, dr. Pivko, dr. Polič, dr. Pretnar, dr. Ságadin, prof. Seidl, dr. Strohal, dr. Šanda, Šantel, dr. Šilović, Štebi, dr. Turner, dr. Vavrinek, dr. Vidic, dr. J. Vošnjak, baron Winkler, dr. Zarnik, dr. Zupanič, dr. Žižek, dr. Žmavc.

Dosedanje štev. „Vede“ so izšle dne 15. v mesecu. Iz tehničnih ozirov obdržimo ta datum, tako da bo izhajala „Veda“ odslej redno dne 15. vsak drugi mesec.

Listnica upravnistva!

Vse one gg., ki še niso plačali naročnine, prosimo, da to storé takej. Prihodnjo številko pošljemo le plačnikom. Od onih pa, ki so revijo obdržali brez naročnine, jo izterjamo.